

Vrije Universiteit Brussel

Verkennend onderzoek naar de beleving van relaties en seksualiteit/intimiteit van oudere homomannen (50+) in Vlaanderen en Brussel.

Soort: Eindwerk in de Psychologie en Educatiewetenschappen
Student: Veronique Berth
Promotor: Prof. Dr. D. Verté
Organisatie: Sensoa

Academiejaar 2005-2006

WETENSCHAPSwinkel
Brussel

Verkenkend onderzoek naar de beleving van relaties en seksualiteit/intimiteit van oudere homomannen (50+) in Vlaanderen en Brussel

Eindwerk voorgelegd voor het behalen van de graad van licentiaat in de Psychologie door

Berth Veronique

Academiejaar 2005-2006

Promotor: Prof. Dr. D. Verté

Aantal woorden: 27.872

Samenvatting

In dit onderzoek gaan we na hoe homomannen van 50+ in Vlaanderen en Brussel hun relaties en seksualiteit/intimiteit beleven. Gezien de exploratieve aard van deze vraagstelling maakten we gebruik van een kwalitatieve onderzoeksmethode en interviewden we in totaal 18 mannen via een semi-gestructureerd interview. We bevroegen retrospectief het verloop van hun homoseksuele identiteitsontwikkeling. Deze is van invloed op de beleving van relaties en seksualiteit/intimiteit en ook op de beleving van het ouder worden als homoseksueel.

We vonden bij alle ondervraagde mannen een positieve homo-identiteit terug. Dit kan verklaren dat zij ook het ouder worden positief beleven. De tevredenheid over de partnerstatus is groter bij de mannen met een vaste relatie in vergelijking met de mannen zonder vaste relatie. Het positief beleven van het seksueel/intiem leven is in grote mate afhankelijk van de beschikbaarheid van een partner.

De overgrote meerderheid van de ondervraagden vindt veilig.

Voor het vinden van contacten met andere homomannen wordt verrassend veel beroep gedaan op internet.

Voorwoord

De beleving van relaties, seksualiteit/intimiteit is niet eenvoudig te bestuderen. Het gaat om onderwerpen die doorgaans tot de privé-sfeer behoren.

Bij de aanvang van deze verhandeling was homoseksualiteit voor mij een relatief onbekend terrein. Hierbij vind u het resultaat van mijn 'sprong in het onbekende'. Het werd mogelijk gemaakt dankzij heel wat mensen die ik hierbij van harte wil bedanken:

Mijn promotor Prof. Dr. Verté voor het mij vakkundig begeleiden.

Dhr. Mark Sergeant (Sensoa). Hij stelde mij literatuur ter beschikking en zijn tussentijdse feedback zette mij me meermaals op het juiste spoor. Bij het uitschrijven van deze verhandeling kon ik steeds bij hem terecht en gaf hij mij nuttige commentaren.

Mevr. Ils De Bal (Wetenschapswinkel Brussel) waarmee het tevens heel aangenaam samenwerken was. Zij coördineerde de samenwerking tussen mijn promotor, Sensoa, de Wetenschapswinkel en mezelf optimaal. Ook bij haar kon ik steeds terecht met al mijn vragen, bedankt.

De verschillende organisaties waarop ik een beroep kon doen voor de verspreiding van folders en affiches en de publicatie van oproepteksten tot werving van respondenten. Dank aan al deze tussenpersonen. In het bijzonder aan dhr. Roger Van Loon van de vereniging Homo 40+/De Roze Rimpel. Ik hoop via deze verhandeling een klein verschil te hebben gemaakt voor de doelgroep.

Vooraf: alle mannen die ik geïnterviewd heb.

Ik bedank hen oprecht voor de tijd die ze vrijmaakten en voor de openheid waarmee ze de verschillende thema's met mij bespraken. Zonder hun vertrouwen en openheid had deze verhandeling niet tot stand kunnen komen. Ik bedank hen tevens voor de flexibiliteit die ze aan de dag legden toen ik genoodzaakt was wegens een ongeval (bijna) alle geplande interviews uit te stellen naar een andere datum.

Agnes, Ann, Erwin en Paul voor het nalezen, de bruikbare commentaren en de steun.

dhr. Frank De Bock, mijn werkgever. Dankzij zijn flexibiliteit en steun kon ik mijn opleiding al die jaren combineren met een voltijdse job. Voor het afwerken van de thesis stond hij mij toe deeltijds te werken, bedankt.

Strombeek-Bever, 5 augustus 2006

Veronique Berth

Inhoudstafel

SAMENVATTING	I
VOORWOORD	II
INLEIDING EN VERANTWOORDING	VI
1 THEORETISCHE UITGANGSPUNTEN	1
1.1 Definities	1
1.2 De homoseksuele identiteitsontwikkeling	2
1.2.1 Coming-out	2
1.2.2 Bekendmaking aan en aanvaarding door anderen	3
1.2.3 Openheid	3
1.3 Samenleving en homoseksualiteit	4
1.3.1 Een geschiedenis van verbergen	4
1.3.2 Tegenstroom	4
1.3.3 Evolutie in de maatschappelijke houding t.a.v. homoseksualiteit	4
1.3.4 Homo-onderdrukking	5
1.3.5 Friend's typologie	6
1.4 Beleving van het ouder worden	6
1.4.1 Algemeen	6
1.4.2 Succesvol ouder worden	7
1.4.3 Homoseksuelen en ouder worden	7
1.5 Contact zoeken en partnerkeuze	8
1.5.1 De homosubcultuur	9
1.5.2 Internet	9
1.5.3 Agisme in het homo-uitgaansleven	9
1.5.4 Partnerkeuze: criteria	10
1.5.5 Problemen in het leggen van contacten	10
1.6 Relaties	10
1.6.1 Relatievormen	10
1.6.2 Vaste vriendschap	11
1.6.3 Tevredenheid	11
1.6.4 Relatieproblemen	12
1.7 Seksualiteit/intimiteit	12
1.7.1 Ouder worden en seksualiteit/intimiteit – algemeen	12
1.7.2 Homomannen	13
1.7.3 Seksueel overdraagbare aandoeningen	14
1.8 Samenvatting	16
2 METHODOLOGIE	17

2.1	Doelstelling	17
2.2	Probleemstelling en onderzoeksvragen	17
2.2.1	Probleemstelling	17
2.2.2	Onderzoeksvragen	17
2.3	Kwalitatieve benadering	17
2.4	Opzet en Uitvoering van het onderzoek	18
2.4.1	Dataverzamelmethode	18
2.4.2	Respondenten	18
2.5	Registratie, verwerking en data-analyse	19
2.5.1	Registratie	19
2.5.2	Verwerking	20
2.5.3	Data-analyse	20
2.6	Intersubjectiviteit en geldigheid	20
2.6.1	Intersubjectiviteit	20
2.6.2	Geldigheid	20
3	ONDERZOEKSRESULTATEN	21
3.1	De homoseksuele identiteitsontwikkeling	21
3.1.1	Ontdekking	21
3.1.2	Aanvaarding voor zichzelf	22
3.1.3	Bekendmaking aan anderen	23
3.1.4	Reacties en aanvaarding door anderen	24
3.1.5	Openheid	25
3.2	Samenleving en homoseksualiteit	26
3.2.1	Houding van de samenleving t.a.v. homoseksualiteit op het moment van de ontdekking	26
3.2.2	Invloed op de homoseksuele identiteitsontwikkeling	26
3.2.3	Evolutie in de maatschappelijke houding t.a.v. homoseksualiteit	27
3.2.4	Homo-onderdrukking	28
3.2.5	Friend's typologie	29
3.3	Beleving van het ouder worden	30
3.3.1	Verband met het homo-zijn	31
3.3.2	Succesvol ouder worden: sociale netwerken	32
3.3.3	Agisme	33
3.4	Contact zoeken en partnerkeuze	34
3.4.1	Contact zoeken: hoe – doel	34
3.4.2	Beleving	34
3.4.3	Agisme in het homo-uitgaansleven	37
3.4.4	Partnerkeuze: criteria	38
3.4.5	Problemen in het leggen van contacten	39
3.5	Relaties	40
3.5.1	Relatiehistorie	40
3.5.2	Huidige partnerstatus	42
3.6	Seksualiteit/intimiteit	47

3.6.1	Belang seksualiteit/intimiteit vroeger – nu	47
3.6.2	Wat wil men veranderd zien in zijn huidig seksuele/intiem leven?	49
3.6.3	Verband relatietevredenheid en tevredenheid over het seksuele/intiem leven binnen de relatie.....	50
3.6.4	Soa	51
4	DISCUSSIE	54
4.1	Inleiding.....	54
4.2	Vergelijking van de resultaten met de literatuur	54
4.2.1	De homoseksuele identiteitsontwikkeling	54
4.2.2	Samenleving en homoseksualiteit	56
4.2.3	Beleving van het ouder worden.....	57
4.2.4	Contact zoeken en partnerkeuze	58
4.2.5	Relaties	59
4.2.6	Seksualiteit/intimiteit	62
	CONCLUSIE	65
	LITERATUURLIJST	67
	LIJST VAN BIJLAGEN	70
	BIJLAGE 1: Kanalen tot respondentenwerving	71
	BIJLAGE 2: Oproepen tot deelname.....	72
	BIJLAGE 3: Profiel van de respondenten	74
	BIJLAGE 4: Scenario van het interview.....	76
	Inleiding 76	
	Topiclijst 77	

Inleiding en Verantwoording

Zowel in Vlaams als Nederlands ouderenonderzoek komt holebiseksualiteit weinig tot niet aan bod. Dit geldt ook voor internationaal onderzoek (Godemont & Dewaele, 2004). Bijna altijd wordt voorbijgegaan aan de seksuele voorkeur van ouderen en vanuit gegaan dat ze heteroseksueel zijn. In Vlaanderen is pas sinds de 2^e helft van de jaren '90 een duidelijke onderzoekstrend inzake homoseksualiteit (Cockx & Baert, 2003). Echter, de groep oudere holebi's lijkt onderbelicht te zijn. Het meeste onderzoek naar de subgroep werd verricht in Amerika en recent ook in Nederland en Vlaanderen. Het gaat om de onderzoeken van Dewaele (2003) naar structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren in het leven van holebi's, waarin hij de oudere holebi apart belicht. Godemont & Dewaele (2004) deden kwalitatief onderzoek naar de sociale omgeving en specifieke behoeften van oudere holebi's. In Nederland nam vooral Schuyf (1996; 1997) de positie van oudere homoseksuelen onder de loep. Ook peilden van de Meerendonk e.a. in 2003 er naar hun zorgbehoeften en de zorgverlening. Deze onderzoeken wijzen uit dat ouder worden voor holebi's een aantal specifieke risico's kan inhouden. Ze belichten vooral het psychosociale welbevinden en minder hun relaties, seksualiteit/intimiteit.

Klaï e.a. (2006) stellen dat in Vlaanderen de onderzoeken binnen het domein van de seksualiteit en het ouder worden nog steeds beperkt zijn. Bestaand onderzoek is te zeer gericht op het prestatieaspect en aspecten van beleving, attitude en kennis ontbreken veelal. De literatuur over seksualiteit van ouderen behandelt eigenlijk uitsluitend heteroseksualiteit (Schuyf, 1996).

Vandaar dat we in dit onderzoek willen nagaan hoe homomannen ouder dan 50 jaar (50+) hun ouder worden beleven, en hoe ze in functie van dit ouder worden hun relaties en hun seksualiteit/intimiteit beleven. We willen nagaan hoe de doelgroep deze facetten benadert, ervaart en betekenis geeft. Informatie over ondermeer de positieve en negatieve aspecten aan het ouder worden, aan de huidige partnerstatus en aan seksualiteit/intimiteit laat ons toe hiervan een inschatting te maken.

Het onderzoek werd aangevraagd via de Wetenschapswinkel door Sensoa. Inzichten in de specifieke noden van oudere holebi's kunnen aan de basis liggen van verdere concrete werkpunten die Sensoa in haar programmatie voor de doelgroep wenst op te nemen.

In gerontologisch onderzoek wordt steeds meer aandacht besteed aan het in kaart brengen van de levensgebeurtenissen in een mensenleven. Veranderingen op latere leeftijd bouwen verder op vroegere veranderingen. Dit impliceert dat zij ontstaan en moeten begrepen worden tegen de achtergrond van de voorgeschiedenis en de persoonlijke ervaringen van het individu.

Het ontdekken van en omgaan met homoseksuele gevoelens beschouwen we in dit verband als een ervaring die van belang kan zijn voor het verder in relaties 'staan' en het beleven van seksualiteit/intimiteit. Uit de literatuur blijkt dat de ontwikkeling en acceptatie van homoseksualiteit ook bepalend zijn voor hoe het ouder worden wordt beleefd. De homoseksuele

identiteitsontwikkeling heeft een persoonlijke dynamiek maar houdt ook gezamenlijke elementen in die verband houden met de maatschappelijke en subculturele beeldvorming over holebi's. In het geval van de nu ouder wordende holebi's was het maatschappelijk klimaat ten tijde van de homoseksuele identiteitsontwikkeling verre van positief. Daarom zullen we in ons onderzoek nagaan hoe die ontwikkeling is verlopen, hoe ze beleefd werd en welke individuele en maatschappelijke omstandigheden ze beïnvloedden.

Het levensloopperspectief houden we ook indachtig als we verder de beleving van relaties, seksualiteit/intimiteit onderzoeken. Seksualiteit is immers een levenslang ontwikkelingsproces (Klaï e.a., 2006). In navolging van Wens (1989, in Slob e.a., 1998) bevragen we de vroegere seksuele ervaringen, de relatiehistorie, de huidige relationele situatie en de manier waarop life events en culturele invloeden worden verwerkt, als zijnde de dimensies die samenhangen met de betekenisgeving aan en de beleving van seksualiteit/intimiteit.

In het eerste hoofdstuk wordt naast een aantal definities een overzicht gegeven van een aantal theoretische modellen en bevindingen rond holebi's en het ouder worden en rond holebi's en relaties, seksualiteit/intimiteit. Het tweede hoofdstuk behandelt de gebruikte onderzoeksmethode. In het derde hoofdstuk worden de onderzoeksresultaten weergegeven. Tot slot koppelen we in hoofdstuk vier de resultaten terug aan de literatuur.

1 Theoretische uitgangspunten

Dit hoofdstuk tracht ten eerste de begrippen homoseksualiteit en holebi te definiëren. Hierna schetsen we een aantal in de literatuur teruggevonden thema's over homoseksualiteit, die samen een theoretisch kader vormen ter ondersteuning van ons onderzoek. Het gaat om de homoseksuele identiteitsontwikkeling, de houding van de samenleving t.a.v. homoseksualiteit en de beleving van het ouder worden als homoseksueel. Een aantal theoretische modellen en bevindingen vervolgens rond contact zoeken en partnerkeuze en relaties, seksualiteit/intimiteit zijn voornamelijk van toepassing op holebi's of homomannen in het algemeen, waarbij de oudere homoseksueel veelal niet apart werd behandeld. Inzake seksualiteit/intimiteit besteden we bijzondere aandacht aan seksuele gezondheid.

1.1 Definities

Onder *homoseksualiteit* wordt elke vorm van lichamelijk contact verstaan tussen (2) personen van hetzelfde geslacht waarbij erotisch-seksuele opwinding optreedt, neigend naar of gericht op een orgasme (Burggraeve, 1992). De auteur stelt dat, voor zover het gaat over seksuele handelingen tussen partners van hetzelfde geslacht, er beter gesproken wordt van 'homoseksueel gedrag'. De term homoseksualiteit wordt volgens hem ook beter voorbehouden voor de homoseksuele levenskeuze op volwassen leeftijd, omdat niet alle jongeren met pre-homoseksueel gedrag ook effectief in de volwassenheid een homoseksueel gedragspatroon ontwikkelen.

De term *holebi* is een verzamelnaam voor homoseksuele mannen, lesbische vrouwen en biseksuelen. Hij werd ontwikkeld door de Vlaamse holebibeweging vanuit de nood aan een term die haar verschillende doelgroepen omvat (Sergeant, 2005).

Wanneer we exclusief verwijzen naar de mannen onder de homoseksuelen gebruiken we verder de termen 'homomannen' of nog, 'homoseksuele mannen'.

De redenering dat individuen homo- of heteroseksueel zijn strookt niet met de realiteit. De menselijke seksualiteit, zo concludeert Burggraeve (1992), verloopt volgens een continuüm, met aan de ene kant uitsluitend heteroseksueel en aan de andere kant uitsluitend homoseksueel gedrag. Daartussen bestaan tal van 'combinaties'. Om daadwerkelijk van homoseksualiteit te kunnen spreken dient een samenhangend geheel van gedrag, emoties en persoonlijkheidskenmerken voor te komen, en dient men zichzelf als homoseksueel te benoemen.

Holebi's zijn een verborgen populatie (Vincke e.a., 2006). Ze zijn niet duidelijk te onderscheiden van hetero's en identificeren zich niet per definitie met de stereotype beelden die bestaan over holebi's of met de holebigemeenschap, net zoals ze hun seksuele geaardheid niet allemaal op dezelfde manier beleven. Deze verborgenheid maakt het ook onmogelijk om de doelgroep exact te becijferen (Sergeant, 2005).

1.2 De homoseksuele identiteitsontwikkeling

De ontwikkeling en acceptatie van de eigen homoseksualiteit en het omgaan met homoseksualiteit gedurende de levensloop, kunnen belangrijke factoren zijn voor de manier waarop homoseksuelen het ouder worden beleven (Schuyf, 1996). Ook heeft de homoseksuele identiteitsontwikkeling een invloed op de manier waarop men verder relaties, seksualiteit/intimiteit beleeft.

1.2.1 Coming-out

Het proces van de ontdekking van homoseksuele gevoelens en er leren mee omgaan wordt aangeduid met de term 'coming-out'. Het bekendmaken van je seksuele voorkeur aan anderen maakt hiervan deel uit. Verschillende modellen trachten de homoseksuele identiteitsontwikkeling te beschrijven. Bekend is het model van Cass (1996) dat de fasen van verwarring, vergelijking, tolerantie, acceptatie, fierheid en synthese inhoudt.

Het eindpunt van de ontwikkeling impliceert de integratie van de homoseksuele identiteit in de totale identiteit. Dit wordt bevorderd door het open zijn over de eigen homoseksualiteit en het aangaan van homoseksuele relaties. De homoseksuele gevoelens worden geaccepteerd.

Het ontdekken van homoseksuele gevoelens verloopt niet voor iedereen op hetzelfde tijdstip (vroeg en late ontdekkers) en mannen doen die ontdekking meestal a.h.v. homoseksuele seksuele contacten (Schuyf, 1996). Zij die hun homoseksuele gevoelens later ontdekten, waren meestal al getrouwd.

Homoseksuele mannen die een vaste relatie aangaan of trouwen met een vrouw kunnen worstelen met acceptatieproblemen van hun homoseksualiteit en hebben angst voor reacties uit hun omgeving, maar volgens Schippers (1989) zijn dit niet de voornaamste redenen om een heteroseksuele relatie aan te gaan. Veel mannen geven immers aan bijzonder gesteld te zijn op hun vrouw en zeker in het begin verliefd op haar te zijn geweest. Ross (1979, in Schippers, 1989) meent dat veel van deze mannen hun seksuele identiteit niet ten volle beseffen als ze een relatie met een vrouw aangaan.

Burggraave (1992) stelt dat velen zich verzetten tegen hun gevoelens, uit angst de band met belangrijke andere belangrijke personen (ouders, vrienden) te verliezen, of op grond van het negatieve beeld dat zij vanuit hun opvoeding (thuis, samenleving en/of de kerk) over homoseksualiteit meekregen.

In het onderzoek van Schuyf (1996) reageerde één groep zeer negatief op de aanvankelijke ontdekking van homoseksualiteit (angst- en schuldgevoelens, zich vies en slecht voelen) en werd inderdaad teruggevonden dat hierin vooral opvattingen van de omgeving een rol spelen. Deze groep zou ook later ambivalent met homoseksualiteit zijn omgegaan.

Een andere groep (Schuyf, 1996) beschouwde heel snel hun homoseksualiteit als een gegeven, een soort natuurverschijnsel. Voor nog anderen betekende de ontdekking een 'openbaring'. Dit laatste geldt vooral voor zij die een heteroseksueel huwelijk achter de rug hebben. Schuyf (1997) merkt op dat 'laatbloeiërs' hun opvattingen over homoseksueel leven voornamelijk opdeden o.i.v. de emancipatiebeweging.

Volgens Sengers (1971, in Burggraeve, 1992) kan het innerlijk verzet tegen de ontdekking twee vormen aannemen. Enerzijds worden de eigen homoseksuele wensen radicaal afgewezen, en als verkeerd, persvers en zondig bestempeld. Anderzijds is er de ambivalente houding, die vaak leidt tot een dubbelleven, waarbij de losse sekscontacten en avontuurtjes schrijnend contrasteren met de manier waarop men zich naar buiten toe (thuis, in de groep en de samenleving) weet waar te maken.

Volgens Baert & Cockx (2002) hebben heel wat hulpvragen van holebi's betrekking op het proces van de aanvaarding van de homoseksuele voorkeur voor zichzelf, de bekendmaking ervan aan anderen en de aanvaarding door die anderen.

1.2.2 Bekendmaking aan en aanvaarding door anderen

De bekendmaking aan anderen gebeurt selectief (Vincke e.a., 1991). In vergelijking met ouders zijn broers en zussen vaak meer op de hoogte en ligt de aanvaardingsgraad daar hoger. Van de ouders zijn vooral de moeders bekend met de seksuele voorkeur van hun zoon; vaders zouden de bekendmaking nog minder dan moeders aanvaarden.

De bekendheid en de aanvaarding in de vriendenkring ligt lager; het laagst geldt dit voor de werkkring.

De betekenis van de man, het moment waarop er openheid ontstaat over zijn seksuele voorkeur, betekent in een heteroseksuele relatie vaak een zeer ingrijpende gebeurtenis. In enkele gevallen is de vrouwelijke partner al op de hoogte en kunnen afspraken gemaakt worden over de manier waarop de relatie vorm zal krijgen, of hoopt men dat de homoseksuele gevoelens vanzelf zullen overgaan. Veelal maakt de man het pas later bekend. Het niet langer weerstand kunnen bieden aan zijn drang naar seks met mannen en het zich schuldig voelen rond z'n stiekeme homoseksuele contacten kunnen hiertoe aanleiding zijn.

In een eerste reactie voelt de vrouw zich meestal in de steek gelaten, angstig, afgewezen en bedrogen. Heftige woede komt ook voor. Heteroseksuele relaties of huwelijken lopen nogal vaak uit op een scheiding. In bepaalde gevallen weet het echtpaar een vorm te vinden om de relatie toch in stand te houden. Volgens Vincke e.a. (1991) zou één op de drie (ex)-echtgenotes de seksuele voorkeur volledig aanvaarden.

Het bekendmaken van je seksuele voorkeur is voor de nu oudere holebi's vaak minder evident. Coming-out is een door de emancipatiebeweging opgelegde norm uit de jaren '70 (Schuyf, 1996). Daarvoor was het zeer ongebruikelijk over 'jezelf' te praten, laat staan anderen over je seksuele voorkeur te vertellen. De directe omgeving had wellicht een vermoeden, maar er werd vrijwel nooit over gesproken. Het werd genegeerd of hoogstens stilzwijgend geaccepteerd.

1.2.3 Openheid

De meeste oudere holebi's zijn *impliciet* open over hun seksuele voorkeur, wat inhoudt dat ze deze niet verborgen houden maar zich ook niet uitgesproken als holebi profileren (Godemont & Dewaele,

2004). Meer openheid gaat vaak gepaard met de coming-out en het daarmee afsluiten van een dubbelleven. Mannen zouden ook veel meer geneigd zijn het belang van hun homo-identiteit te onderstrepen. In van de Meerendonk e.a. (2003) ervaren homoseksuele ouderen hun eigen homoseksualiteit sterk als problematisch en zijn zij minder open over hun seksuele voorkeur.

1.3 Samenleving en homoseksualiteit

Het ontdekken en de integratie van de homoseksuele voorkeur in het eigen leven en hoe daaraan vorm te geven, speelt zich steeds af in een welbepaalde cultuur en in een bepaalde sociaal-historische context. Hierbij geldt dat zelfbeelden en identiteiten veranderen als het maatschappelijk denken over homoseksualiteit verandert (Van Hove, 2005).

1.3.1 Een geschiedenis van verbergen

De homoman die anno 2006 ouder wordt ontdekte zijn homoseksuele gevoelens overwegend in een klimaat van heteroseksuele vanzelfsprekendheid. Voor de kerk was homoseksualiteit een zonde en het is pas sedert 1987 dat de American Psychiatric Association elke verwijzing naar homoseksualiteit als psychiatrische stoornis uit de DSM schraptte. Rond seksualiteit en homoseksualiteit heerste een *cultuur van stilzwijgen* (Schuyf, 1996). Velen hebben hun homoseksuele gevoelens onderdrukt of verborgen gehouden. Sommigen deden zich naar buiten toe als de 'voorbeeldige' hetero maar waren in intiemere kring homo. Anderen trouwden met een vrouw: tot in de jaren '60 was de druk om een heteroseksueel huwelijk aan te gaan erg groot (Schuyf, 1997). Er werd hen voorgehouden dat ze via een heteroseksueel huwelijk konden 'genezen'. Nog anderen deden zich voor als single en logen over hun relaties.

1.3.2 Tegenstroom

De tegenstroom in het denken over homoseksualiteit werd aangedreven door de homoseksuele emancipatiebeweging die met steun van gezaghebbende (medische) wetenschappers aan het eind van de 19^e eeuw ontstond. In België kwam de beweging op tijdens de jaren '50, naar het voorbeeld van Nederland waar de eerste homobeweging al langer een feit was. Aanvankelijk lag de nadruk op een strijd tegen wettelijke achterstelling, later ging het in veel bredere zin om maatschappelijke acceptatie en integratie van homoseksualiteit. Naast de oprichting van de overkoepelende organisatie Federatie Werkgroepen Homofilie in 1977 doken midden de jaren '70 ook een aantal militante bewegingen op die een radicalisering van de homobeweging nastreefden. Aanzet waren de Stonewall rellen van 1969 in New York. Die rellen zijn wereldwijd een voorbeeld geworden voor homodemonstraties.

1.3.3 Evolutie in de maatschappelijke houding t.a.v. homoseksualiteit.

Het maatschappelijk beeld van homoseksualiteit evolueerde van een perverse of verderfelijke zonde naar een toestand van meer aanvaarding. Homoseksualiteit is maatschappelijk meer zichtbaar geworden en kan onder invloed van het toegenomen positieve klimaat veeleer beleefd

worden als een leefstijl waaraan men, in samenhang met de eigen subcultuur, invulling geeft (Sandfort, 1998). In het onderzoek van Godemont & Dewaele (2004) zijn alle respondenten het eens over de positieve evolutie op juridisch vlak en op vlak van beeldvorming, houdingen en gedrag tijdens hun levensloop. Een aantal respondenten zijn sceptischer en vrezen in de toekomst voor een afbouw van de verworven rechten.

Ondanks de beschreven positieve evolutie zijn de sterke taboesfeer en de negatieve beeldvorming rond homoseksualiteit in deze tijd verre van verdwenen.

Doordat slechts een minderheid van de bevolking een blijvende homoseksuele gerichtheid vertoont wordt homoseksueel gedrag gewoonlijk als sociaal afwijkend beschouwd (Burggraeve, 1992). De 'multiple jeopardy hypothese' (Ferraro & Farmer, 1996, in Whitbourne, 2001) stelt dat als ouderen zich in een minderheidsstatus bevinden, ze geconfronteerd worden met systematische vooroordelen die waarschijnlijk interageren met de leeftijd, wat een groter risico vormt voor discriminatie in attitudes en de dienstverlening. Hiernavolgend beschrijven we een aantal vormen van homo-onderdrukking.

1.3.4 Homo-onderdrukking

1.3.4.1 Heteroseksisme

Heteroseksisme komt neer op de sociaal onbewust werkende norm dat alle mensen gangbare heteroseksuelen zijn, of zouden moeten of willen zijn. Het oefent een sociaal anonieme druk uit zich te voegen naar het heteroseksuele model, met een aantal stereotypes en sekserollen als gevolg (Burggraeve, 1992). De gevolgen van een overwegend heteroseksistisch klimaat kunnen zich bij holebi's weerspiegelen in *geïnternaliseerde homofobie* (zie 1.3.4.3.).

1.3.4.2 Schijntolerantie

Een meerderheid van de Vlamingen is voorstander van gelijke rechten voor holebi's (Dimarso/Gallup, 1997, geciteerd in Dewaele & Michielsens, 2003). De tolerantie blijkt echter minder te zijn indien het items als adoptie of kinderen opvoeden betreft. De tolerantie is groter t.o.v. holebi's in de omgeving in vergelijking met holebi's in het eigen gezin. Wanneer dus in meer concrete zin naar de houding t.a.v. homoseksualiteit wordt gekeken blijkt een meten met 2 maten en verlaagt de acceptatie (De Graaf & Sandfort, 2000; Dewaele en & Michielsens, 2003). Vincke (2006, De Morgen) heeft het over de modernere vorm van homo-negativiteit als het gaat om uitspraken als "homo's en lesbiennes komen te veel in de media" of "ze vallen op in het dagelijkse leven". Hij stelt dat hoewel de tolerantie groter is, de kritische houding blijft en uitingen van de homocultuur en het homoleven niet gewaardeerd worden. Zes van de acht mannen in het onderzoek van Godemont & Dewaele (2004) ervaren ooit vooroordelen of discriminatie in interpersoonlijke contacten of organisaties. Ze vernoemen afwijzing, afstandelijkheid, heteronormativiteit en schijntolerantie zowel in het gezin van herkomst als in de werk-, woon- en vrijetijdssfeer.

1.3.4.3 Homofobie

Homofobie is schrik en/of haat, afschuw tegenover homoseksuelen. *Geïnternaliseerde* homofobie (GH) ontstaat door introjectie via socialisatieprocessen van de heteroseksistische cultuur door de holebi. Ouderen met GH beginnen te geloven dat zij geen waardige en respectabele mensen zijn en door dit gebrek aan zelfvertrouwen zullen zij ook minder geneigd zijn hulp te zoeken. Of heteroseksisme al dan niet leidt tot GH is afhankelijk van interindividuele verschillen als levensomstandigheden, genetische predisposities, copingsvaardigheden en persoonlijkheidskenmerken. GH zou interfereren met de levenskwaliteit en de algemene geestelijke gezondheid. Het zou ook negatief correleren met relatietevredenheid, de tijd die besteed wordt aan sociale omgang met holebi's, lidmaatschap van homoverenigingen en publieke bekendheid van de seksuele oriëntatie (Ross en Rosser, 1996).

1.3.5 Friend's typologie

Het omgaan met homoseksualiteit gedurende de levensloop is volgens Friend (1990, in Schuyf, 1996) een voorspellende factor voor de beleving van het ouder worden, in die zin dat het omgaan met discriminatie en negatieve stereotypen doorheen het leven een grotere zelfaanvaarding en zelfvertrouwen doet ontstaan die het succesvol verouderen vergemakkelijken.

Op basis van de identiteitsvorming in een heteronormatieve samenleving besluit Friend tot een continuüm van 3 groepen oudere holebi's. De '*affirmatieve*' homoseksueel is goed uitgebalanceerd, levenslustig en kan zich goed aanpassen aan het ouder worden. Hij zou crisiscompetenter zijn omdat hij gewend is voor zichzelf te zorgen, hij zit minder vast aan traditionele mannenrollen, is minder afhankelijk van familie en kinderen en heeft in de loop van zijn leven een uitgebreide vriendenkring uitgebouwd. Vaak heeft hij geleerd z'n reacties min of meer te isoleren van de reacties van zijn omgeving. De '*passing*' groep neemt wel aspecten van homoseksualiteit over, maar denkt eigenlijk dat heteroseksualiteit toch beter is. Vaak leidt ze een geheim homoseksueel leven en publiek een heteroseksueel leven. De '*stereotypische*' homoseksueel maakt zich de homofobie van de bredere cultuur eigen door zijn geaardheid geheim te houden. Godemont & Dewaele (2004) vonden geen '*stereotypische*' oudere holebi's onder hun respondenten en hebben het in dit verband over een vertekening in het onderzoek. Wel blijkt de helft ooit op een bepaald moment in zijn leven deze fase te hebben doorgemaakt of beantwoord te hebben aan het '*passing*' type. De overwegend affirmatieve groep respondenten heeft een erg solide identiteit maar is nog wel eens onzeker over de maatschappelijke positie. Hun affirmatieve opstelling werd soms voorafgegaan door een crisis die uiteindelijk resulteerde in de ontdekking van hun holebi-identiteit.

1.4 Beleving van het ouder worden

1.4.1 Algemeen

De latere levensjaren gaan gepaard met heroriëntaties op verschillende levensdomeinen. Hoe ouder men wordt, hoe meer men deze veranderingen beleeft als een fysieke achteruitgang, sociaal verlies en voortgaande groei (van de Meerendonk e.a., 2003). Westerhof (2003) vonden dat jonger

zijn, een betere subjectieve gezondheid, een hoger inkomen, minder eenzaamheid, een hogere opleiding en meer hoop negatief geassocieerd waren met fysiek verval en sociaal verlies, en positief geassocieerd met voortgaande groei. De beleving van het eigen ouder worden is zowel positief als negatief gekleurd en heeft betrekking op verschillende domeinen. Een positieve beleving kan door de negatieve aspecten te ontkennen, maar ook door positieve aspecten te benoemen. Levenservaring en rust zijn voorbeelden van positieve aspecten die daadwerkelijk met de hogere leeftijd te maken hebben en normaal niet met jong-zijn geassocieerd worden.

1.4.2 Succesvol ouder worden

Eén van de meest gebruikte termen in de literatuur over een goede oude dag is succesvol ouder worden. Het komt voort uit en resulteert in meer levenskwaliteit en werd op verschillende manieren omschreven. Volgens Friend (1990) zijn een goede gezondheid, een toereikend inkomen en mogelijkheden om eenzaamheid te voorkomen onontbeerlijk.

1.4.3 Homoseksuelen en ouder worden

1.4.3.1 Beleving van het ouder worden

In van de Meerendonk e.a. (2003) ervaren homoseksuele ouderen het ouder worden in de eerste plaats als een sociaal verlies. Naarmate ze tot een oudere leeftijdscategorie behoren zien zij het ouder worden minder vaak als voortgaande groei. Op het vlak van sociaal verlies scoren homomannen hoger dan lesbische vrouwen. Verschillen tussen heteroseksuele en homoseksuele ouderen betreffen niet zozeer de fysieke kant van het ouder worden als wel de sociale kanten ervan, besluiten van de Meerendonk e.a. (2003).

Om te weten te komen of ouder worden een sociaal verlies inhoudt, bevroegen Schuyf (1996) en Godemont & Dewaele (2004) de omvang, de structuur en de effectiviteit van het sociaal netwerk van holebi-ouderen. Een netwerk is effectief als het emotionele, sociale en instrumentele steun biedt.

1.4.3.2 Risico's

Het ouder worden op zich lijkt voor een groot stuk gelijkaardig voor holebi's en heteroseksuelen. Lichamelijk duiken een aantal ongemakken op. De literatuur wijst op verschillen die direct of indirect verband houden met de homoseksuele levenswijze. Zo zouden oudere holebi's meer gezondheidsrisico's lopen (Dewaele, 2003; van de Meerendonk e.a., 2003; Sergeant, 2005). Oudere homomannen vormen een bijzondere risicogroep voor soa (zie 3.6.4.).

Hiernaast komen problemen in zorginstellingen voor ouderen voor (Dewaele, 2003; Schuyf, 1996; van de Meerendonk e.a., 2003).

In het kader van deze thesis concentreren we ons op de sociale netwerken van de oudere homoman. Specifieke risico's voor homoseksuele ouderen houden namelijk ook verband met het voorkomen van eenzaamheid als voorwaarde tot succesvol verouderen (Friend, 1990).

Sociale netwerken

In van de Meerendonk e.a. (2003) vindt een kwart van de homoseksuele ouderen (55 tot 85 jaar) dat het ouder worden voor homoseksuelen moeilijker is dan voor heteroseksuelen, vanwege verminderde mantelzorgmogelijkheden (bv door het niet hebben van kinderen) en eenzaamheid door een gebrek aan sociale contacten.

Schuyf (1996) vond bij de meeste homoseksuele ouderen een redelijk tot goed effectief netwerk terug. Naar omvang en structuur bleken mannen meer dan vrouwen gevarieerde netwerken te hebben waarin vrouwen, vriendinnen en familieleden een grotere rol spelen. Oudere holebi's in een relatie doen zeker niet alles samen met hun partner. De meeste mannen gaan nog regelmatig om met één of twee familieleden. Zij die met een vrouw gehuwd zijn (waren) gaan veel meer met familie om. Godemont & Dewaele (2004) vonden eveneens dat de netwerken van oudere holebi's over het algemeen voldoende uitgebreid, divers en functioneel zijn. Een coming-out op latere leeftijd hangt nauw samen met een exclusief homonetwerk onder alleenstaande homomannen. Homomannen in een relatie met een man hebben vaker een gemengd hetero/homonetwerk. Gescheiden mannen kunnen regelmatig rekenen op emotionele steun van de ex-vrouw. Late ontdekkers bij de mannen doen voor emotionele steun vaak een beroep op een gespreksgroep.

Cahill e.a. (2000) menen dat oudere holebi's vaak een gebrek aan ondersteunende *familienetwerken* hebben waarover heteroseksuelen dan weer wel beschikken. Het feit dat ze vaak geen kinderen hebben speelt hierin ook een rol. Van Loon (in Bouarfa, 2005) stelt dat door dit gebrek aan familiale ondersteuning zij zich dus tot de eigen 'gemeenschap' moet wenden. In die homogemeenschap zijn ze echter vaak niet geïntegreerd omdat ze tot de generatie behoren die nooit openlijk uitkwam voor zijn geaardheid.

1.4.3.3 Agisme

Agisme is het geheel van overtuigingen, attitudes, sociale instituties die op basis van chronologische leeftijd een bepaalde groep achteruitstelt (Whitbourne, 2001). In het algemeen wordt de term gebruikt voor een stereotype kijk op 65 plussers. Veel van de oudere holebi's uit het onderzoek van Schuyf (1996) ervaren in het algemeen geen discriminatie als oudere. Bouarfa (2005) stelt dat ze soms wel weinig aansluiting vinden bij reguliere ouderenverenigingen.

Oudere homomannen voelen zich in het homo-uitgaansleven gediscrimineerd door jongere mannen (zie 1.5.3.).

1.5 Contact zoeken en partnerkeuze

De mogelijkheden om partners te vinden zijn beperkter voor homoseksuele mannen dan voor heteroseksuele mannen: er zijn immers minder homoseksuele mannen dan heteroseksuele vrouwen. homoseksuelen zoeken veelal contact binnen de homosubcultuur. Ook het internet wint aan populariteit.

1.5.1 De homosubcultuur

De homosubcultuur wordt doorgaans aangeduid als het 'homomilieu' en betreft een divers netwerk van gelegenheden waarin homomannen elkaar kunnen ontmoeten voor sociale en seksuele contacten (Sergeant, 2005). Ze heeft zich ontwikkeld door de negatieve houding van de samenleving, waardoor de betrokkenheid met de subcultuur slechts gering open is (m.b.t. zowel de frequentie van deelname aan, als de mate waarin ze gekend is). Veel mannen gaan daarom op zoek naar anonieme, vrijblijvende sekscontacten (Vincke e.a., 1991). Vooral *publieke* ontmoetingsplaatsen geven hiertoe aanleiding. Er is geen uitwisseling van personalia, wel belangrijk zijn statuskenmerken als uiterlijk en leeftijd. Sedert de jaren '60 zijn er in de grootsteden aanzienlijk meer *commerciële* ontmoetingsplaatsen zoals homobars en homosaua's die minder anoniem zijn maar nog altijd vrijblijvend. Homobars zijn het meest populair, ook voor de sekscontacten. Hierna volgen de publieke ontmoetingsplaatsen en de sauna's (Vincke e.a., 1991). Homosaua's vallen sterker in de smaak bij een ouder publiek (Sergeant, 2005). Darkrooms in sauna's en in sommige clubs en bars bieden gelegenheid tot anonieme seks. De 'kinky scene' wordt bezocht door een specifiek publiek dat een bepaalde fetisj aanhangt. Het minst zichtbaar is de *homoprostitutie*.

Homo-organisaties slaan de brug tussen de homosubcultuur en de heterowereld en het persoonlijk engagement is er meer uitgesproken. De homo-organisaties uitgezonderd zijn de meeste gelegenheden rond seksualiteit georganiseerd. De focus binnen de homosubcultuur is verschoven van sociale contacten in een veilige setting naar seksuele contacten in een moreel vrijgevochten omgeving (Sergeant, 2005).

1.5.2 Internet

Naast een betere beschikbaarheid van informatie over (homo)seksualiteit leidde internet ook tot nieuwe vormen van seksualiteitsbeleving zoals virtuele seks. Onderzoek wijst uit dat chatgesprekken vaak tot seksafspraken leiden. Mannen die via internet sekscontacten leggen gebruiken vaak ook nog andere contactmogelijkheden (Sergeant, 2005).

1.5.3 Agisme in het homo-uitgaansleven

Oudere homomannen voelen zich in het homo-uitgaansleven, het leermilieu uitgezonderd vaak omwille van hun leeftijd gediscrimineerd door jongere mannen. De mannelijke respondenten in Godemont & Dewaele (2004) vinden het moeilijk in dit milieu toegang te krijgen tot de 'jongerencultuur', ondervinden er agisme en voelen zich daardoor wel eens afgeschreven. De auteurs wijzen in dit verband op het fenomeen 'versnelde veroudering' bij homomannen, dat mogelijk het ervaren van leeftijdsdiscriminatie in de hand werkt. Iemand wordt versneld ouder als hij zich eerder ouder voelt dan zijn chronologische leeftijd aangeeft (Cahill e.a., 2000; Schiavi, 1999). Dit gevoel kan al vanaf 30 jaar optreden, en vooral onder diegenen die veel belang hechten aan fysieke aantrekkelijkheid tot sociale aanvaarding en betekenisgeving aan het leven (Cahill e.a., 2000).

1.5.4 Partnerkeuze: criteria

Harry (1988, in Schippers, 1989) veronderstelt dat de criteria voor een seksuele en een vaste partner verschillen. Beide soorten partners moeten eerst voldoen aan eisen van lichamelijke aantrekkelijkheid, een overeenkomstige genderrol en ongeveer gelijke leeftijd. Een vaste partner wordt vervolgens ook nog beoordeeld op het vlak van persoonlijkheid, sociale vaardigheden, opleidingsniveau e.d. Een groot leeftijdsverschil tussen partners wordt door de meesten afgewezen omdat dit de gelijkwaardigheid van partners in de relatie kan bedreigen.

Niet alleen een objectieve afweging van factoren maar ook onbewuste verlangens, opvoeding en socialisatie spelen een rol in de partnerkeuze (Schippers, 1989).

1.5.5 Problemen in het leggen van contacten

In de hulpverlening aan homoseksuele mannen stuit Schippers (1989) o.m. vaak op negatieve zelfbeelden en problemen met sociale vaardigheden die het leggen van contacten in de weg kunnen staan. Een negatief zelfbeeld kan te maken hebben met een negatieve subjectieve lichaamsbeleving waarbij mannen het gevoel hebben lichamelijk onaantrekkelijk te zijn voor anderen. Problemen met sociale vaardigheden kunnen verband houden met het niet kennen van de regels en normen in de homosubcultuur. Ook wijst hij erop dat sommige homoseksuele mannen ervan uitgaan dat elk contact noodzakelijkerwijs moet uitdraaien op seksueel contact en moeilijk eigen grenzen kunnen stellen. Het niet kennen van de 'onuitgesproken' regels binnen elke scene maakt ook dat homomannen zich laten meeslepen in seksuele ervaringen die achteraf als ongewenst beschouwd worden (De Wit, 2000, in Sergeant, 2005). Holebi's met een late coming-out, bv na een huwelijk, of zij die na een relatiebreuk opnieuw hun weg zoeken in het uitgangsvormen vormen hier een risicogroep voor misbruik.

1.6 Relaties

Het homoseksuele relatiewezen biedt een zeer veelzijdig beeld. Het ontbreekt partners in een homorelatie aan rolmodellen, wat er toe leidt dat zij zelf meer vorm moeten geven aan de relatie (Sandfort, 1998). Verder stelt de auteur dat een identieke sekserolsocialisatie maakt dat homoseksuelen zich beter in de ander kunnen verplaatsen en minder beperkt worden door sekserolgebonden regels. Een overeenkomstige sociale positie verkleint de machtsverschillen vanuit die positie in vergelijking met heterorelatie relaties. In homorelaties zou een sterker gelijkheidsideaal heersen.

1.6.1 Relatievormen

In de literatuur over relaties tussen homomannen wordt een onderscheid gemaakt tussen een vaste monogame en een vaste open relatie. Net als Vincke e.a. (1991) beschouwen we een vaste partner als een seksuele partner waarmee samengeleefd wordt of dikwijls gezien wordt. Deze definitie behoudt de seksualiteitsdimensie, die in langdurige relaties vaak naar de achtergrond verdwijnt.

Sergeant (2005) stelt dat de grote meerderheid van de homomannen een vaste relatie wenst, maar dat diezelfde meerderheid losse contacten heeft. Vaak doen deze realiteiten zich gelijktijdig voor (een vaste open relatie) of opeenvolgend (een periode van intense losse contacten gevolgd door een monogame relatie).

In vergelijking met andersoortige relaties blijken relaties van homomannen meer een duidelijk open karakter te hebben waarbij de partners ook seksuele contacten hebben buiten de relatie (Vincke e.a., 1991; Schippers, 1989). Dit is vooral het geval naarmate mannen ouder worden en naarmate hun relaties langer duren (Bochow, 2004, in Sergeant, 2005). De meeste mannen bespreken de openheid al bij het begin van hun relatie en na 10 jaar heeft slechts 1 op 10 de openheid niet besproken (Vincke e.a., 1991). Onder zij die het bespreken beslist de helft tot een open relatie. Volgens Sandfort (1998) staan in het bijzonder homoseksuele mannen die frequent deelnemen aan het homoseksuele uitgangsvleven minder afwijzend tegenover seks met derden. Deze contacten worden mogelijk als minder bedreigend ervaren doordat emotionele intimiteit wordt uitgesloten. Homoseksuele mannen ervaren en drukken ook minder jaloezie uit, terwijl beiden zich toch in gelijke mate bij een vaste relatie betrokken voelen.

De partnerrelaties blijken betrekkelijk stabiel te zijn en 40,5% van de respondenten (Vincke e.a., 1991) met een vaste relatie zijn al 5 jaar of langer samen. Naarmate de relatie langer duurt, is de tendens om samen te wonen sterker. Recent is door het homohuwelijk de erkenning van homorelaties gestegen.

1.6.2 Vaste vriendschap

In mannenrelaties staat het belang van de vaste vriendschap op de voorgrond (Schuyf, 1996). Kameraadschap en intense verbondenheid zijn er belangrijker dan verliefdheid. Deenen (1994) concludeert dat homomannen de emotionele aspecten van hun relatie boven seksuele satisfactie waarderen. De scheiding tussen intimiteit en seksualiteit kan zo ver gaan dat er in vaste mannenrelaties soms geen plaats meer is voor seksualiteit (Schuyf, 1996).

1.6.3 Tevredenheid

In Vincke e.a. (1991) lezen we dat van de homomannen die een vaste relatie hebben 70,2% gelukkig tot zeer gelukkig is in die relatie. Wel stellen de auteurs dat i.v.m. vergelijking met het traditionele huwelijk de kans groter is dat een relatie ontbonden wordt zodra ze geen voldoening meer schenkt. De relatie wordt net als bij heterokoppels gezien als hoofdbron voor affectie en gezelschap.

Homorelaties kunnen verschillen in de mate waarin de partners waarde hechten aan seksuele trouw, maar niet als het gaat om de tevredenheid met de relatie (Sandfort, 1998).

1.6.4 Relatieproblemen

1.6.4.1 Fasegerelateerde problematiek

Problemen in de relatie kunnen te maken hebben met de fase waarin de relatie verkeert (Mc Whirter en Mattison, 1984, in Vincke e.a., 1991). De fasen zijn gerelateerd aan de duurtijd van de relatie; in het kader van deze thesis zullen wij deze niet verder uitwerken. Schippers (1989) wijst erop dat de relatieproblemen zelden uitsluitend gerelateerd zijn aan het relatiestadium waarin partners zich bevinden. Ook kan er volgens hem sprake zijn van fasediscrepancie waarbij één van de partners nog niet toe is aan de fase waarin zijn partner al verkeert.

1.6.4.2 Andere relatieproblemen

Naast fasegerelateerde problemen kunnen er ook moeilijkheden zijn op het gebied van de communicatie, intimiteit en conflicthantering, seksualiteit of (relatief) sociaal en maatschappelijk isolement (Schippers, 1989). De auteur stelt dat mannen als gevolg van hun specifieke socialisatie vaak moeilijk met intimiteit overweg kunnen. Intimiteitsproblemen hebben dan weer mogelijks een gevolg op de communicatie binnen de relatie, waarbij wel eens 'overgecommuniceerd' wordt. Tot de voornaamste 'communicatiefouten' behoren vaak het moeilijk over gevoelens kunnen praten, snel escalerende ruzies die soms uitlopen op lichamelijk geweld, slecht luisteren, onvoldoende aandacht voor de positieve kanten van de relatie en het onvermogen compromissen te sluiten en te aanvaarden.

Vincke e.a. (1991) vond dat conflicten in de relatie verband houden met de graad van toewijding, de verdeling van huishoudelijke taken, het nemen van beslissingen en de tevredenheid over de relatie. Er werd geen verband tussen deze conflictbronnen en de relatieduur gevonden.

Problemen in de relatie kunnen volgens Sandfort (1998) ook te maken hebben met verschillen in de manier waarop de partners naar de buitenwereld met hun relaties omgaan. Nog kan het relationeel functioneren verstoord worden door GH. Een onsuccesvolle coming-out kan het vermogen aantasten om andere problemen op te lossen.

1.7 Seksualiteit/intimiteit

1.7.1 Ouder worden en seksualiteit/intimiteit – algemeen

Het ouder worden kan gepaard gaan met een vermindering in de frequentie van seksueel gedrag, een vermindering in het seksueel verlangen en een toegenomen prevalentie van seksuele disfuncties (Schiavi, 1999). Aan de basis liggen een aantal hormonale en lichamelijke veranderingen die kunnen optreden rond het 50^e jaar. Ziekte, psychopathologie en drugs zijn ongetwijfeld belangrijke determinanten voor leeftijdsgelateerde veranderingen en voor individuele verschillen in de seksuele activiteit. Ook de beschikbaarheid van een partner, de aard en de kwaliteit van de relatie doorheen de tijd en de gezondheidsstatus van de partner kunnen bijdragen aan de seksuele ervaringen van ouder wordenden (Schiavi, 1999). Seksuele ongemakken bij het ouder worden zijn zeer individueel bepaald.

1.7.2 Homomannen

Wens (1989) stelt dat seksualiteit, ook wat de oudere leeftijd betreft, bestudeerd en onderzocht dient te worden vanuit het theoretisch perspectief van de levensloop. De betekenisgeving aan en beleving van seksualiteit hangen samen met een 4-tal dimensies: de vroegere seksuele ervaringen, de relatiehistorie en de huidige relationele situatie (al dan niet beschikbaarheid van een partner), de manier waarop levensgebeurtenissen verwerkt worden, meerbepaald de ups en downs in de relatie en de 'vitaliteit' die de relatie heeft gedurende de overgang naar de oudere leeftijd. Ook de mate waarin culturele invloeden verwerkt worden dient in beschouwing genomen te worden.

Voor de nu oudere homomannen gelden als sociaal-culturele invloeden vooral het inluiden van de seksuele bevrijding in de jaren '60 en de hiv-epidemie midden jaren '80.

1.7.2.1 Seksuele bevrijding

Tot voor de jaren '60 heerste een strikte beheersingsmoraal inzake seksualiteit. 'Normale' seksualiteit was heteroseksueel gericht op een volwassen partner van ongeveer dezelfde leeftijd en diende zich binnen een monogame, duurzame huwelijksrelatie af te spelen. Geslachtsgemeenschap was de normale vorm van seksueel gedrag en stond in het teken van voorplanting en liefde.

O.m. politiek georiënteerde maatschappelijke stromingen baanden de weg naar seksuele bevrijding. In de jaren '60 en '70 werd seks bespreekbaar. Deze omwenteling had grote invloed op de homobeweging die eveneens een voorhoedeplaats innam in de strijd voor vrije seks (Schippers, 1989). Waar contacten onder mannen voordien vooral op publieke ontmoetingsplaatsen gezocht werden, nam het commerciële uitgangsveld nu een enorme vlucht in de grootsteden en het aantal mogelijkheden om er seksuele contacten te leggen breidde uit. Lustbeleving en promiscuïteit werden niet langer aanzien als negatieve kwaliteiten (Sergeant, 2005). De komst van aids zou daar in de jaren '80 verandering in brengen (zie 1.7.3.1).

1.7.2.2 Seksualiteitsbeleving: enkele aspecten

Hospers (2005) vond dat gemiddeld op 16,8 jarige leeftijd wordt overgegaan tot het eerste homoseksuele contact, het eerste anale sekscontact zou op 22,6 jaar liggen. Sergeant (2005) stelt dat sommige homomannen gedurende hun levensloop een verruiming van hun seksualiteit nastreven, op zoek naar nieuwe manieren tot exploratie. Pas rond hun 30ste gaan sommigen over naar meer extreme praktijken, zoals de leerscene, een hoogdrempelige vorm van seksualiteitsbeleving waar 'ingegroeid' moet worden.

Ook komen volgens Sergeant (2005) in de seksualiteitsbeleving meer en meer consumptieve patronen voor, waarbij eigen genot en veiligheid primeren op het nemen van verantwoordelijkheid voor het welzijn van anderen. Dit geldt vooral op locaties waar seksueel contact met onbekende mannelijke partners plaatsvindt. *Consumerism* kan leiden tot uitsluiting of ongelijkheid, wat zich in extremere vormen weerspiegelt in agism en het verschijnsel van 'kept boys'. Door agism worden rijpere of oudere homomannen benadeeld ten gunste van jongere mannen. Hiertegenover staat soms een soort elitisme van de wat oudere holebigeneratie die zich minachtend durft opstellen t.o.v. de huidige, minder politiek bewuste holebi-jongeren. 'Kept boys' laten zich financieel onderhouden door wat oudere, gefortuneerde mannen.

1.7.2.3 Seksuele/intimiteitsproblemen

Schippers (1989) stelt in de praktijk bij homoseksuele mannen vooral aversie tegen anale stimulatie of penetratie, pijn bij de anale penetratie, erectieproblemen, kokhalsreacties bij de fellatie, vertraagd klaarkomen en geremd seksueel verlangen en/of geremde seksuele opwinding vast. De auteur stelt dat deze vaak gepaard gaan met acceptatie- en zelfwaarderingsproblemen of met relatiemoeilijkheden. Paff (1984, in Schippers, 1989) noemt ondermeer prestatiedwang, een negatieve houding t.a.v. seksualiteit in het algemeen en homoseksualiteit in het bijzonder, intimiteitsproblemen, het steeds weer voorrang geven aan de seksuele behoeften van de ander, de subjectief beleefde negatieve aspecten van het ouder worden en misbruik van alcohol en drugs als oorzaken bij homoseksuele mannen. Coleman e.a. (1992, in Shiavi, 1999) wijzen in het kader van seksuele en intimiteitsproblemen op een aantal psychologische determinanten specifiek m.b.t. tot de homoseksuele geaardheid. Het gaat vooral om een verstoorde homoseksuele identiteitsontwikkeling, geïnternaliseerde homofobie en botsende sekserollen. Iemands individueel seksueel gedrag kan bv niet compatibel zijn met de waargenomen mannelijke genderrol, zoals passief of receptief zijn tijdens de seksuele omgang (Shiavi, 1999). Nog stelt Schiavi dat de leeftijd van homoseksuele mannen die hulp zoeken meestal tussen de 20 en de 50 ligt, en dat er los van de leeftijdsgerelateerde vermindering in seksuele belangstelling geen objectieve data zijn over het effect van ouder worden op de seksuele functie.

1.7.3 Seksueel overdraagbare aandoeningen

In Vincke e.a. (1991) vinden we een lijst terug van enkele seksuele technieken die homomannen gebruiken en de soa die hierbij kunnen worden overgedragen. De meest onveilige sekstechnieken zijn receptieve en insertieve (actieve) anale seks zonder condoom. Meerdere soa zijn mogelijk. Voorbeelden zijn schaamluis, herpes, genitale wratjes, gonorree, syfilis, hepatitis A en B en hiv. Voor schaamluizen bieden veilige sekstechnieken geen bescherming, in tegenstelling tot hiv. Uit de cijfers van het Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (2006) blijkt dat tussen het begin van de *hiv*-epidemie in België (jaren '80) en 31 december 2005 bijna 20.000 geïnfecteerde personen zijn aangegeven.

1.7.3.1 Hiv-epidemie

In eerste instantie beschouwde Europa de eerste berichtgeving begin jaren '80 over een onbekende ziekte uit Amerika als zijnde ver van het bed. De grote bekendheid over aids in onze streken dateert van midden jaren '80. De link met homoseksualiteit werd gelegd omdat de meeste slachtoffers homoseksueel en man waren. In de media werd aids voorgesteld als homoziekte, nog als 'homopest'. De homobeweging vreesde voor vooroordelen en het opnieuw toenemen van homodiscriminatie en zette hierop een aantal voorlichtingscampagnes op touw. Steeds heeft zij hierbij benadrukt dat het risico op besmetting niet bepaald wordt door het aantal seksuele partners, maar door de gehanteerde technieken (Schippers, 1989).

De epidemie leidde ook tot veranderingen in het seksueel gedrag en de relatievorming onder homoseksuele mannen. Schiavi (1999) concludeert dat het de waarde gehecht aan volgehouden

relaties heeft versterkt en vele mannen zich begonnen te onthouden van anonieme seks. Ze proberen zich te settelen en voorheen promiscue paren proberen de relatie monogaam te maken (Schippers, 1989). Minder rooskleurig stelt Schiavi (1999) dat de aids epidemie een belangrijke sociale determinant is voor geïnternaliseerde homofobie en gebrek aan zelfvertrouwen. Hij verwijst hierbij naar onderzoek dat de link met seksuele en intimiteitsdisfuncties legt. Schippers (1989) wordt in de hulpverlening o.m. geconfronteerd met 'bezorgd gezonde' homoseksuelen. Het gaat om mannen die zich ernstige zorgen maken over aids zonder dat zij seropositief zijn of weten dat zij dat zijn. Sommigen worden geplaagd door een heftige, hypochondrisch angst voor aids.

1.7.3.2 Veilig vrijen

2 op de 3 nieuwe hiv-besmettingen vinden plaats via homoseksuele overdracht. Sergeant (2005) vond op basis van zowel Vlaams als buitenlands onderzoek een algemene tendens tot minder veilig vrijen onder homomannen. Niettegenstaande zij geen condoom gebruiken, beschouwt een groot deel van deze mannen hun vrijgedrag wel als veilig of heel veilig (Hospers, 2004). Sergeant (2005) wijst in dit verband op een aantal 'harm reduction' strategieën zoals seroselectie tussen hiv-positieve partners waarbij gekozen wordt voor onveilige seks met andere hiv-positieve mannen. Seroselectie tussen hiv-negatieve partners kan betekenen dat condooms in vaste relaties worden weggelaten of partners afspraken maken over seks met losse contacten (enkel beschermd of niet neuken met andere mannen). Vincke e.a. (1991) stelt in dit verband vast dat anale seks en vooral anale seks zonder condoom vaker voorkomt binnen de vaste relatie. Het toenemen van de leeftijd brengt wel een afname in anale seks met zich mee. Ook menen sommige homomannen dat het risico op hiv verkleint als ze enkel insertief neuken. Het effectieve risico op hiv is hier echter afhankelijk van een groot aantal factoren en moeilijk in te schatten.

Determinanten

Als groep lopen mannen die seks hebben met mannen meer risico op soa. Of een individu uit die groep daadwerkelijk risico loopt, hangt uitsluitend af van zijn persoonlijk gedrag (Vincke e.a., 1991). In het kader van deze thesis zou het ons te ver leiden de determinanten van veilig vrijgedrag gedetailleerd op te nemen. Sergeant (2005) somt een aantal interagerende factoren op. Vermeldenswaard in dit kader is dat de kennis van hiv bij homomannen hoog ligt, de kennis over andere soa schiet eerder tekort. Redenen om zich te laten testen op hiv zijn recent risicogedrag en onbeschermd willen vrijen met de vaste partner (Hospers, 2003, 2004). Door de betere medicatie om aids af te remmen en de vele campagnes over veilig vrijen, treedt bij een aantal mensen wel een zekere condoommoeheid op.

Ook blijken de mate waarin homomannen hun seksualiteit hebben aanvaard en de mate van openheid hieromtrent sterk gelinkt met veilig vrijen, waarbij mannen met een problematische aanvaarding meer onveilige seks hebben (Sergeant, 2005). Vincke e.a. (1991) vond dat als veel mensen uit de sociale omgeving op de hoogte zijn van de man-man oriëntatie en deze niet aanvaarden, seksueel risicogedrag zeer frequent voorkomt.

Algemeen geldt dat ouderen geen efficiënte condoomgebruikers zijn (Klaï e.a, 2006). Vaak maken zij een foutieve risico-inschatting: in hun ogen is besmetting met soa of hiv een probleem van jongeren. Ouderen lopen bovendien een groter besmettingsrisico door een algemene daling van het immuuniteitsstelsel.

Homomannen met erectieproblemen zijn minder consistent en hebben vaker onbeschermd seksueel contact (Adam e.a., 2003, in Sergeant, 2005). Het aanbrengen van een condoom wordt als een onderbreking van het vrijen aangevoeld.

1.8 Samenvatting

In deze literatuurstudie werd eerst getracht de termen homoseksualiteit en holebi te definiëren. Vervolgens trachtten we via het uitwerken van de thema's 'homoseksuele identiteitsontwikkeling' en 'samenleving en homoseksualiteit' te schetsen dat het omgaan met homoseksualiteit zowel individuele als bredere maatschappelijke dynamieken kent die verbonden zijn met de manier waarop men het ouder worden, en verder relaties, seksualiteit/intimiteit beleeft. De bevindingen rond de thema's 'contact zoeken en partnerkeuze', 'relaties' en 'seksualiteit/intimiteit' werden zijn veelal gericht op holebi's of homomannen in het algemeen, zonder specificatie naar leeftijd van de onderzochten.

In het volgende hoofdstuk lichten wij toe hoe we de beleving van het ouder worden, relaties, en seksualiteit/intimiteit concreet gaan onderzoeken.

2 Methodologie

2.1 Doelstelling

Doelstelling van dit onderzoek is exploratie van de beleving van relaties, seksualiteit/intimiteit onder Vlaamse homomannen van 50+. Het onderzoek werd aangevraagd bij de Wetenschapswinkel Brussel door Sensoa, het Vlaams service- en expertisecentrum voor seksuele gezondheid en hiv. Sensoa ontwikkelt programma's voor doelgroepen die inzake seksuele gezondheid bijzondere aandacht verdienen. De resultaten van dit onderzoek kunnen Sensoa helpen haar service- en expertiseopdracht beter af te stemmen op de 'ouderen' binnen de doelgroep holebi's, die binnen het aantal onderzoeken in de holebi-sfeer tot nog toe het minste aandacht kreeg.

2.2 Probleemstelling en onderzoeksvragen

2.2.1 Probleemstelling

We onderzoeken hoe homomannen van 50+ hun relaties en seksualiteit/intimiteit in functie van het ouder worden beleven.

2.2.2 Onderzoeksvragen

De onderzoeksvragen zijn gecentreerd rond een aantal thema's die we in de literatuur terugvonden. Hieronder vermelden wij de *centrale* onderzoeksvragen. Voor de onderzoeksvragen die hier verder mee samenhangen verwijzen wij naar het interview in bijlage 4.

Hoe verliep de homoseksuele identiteitsontwikkeling bij de homoman die nu 50+ is?

Hoe beleven homomannen van 50+ de vroegere en huidige houding van de samenleving t.a.v. (hun) homoseksualiteit?

Hoe beleeft de homoman van 50+ het ouder worden en wordt dit beïnvloed door zijn homoseksuele geaardheid?

Hoe beleeft de homoman van 50+ het zoeken naar contacten met andere homomannen?

Hoe kijkt de homoman van 50+ terug naar zijn voorgaande relaties en hoe beleeft hij z'n huidige partnerstatus?

Hoe kijkt de homoman van 50+ terug op zijn vroeger seksueel/intiem leven en hoe beleeft hij z'n huidig seksueel/intiem leven?

2.3 Kwalitatieve benadering

Zoals uit het vorige hoofdstuk blijkt, is binnen de categorie van 'oudere' homomannen nog weinig voorkennis aanwezig omtrent de beleving van hun relaties, seksualiteit/intimiteit, en zijn achterliggende denkpijlers over het onderwerp nog niet beschreven. Daarom is dit onderzoek

essentieel kwalitatief van aard. Het laat ons toe de belevingswereld van de respondenten te exploreren. Exploratief onderzoek legt denkpijsten open die kunnen resulteren in theorievorming rond de verschillende thema's.

2.4 Opzet en Uitvoering van het onderzoek

2.4.1 Dataverzamelingmethoden

2.4.1.1 Het diepte-interview

Vanwege het verkennend karakter van dit onderzoek werd gebruik gemaakt van het diepte-interview als kwalitatieve onderzoeksmethode. De gesprekken duurden anderhalf tot 2 uur. Er werd gekozen voor een **semi-gestructureerd, retrospectief** interview. De te bespreken onderwerpen en een voorkeur voor vraagvolgorde werden aangegeven in een topiclijst en golden als leidraad. Een semi-gestructureerd interview zorgt voor enige standaardisatie maar laat ook aanvullingen en nuanceringen door de geïnterviewde toe.

Het betreft 19 face-to-face gesprekken waarvan er 10 plaatsvonden bij de respondent thuis. De overige gingen door op een externe locatie (bibliotheek, vergaderzaal, kantoorruimte).

De respondenten werden vooraf ingelicht over de gespreksthema's.

2.4.1.2 Het opstellen van het interview

De topiclijst (bijlage 4) van de noodzakelijk te bespreken onderwerpen werd opgemaakt aan de hand van een aantal volgens de literatuur relevante thema's. Per thema werd een *open, niet sturende* vraag opgesteld die de lading van het ganse thema dekt; per subthema werd eveneens een aantal *open, niet sturende* subvragen voorzien.

In december 2005 vond een *proef*interview plaats waarvan de gegevens mee in de resultaten verwerkt zijn.

2.4.2 Respondenten

2.4.2.1 Rekrutering

In december 2005 werden tot rekrutering van respondenten affiches en folders opgesteld en verspreid onder de Roze Huizen, de Regionale Overleggroepen en de Groepen aangesloten bij de Holebifederatie (bijlagen 1 en 2). Zij publiceerden ook een korte oproepetekst op hun website. Daarnaast werden gay portal sites aangespoord tot publicatie van een redactioneel artikel over de oproep. Aan elke deelnemer werd ook gevraagd het onderzoek aan andere homomannen bekend te maken (zgn. sneeuwbalmethode).

Reageren kon (telefonisch) via Sensoa. Nog werd door de Vrije Universiteit Brussel tijdelijk een alias aangemaakt (homoplusvijftig@vub.ac.be) op het e-mail adres van Veronique Berth.

2.4.2.2 Samenstelling

In totaal werkten 18 homomannen mee aan dit onderzoek. Ze werden geselecteerd op basis van geslacht en seksuele oriëntatie (homomannen, op basis van een zelfbenoeming als homo), leeftijd (ouder dan 50 jaar) en woonplaats (Vlaanderen of Brussel hoofdstad).

Socio-demografische gegevens zoals opleidingsniveau en huidige (beroeps-)activiteiten werden voor de aanvang van het interview bevestigd maar golden niet als selectievariabelen. Een profiel van de deelnemers wordt geschetst in bijlage 3. Vermits het onderzoek start met respondenten van 50+ is een groot deel (14) onder hen nog beroepsactief. Geen van de respondenten is zorgafhankelijk.

In de literatuur wordt de ouderdomsfase vaak in verschillende categorieën ingedeeld. Het gaat om jongbejaarden (55 t.e.m. 75 jaar) en hoogbejaarden (75+) (Schuyf, 1996). Hier werd de leeftijdsgrens bepaald op 50+. Zes respondenten zijn jonger dan 55 jaar. Reden voor inclusie van deze groep is het feit dat hormonale en lichamelijke veranderingen soms al rond het 50^e levensjaar optreden, wat een effect kan hebben op de beleving van seksualiteit/intimiteit en het ouder worden. Nog merken van de Meerendonk e.a. (2003) op dat de problematiek van welzijn en psychische gezondheid onder homoseksuele ouderen zich niet beperkt tot de oudste generaties en dus ook niet in de loop van de tijd vanzelf zal verdwijnen. In dit licht is het interessant in dit onderzoek naar relaties, seksualiteit/intimiteit ook de 'jongere' groep onder de homoseksuelen in beschouwing te nemen.

2.4.2.3 Methodologische beperkingen

Holebi's zijn een 'verborgen' populatie. Dit bemoeilijkt het ontwerpen van een representatieve steekproef, zeker als het een subgroep binnen de populatie betreft (Godemont & Dewaele, 2004; Vincke e.a., 2006). Oudere holebi's als subgroep zijn minder zichtbaar dan jongere holebi's ten gevolge van stigmamanagement. In vergelijking met lesbiennes zijn homomannen wel meer zichtbaar (Godemont & Dewaele, 2004). Ondermeer Stevens & Vincke (1999) wijten deze onzichtbaarheid aan het kunnen 'kiezen' voor een coming-out. Het is waarschijnlijk dat oudere homomannen die opgroeiden in een repressief sociaal klimaat die keuze niet hebben gemaakt of minder open zijn over hun seksuele oriëntatie. Het mag dan ook niet verwonderlijk zijn dat zij minder geneigd zijn vrijwillig deel te nemen aan een onderzoek rond hun homoseksualiteit.

2.5 Registratie, verwerking en data-analyse

2.5.1 Registratie

Alle respondenten gaven hun toestemming het interview op te nemen op band. Het anonieme gebruik van de bandopnemer werd bij het begin van elk interview aan elke respondent gegarandeerd.

2.5.2 Verwerking

Alvorens over te gaan tot data-analyse werden de stappen van datapreparatie uitgevoerd zoals beschreven in Baarda (2005). Eerst en vooral werden alle interviews letterlijk uitgetikt. Dit gebeurde zo snel mogelijk na elk interview, wat de herinnering ten goede komt. Met de onderzoeksvragen als uitgangspunt werden hierna alle niet-relevante fragmenten geschraapt. Vervolgens werd de informatie gelabeld in fragmenten, waarbij de gegevens in een tabel werden gegoten.

2.5.3 Data-analyse

Baarda's (2005) data-analyse werd gehanteerd: het labelen of het open coderen van de tekstfragmenten, het ruimtelijk ordenen en indelen van de labels, het interpreteren en benoemen van de labelstructuur, de geldigheid van de labeling vastleggen, het vaststellen van de intersubjectiviteit en het beantwoorden van de exploratieve vraagstelling. De ordening van de labels gebeurde *handmatig*.

2.6 Intersubjectiviteit en geldigheid

2.6.1 Intersubjectiviteit

Betrouwbaarheid verwijst naar de mate van consistentie waarin bepaalde vormen aan een categorie worden toegewezen door verschillende onderzoekers of door dezelfde onderzoeker in verschillende omstandigheden (Hammersley, 1992). Hier probeerden we op een zo gestandaardiseerd mogelijke wijze de antwoorden per thema te coderen.

2.6.2 Geldigheid

De *interne* geldigheid ('is de bekomen informatie een goede weergave van wat zich in de praktijk afspeelt?') van een interview is niet hoog omdat enkel de geïnterviewde aan het woord komt en we dus maar één kant van het verhaal te horen krijgen. Door de (deels) retrospectieve aard van het interview is er kans op vertekeningen en op het weglateffect (Baarda, 2005).

Gezien de beperkte steekproef en de onder 2.4.2.3. beschreven problemen met de representativiteit mogen deze onderzoeksgegevens niet gegeneraliseerd worden (*externe* geldigheid).

3 Onderzoekresultaten

3.1 De homoseksuele identiteitsontwikkeling

In dit deel gingen we na hoe het voor de respondenten was om hun homoseksuele gevoelens te ontdekken én te aanvaarden, hoe de seksuele voorkeur bekend gemaakt werd aan anderen en wat hun reacties waren. We wilden ook weten hoe open ze momenteel over hun homoseksualiteit zijn.

3.1.1 Ontdekking

De meeste respondenten herinneren zich dat ze al op zeer jonge leeftijd (vanaf 7 jaar) zich sterk aangetrokken voelden tot jongens op school en/of op internaat, leraren, of nog, tot foto's van mannen in boekjes. Anderen stellen achteraf 'het altijd geweten te hebben' maar deze gevoelens lange tijd te hebben onderdrukt.

De meeste konden deze gevoelens toen niet benoemen, veelal door het gebrek aan informatie/het stilzwijgen over (homo)seksualiteit van dat moment:

"Misschien niet het woord homoseksualiteit, maar ik wist dat ik gevoelens voor mannen had" (Arsène).

"Ik kende geen homo's, ik wist niet dat dat eigenlijk bestond" (Guy).

Zij die wel informatie ter beschikking hadden, lazen over homoseksualiteit als een perversie, of vernamen dat het om een normaal verschijnsel ging dat na de puberteit zou verdwijnen.

Een aantal knoopte relaties aan met meisjes, meestal onder druk van de onmiddellijke omgeving (thuis, kameraden), maar vonden deze zeer onbevredigend, zeker als het op seksueel contact aankwam.

Een eerste groep mannen (8) had zijn eerste homoseksueel contact voor de leeftijd van 16 jaar. De ontdekking van homoseksualiteit, wat dus meestal niet als dusdanig benoemd werd, viel voor de meeste gelijk met dit eerste contact.

De rest had dit eerste homoseksueel contact later (gaande van 21 tot 50 jaar). Één respondent ging toen hij in de 30 was een aantal jaren in gesprekstherapie. Daar kwam het besef homoseksueel te zijn meer en meer naar boven en is hij uiteindelijk ook seksueel gaan experimenteren. 4 respondenten zaten op het moment van hun 1e seksueel contact met een homoman al in een huwelijk met een vrouw. Zij spreken over een voortdurend onvervuld verlangen, een drang naar seks met mannen en het onderdrukken van hun homoseksuele gevoelens tijdens dit huwelijk. Lucien had op z'n 50ste na veel wikken en wegen een eerste homoseksueel contact: *"Ik wou voor mezelf eindelijk weten wat het was, hoe dat voelde, hoe ik mij daar bij voelde"*.

Met uitzondering van de respondent in therapie betekende het eerste homoseksueel contact voor deze laatste groep (bijna onmiddellijk) een 'bevestiging' van de homoseksuele voorkeur:

"... dan is mijn frank met oorverdovend geraas gevallen en er was echt geen twijfel meer hoor, ik was homo" (Karel).

"Zolang ik die drempel niet overschreden had was er twijfel. Hierna viel het grootste deel van de twijfel weg en na een paar maanden was er geen twijfel meer" (Lucien).

Één man dacht een tijd dat hij biseksueel was. Na zijn eerste homoseksuele contacten rond 50 jaar: *"Als het op seksualiteit en intimiteit aankwam dan was het voor mij heel duidelijk: het moest met een man zijn"*.

Negatieve reacties op de ontdekking (angst- en schuldgevoelens, het als een zonde, een zwakheid beschouwen) hadden veelal te maken met de opvoeding: *"... door mijn opvoeding voelde het aan als iets dat verkeerd was en niet mocht"* (Herman). Ook wou men vaak niet geassocieerd worden met homoseksualiteit omwille van de maatschappelijk negatieve beeldvorming erover op dat moment. Een paar hadden schrik voor de confrontatie met de homosubcultuur.

Zij die negatief reageerden, hebben uiteindelijk vaak een lang aanvaardingsproces doorgemaakt of hun voorkeur pas na lange tijd publiekelijk bekendgemaakt.

Anderen beschouwden de ontdekking als normaal. Voor de gehuwde/gescheiden respondenten betekenden de eerste homoseksuele contacten een 'openbaring', ze hadden het gevoel gevonden te hebben waarnaar ze al zo lang op zoek waren.

3.1.2 Aanvaarding voor zichzelf

Zes respondenten gingen snel over tot aanvaarding voor zichzelf. Ze voelden zich wel 'anders' dan de anderen maar hadden er eigenlijk geen problemen mee:

"ik heb daar nooit tegen gevochten, ik heb het aanvaard zoals het was"

"... in het begin ... er is geen enkele homo denk ik die het prettig vindt om ineens te ontdekken 'ik wijk af van de norm'... maar ik heb er eigenlijk nooit problemen mee gehad"

De meesten maakten een aanvaardingsproces door. Aan dit proces kwam voor één respondent een einde toen hij voor het eerst een vaste homorelatie had. Ook hield deze man zich hiervoor sterk vast aan zijn geloof. Een aantal respondenten werd in dit proces deels gesteund door (chat)contacten met andere homomannen. Twee respondenten deden beroep op een psycholoog/psychiater.

De aanvaarding van homoseksualiteit ging niet bij alle respondenten onmiddellijk gepaard met het ontwikkelen van een homoseksuele levensstijl. Dirk stapte naar een homogroep: *"Ik denk dat ik toen voor een stuk mijn homoseksualiteit aanvaard had maar ik kon er niks mee doen ... zij hebben mij een zekere weg gewezen"*.

Zij die gehuwd waren leidden soms jarenlang een dubbelleven.

Één man had met medeweten van zijn vrouw homoseksuele contacten voor en tijdens zijn huwelijk: "...het was voor mij toen heel belangrijk dat homostuk van mij de kans te geven, al was het maar fysiek".

Twee gehuwde respondenten gingen na hun coming-out alleen wonen. Eén man woont samen met zijn vrouw en heeft een homoseksuele relatie binnen het huwelijk. Alledrie spreken ze over een gemaakte 'keuze' waarvan de gevolgen psychologisch voor alle gezinsleden zeer zwaar (geweest) zijn: "Wat ik voel is nu oké en ik duw dat niet meer weg, je maakt keuzes en daar draag je de gevolgen van" (Guy).

3.1.3 Bekendmaking aan anderen

Alle respondenten maakten hun geaardheid ooit bekend aan anderen; de leeftijd waarop varieert van 16 jaar tot voor één respondent op 52 jaar. Voor de meeste lag het proces van aanvaarding voor zichzelf toen al achter hen. Een respondent zwoer bij zijn ontdekking om het nooit thuis te vertellen, maar deed het uiteindelijk wel.

De gehuwde mannen uitgezonderd, vertelden de meeste het eerst aan hun ouders, als deze nog leefden. Twee respondenten deelden hen dit onrechtstreeks mee via een zuster. Bij nog twee anderen verliep de bekendmaking 'gedwongen' via een (anoniem) bericht aan de ouders door iemand anders. Een paar vertelden het eerst aan een therapeut, dokter of priester. Na de ouders volgden veelal broers en zussen, hoewel deze lang niet altijd expliciet op de hoogte werden gebracht.

De acht respondenten die gehuwd zijn/waren vertelden het, één respondent uitgezonderd, eerst aan hun vrouw. Twee mannen hadden haar wel verteld over hun homoseksuele neigingen, maar verzwegen tijdens het huwelijk hun homoseksuele contacten.

Alle acht mannen hadden het gevoel hun homoseksuele gevoelens niet langer meer te willen/kunnen wegstoppen. Drie van de acht zaten toen in een (verborgen) relatie met een homoman, of werden verliefd op een man, wat de bekendmaking versnelde. Sylvain: "Na die 25 jaar huwelijk had ik iemand ontmoet en toen heb ik gezegd 'ja kijk, als ik nu geen beslissing neem ga ik nooit meer een beslissing nemen'".

Het moment waarop de kinderen op de hoogte werden gebracht, werd vaak in overleg met de vrouw gekozen en was veelal afhankelijk van haar verwerkingsproces.

De meeste mensen hebben het op het werk niet bekendgemaakt, tenzij aan een paar collega's. Ze gaan hierbij uit van het idee dat een heteroseksueel zijn geaardheid ook niet expliciet bekend maakt. Twee respondenten vertelden het wel omdat er een aanleiding toe was. Eén man heeft het spontaan bij het solliciteren gemeld om roddels voor te zijn. Een andere man vertelde het van zodra hij het voor zichzelf zeker wist: "Van zodra ik het besluit voor mezelf had genomen ben ik naar mijn grote baas gestapt en heb ik gezegd van 'kijk, zo zit het in mekaar, wat doe je ermee?' (Sylvain).

Een paar vertelden het in de vriendenkring. De meeste veronderstellen dat als iemand het weet, de meeste het weten, omdat zo'n nieuws als een lopend vuurtje rondgaat. In het geval van één respondent verliep de bekendmaking aan de vriendenkring onverwacht door een vriendin.

Zij die gehuwd zijn/waren maakten eerder hun voorkeur stap voor stap *expliciet* bekend en kozen zorgvuldig uit aan wie. Guy outte zich een paar jaar geleden: "*Ergens vertel je het ook eerst aan wie je aanvoelt dat ze ermee overweg kunnen*". Onder hen hebben de meeste het niet meer (expliciet) aan hun ouders bekendgemaakt, omdat ze al overleden waren of hen hiermee niet meer wilden 'belasten' vanwege hun hoge leeftijd.

3.1.4 Reacties en aanvaarding door anderen

De moeder had in een paar gevallen een vermoeden van de geaardheid van haar zoon. De ouders reageerden veelal droef, boos, teleurgesteld, of dramatiseerden het. Sommige ouders beschouwden het als iets dat wel zou overgaan. Ook de geraadpleegde priesters gaven deze boodschap. Bij drie mannen ging de moeder of vader raad vragen aan de pastoor of de dokter. Uiteindelijk hebben de ouders er vroeg of laat geen problemen meer rond gemaakt. Wel werd er na de bekendmaking vaak niet of nooit meer over gesproken.

Voor bijna alle echtgenotes kwam de bekendmaking totaal onverwacht. De meeste vrouwen voelden zich schuldig en beschaamd. In een eerste reactie vonden sommigen hun man gestoord en ziek. Sommigen hadden de hoop dat het zou overgaan.

"... dat was eigenlijk voor haar wel iets totaal onverwacht. Haar wereld stortte in. Ik was gestoord en ziek en ik kon beter naar een psychiater gaan. Op dat moment was het voor haar moeilijk ... zij dacht van ik ben wellicht de enige op de wereld die zoiets tegenkomt..." (Guy).

Vijf van de acht echtgenotes aanvaardden uiteindelijk de homoseksuele voorkeur van hun man. Twee mannen zochten samen met hun echtgenote (en kinderen) externe (professionele) hulp om deze aanvaarding te bewerkstelligen.

Vier mannen hadden op het moment van de bekendmaking puberende of al jongvolwassen kinderen (inwonend); bij twee mannen waren de kinderen nog vrij jong. De ervaring is dat jonge kinderen moeilijk in dit proces te begeleiden zijn, door het feit dat hun reactie moeilijk te duiden is: "*Naar je partner kun je dat brengen in een gesprek, maar naar je (jongere) kinderen is dit moeilijker, ze komen niet naar je toe met hun gevoelens, het is pas later dat je dat gaat ontdekken*" (Eric).

De pubers en jongvolwassenen kozen in een eerste reactie vaak de kant van hun moeder.

Vrienden en kennissen reageerden meestal niet negatief. Één respondent verloor zijn beste vriend kort na de bekendmaking. Op het werk komen meer negatieve reacties voor.

Het bekendmaken van de homoseksuele voorkeur heeft vrijwel bij geen enkele respondent tot het doorknippen van familiebanden geleid.

Bij één man is het contact met z'n volwassen kinderen (en kleinkinderen) lange tijd na z'n bekendmaking verbroken, n.a.v. een feit dat met z'n homoseksualiteit te maken had.

Twee gehuwde/gescheiden respondenten stellen dat de contacten met hun kinderen nog wat stroef verlopen en wensen dat ze beter verliepen.

Een paar mannen vertelt over een slechte relatie met een broer of zus, maar wijten dit niet aan hun homoseksualiteit.

Negatieve reacties kwetsen maar de respondenten vonden ze niet bepalend voor het verdere omgaan met hun homoseksualiteit.

Eén man voelt zich er wel geremd door om het verder bekend te maken.

Een paar mannen vindt het positief dat door hun bekendmaking mensen 'anders' gaan denken over homoseksualiteit: "... *als ze dan weten van 'dié is het ook' dan kan hun houding ten opzichte van homoseksualiteit veranderen en dat vind ik zeer gunstig*" (Lucien).

Een aantal respondenten vond dat anderen hun keuze moesten aanvaarden, zoniet verbraken zij de contacten. Het was voor hen een kiezen of delen. Voor vier mannen leidde de bekendmaking tot een echtscheiding. Voor de zes met een dubbelleven betekende de bekendmaking een einde aan de stiekeme homoseksuele contacten. In die zin spreken de meesten onder hen over een 'verlossing'.

3.1.5 Openheid

Alle respondenten zijn *impliciet* open over hun homoseksualiteit:

"ik loop er niet mee te koop dat ik homo ben maar als ze het mij durven vragen zal ik het niet ontkennen"

"als er iemand iets zegt van een echtgenote ofzo dan zeg ik 'luister, ik ben homoseksueel, ik heb een vaste vriend'..., ik durf meer, het zal waarschijnlijk met het ouder worden te maken hebben, je wordt stouter"

"...straight questions straight answers'. Als je het mij op de man af vraagt, dan zeg ik het, maar echt op de man af".

De meeste stellen wel dat zij nog nooit de vraag kregen.

In vergelijking met zij die een proces doorliepen om tot aanvaarding te komen, waren de respondenten die vrij snel hun homoseksualiteit aanvaardden veel eerder open over hun homoseksualiteit. Voor de mannen die gescheiden zijn geldt dat die openheid gepaard ging met de bekendmaking aan hun vrouw en, in het geval van een dubbelleven, het afsluiten daarvan.

De meeste gehuwde mannen beweren in hun openheid nog geremd te zijn door hun vrouw en kinderen, in die zin dat zij schrik hebben hen door al te veel openheid te zullen kwetsen.

Een aantal respondenten geeft op straat wel eens een kus aan z'n homopartner, of loopt hand in hand.

Zij die hun homoseksualiteit nooit zichtbaar tonen aan de buitenwereld, anticiperen hiermee op eventuele negatieve reacties: *"... in die zin hou je dat wel mee in stand natuurlijk. Als niemand het op straat toont... maar waarom doe je het ook niet?"* (Antoine).

3.2 Samenleving en homoseksualiteit

3.2.1 Houding van de samenleving t.a.v. homoseksualiteit op het moment van de ontdekking

Met uitzondering van 1 respondent ervaarden allen het maatschappelijk klimaat op het moment van de ontdekking van de homoseksuele gevoelens als negatief tot zeer negatief.

Ze hebben het over het feit dat er toen niet over seksualiteit werd/kon worden gesproken, of hooguit in omfloerste termen. Seksualiteit in het algemeen en homoseksualiteit in het bijzonder werden ervaren als een taboe. Hierdoor stellen respondenten informatie te hebben gemist, waardoor zij hun gevoelens niet konden duiden. Degenen die wel over informatie beschikten, lazen over homoseksualiteit als een perversie.

De onzichtbaarheid van homoseksualiteit, een gebrek aan rolmodellen werd verscheidene malen aangehaald; sommigen wisten niet dat homo's bestonden. Willy: *"ik voelde mij alsof ik de enige was die dat soort gevoelens had"*.

De opvoeding van de meeste respondenten was overwegend katholiek, al dan niet zeer strikt. Antoine: *"Wij zijn echt de generatie van heel plichtsbewuste mensen en over gevoelens werd toen niet gesproken, laat staan over seksualiteit; het was ook een katholiek milieu en vanuit dit oogpunt was dat zeker in dié tijd allemaal taboe"*.

Als er al over homoseksualiteit werd gesproken, was dat als zijnde een zonde, een zwakheid waaraan je niet mocht toegeven.

Verwacht werd dat je of alleen bleef, of trouwde met een vrouw en kinderen kreeg. Cyriel: *"En wat doe je dan? Je zoekt contact met een meisje en je trouwt. Dat was eigenlijk ja, een uitweg, je moest iets doen hé, jong blijven ffff..."*.

3.2.2 Invloed op de homoseksuele identiteitsontwikkeling

De overwegend negatieve houding t.a.v. homoseksualiteit op het moment van de ontdekking weerhield heel wat mannen ervan over hun gevoelens te praten en velen onderdrukten ze. Een aantal vond zichzelf door die gevoelens ook zondig en zwak.

Albert: *"... dat catholicisme heeft me toch wel veel problemen bezorgd... je voelde jezelf de grootste zondaar in die tijd, je wou dat van je afzetten. Vroeger hadden de mensen alleen het*

beeld van een homo als een pedofiel, dat waren vieze mijnheren, daar moest je voor oppassen. En dat was een enorme druk, omdat je geen pedofiel bent en je kreeg die stempel toch mee...".

Vier respondenten zijn onder druk van de verwachtingen van hun omgeving getrouwd met een vrouw. Drie mannen onder hen leidden tot voor hun bekendmaking een dubbelleven.

Een aantal respondenten liet zich door het negatieve klimaat niet weerhouden om voor hun geaardheid uit te komen en ernaar te gaan leven. Het gaat vooral om de mannen die snel tot persoonlijke aanvaarding van hun homoseksualiteit overgingen, en deze quasi onmiddellijk als een normaal verschijnsel beschouwden .

Drie mannen waren (ooit) actief in de homobeweging.

3.2.3 Evolutie in de maatschappelijke houding t.a.v. homoseksualiteit

Allen schatten de evolutie in de houding van de samenleving t.o.v. homoseksualiteit positief in. Ze verwijzen hierbij naar een aantal juridische verworvenheden, en bemerken dat de tolerantie en de openheid t.a.v. homoseksualiteit nu veel groter zijn.

Zij menen dat hun leven als homoseksueel gemakkelijker was geweest indien toen de openheid en tolerantie van nu gold. Dit geldt vooral voor de mannen die later een eerste homoseksueel contact aanknoopten en/of zich pas later geout hebben: *"Had ik op school één les gekregen die uitlegde dat homoseksualiteit een vorm van seksualiteit was dan had mijn leven waarschijnlijk anders gelopen" (Herman, zich geout op 35 jaar).*

Antoine lag jarenlang in de knoop met z'n (homo)seksualiteit: *"Jongeren hoeven dat verhaal niet meer meemaken dat ik heb meegemaakt, dat hoop ik niet".*

De meeste gehuwde/gescheiden respondenten zeggen zéker niet getrouwd geweest te zijn.

Niet voor alle mannen geldt dat zij zich door de positieve evolutie in de maatschappelijke houding vroeger zouden geout hebben. Lucien heeft zich nog niet zolang geleden geout: *"Dat heeft er bij mij niet toe bijgedragen, onrechtstreeks misschien wel, om dan toch te zeggen 'zo is het'".*

Voor een paar gehuwde/echtgescheiden mannen geldt wel dat door de opkomst van internet, de informatie over homoseksualiteit en de mogelijkheden om contacten te leggen met andere homomannen zijn vergroot, waardoor de drang om homoseksuele contacten aan te gaan werd versterkt en uiteindelijk leidde tot de eerste homoseksuele contacten.

Verskillende mannen hebben ook wel bedenkingen bij de huidige evolutie:

Herman is verbouwereerd door de vooruitgang, maar stelt dat er nog veel werk aan de winkel is op het vlak van de maatschappelijke mentaliteit.

Een aantal hield van de vroegere geheimzinnigheid, van het 'stiekeme' beleven van hun homoseksualiteit en vond het spannend tot een 'secret society' te behoren. Een paar mannen betreuren het verlies aan solidariteit en de commercialisering van het homomilieu en vinden dat de nu jonge homo's de positieve evolutie als té vanzelfsprekend aannemen. Ze hebben de indruk dat de huidige jongerengeneratie homo's vergeet dat zij ooit 'gevochten' hebben voor de vrijheid die nu t.o.v. homoseksualiteit heerst. Willy waarschuwt dat de juridische vooruitgang voor holebi's van de laatste jaren wel eens vlug kan teruggeschoefd worden mocht de politieke constellatie wijzigen.

3.2.4 Homo-onderdrukking

Homo-onderdrukking komt voor, vooral in de vorm van heteroseksisme en schijntolerantie.

Het merendeel van de respondenten echter ondervond doorheen hun leven geen onderdrukking op basis van hun homo-zijn. Sommige mannen wijten dit aan het feit dat zij zich ook niet 'verwijfd' voordoen, of nog, niet de flamboyante homo uithangen. Volgens nog een paar mannen heeft dit te maken met de sociale laag en het milieu dat zij frequenteerden.

3.2.4.1 Homofobie

Eén respondent werd ooit samen met zijn partner fysiek bedreigd. Een paar mannen werd al uitgescholden toen zij hand in hand met hun partner op straat liepen. Ook maakten een aantal de politiecontroles in homocafés mee waarbij ze gefouilleerd werden.

3.2.4.2 Heteroseksisme

Een aantal respondenten hield hun homoseksualiteit bewust verborgen om geen jobkansen te missen. Het gaat vooral om jobs in katholieke organisaties. Cyriel: "*Moesten ze geweten hebben dat ik homo was dan ging ik nooit een vaste benoeming krijgen, ze gingen zeggen 'ja maar ja, dat is een gevaarlijk beest'".* Voor Frank gold dit ook om zijn positie in de jeugdbeweging te kunnen vrijwaren.

Willy beschouwt het gevoel soms 'niet te kunnen zeggen dat je homo bent' ook als een vorm van onderdrukking.

Een paar mannen geeft toe in gezelschap ooit mee met homo's te hebben gelachen, en zich hierbij (achteraf) slecht gevoeld te hebben.

3.2.4.3 Schijntolerantie

Schijntolerantie zouden we kunnen afleiden uit het feit dat een aantal ex-echtgenotes homoseksualiteit in het algemeen wel aanvaardden, maar niet dat *hun* man homoseksueel is.

De ouders die op de hoogte werden gebracht maakten uiteindelijk geen aanmerkingen meer over de homoseksualiteit van hun zoon, maar bleven het onderwerp voor het overige verder wel 'doodzwijgen'.

3.2.4.4 Geïnternaliseerde homofobie

We menen geen GH bij de respondenten terug te vinden:

Allen zijn (impliciet) open over hun seksuele voorkeur.

Negatieve reacties worden niet zozeer als discriminatie beschouwd. Ook het verwachten van negatieve reacties leidt bij de meeste niet (meer) tot het bewust vermijden van bepaalde personen of situaties.

De mannen die snel tot persoonlijke aanvaarding overgingen en voor wie hun homoseksualiteit t.o.v. anderen een kiezen of delen was durven ook zonder problemen tegen negatieve reacties ingaan. Sommigen hebben hierbij het gevoel dingen 'uit te leggen', 'nader te verklaren' rond hun homoseksualiteit, zonder hierbij echt in discussie met anderen te gaan.

In totaal zijn acht mannen lid van een homovereniging. Een aantal onder hen zetten zich hiervoor actief in.

3.2.5 Friend's typologie

Bijna alle respondenten namen op het moment van het interview overwegend een affirmatieve houding aan t.a.v. hun homoseksualiteit: ze aanvaardden hun seksuele voorkeur en ontwikkelden vroeg of laat een homoseksuele levensstijl. Ze voelen zich doorgaans goed op hun gemak met hun homoseksualiteit en zijn er in de meeste gevallen vrij open over. Negatieve reacties worden vaak positief omgebogen en hebben geen invloed op het zelfbeeld.

De meeste mannen stellen nadrukkelijk geen hetero te willen zijn of zeker geen spijt te hebben van hun homoseksuele geaardheid.

Dit wijst op het hebben ontwikkeld van een positieve homo-identiteit.

De mannen die snel overgingen tot aanvaarding van hun homoseksualiteit, beantwoordden eigenlijk onmiddellijk aan het affirmatieve type.

Bij de overige mannen leidde deze aanvaarding minder snel tot een affirmatieve opstelling:

De gescheiden respondenten die een dubbelleven leidden beantwoordden gedurende deze periode aan het 'passing' type. Het afsluiten van hun publiek hetero-leven ging gepaard met meer openheid en het aangaan van homoseksuele relaties en (sociale) -contacten (affirmatieve opstelling).

De gehuwde respondenten slaagden er eveneens in uiteindelijk een homoseksuele levensstijl te ontwikkelen, maar zijn niet altijd even open over hun homoseksualiteit.

Één gehuwde man aanvaardt voor zichzelf z'n homoseksualiteit volledig maar leidt naar de buitenwereld deels een hetero-leven (zijn vrouw is wél op de hoogte). Hij bevindt zich dus nog voor een stuk in het 'passing' stadium.

Bijna de helft van de respondenten is lid van een homovereniging; een aantal zet zich hiervoor actief in, en tracht mee de zichtbaarheid van (oudere) holebi's te vergroten en hun belangen te verdedigen.

De affirmatieve opstelling werd soms voorafgegaan door een crisis, in die zin dat een aantal mannen jaren geworsteld hebben met hun homoseksuele gevoelens en hiervoor professionele hulp gingen zoeken.

Het onderzoek is vertekend wat het 'stereotypische type' betreft (zie ook 2.4.2.3. 'methodologische beperkingen'). Wel kunnen we stellen dat zij die hun homoseksualiteit jarenlang verborgen hielden, gedurende deze periode beantwoordden aan dit type.

3.3 Beleving van het ouder worden

In dit deel gingen we na hoe de respondenten het ouder worden beleven en of deze beleving verband houdt met homo-zijn.

De respondenten brachten zowel positieve als negatieve aspecten eigen aan hun ouder worden aan, en deze hebben betrekking op verschillende domeinen. De positieve veranderingen worden beleefd als een voortgaande groei. De negatieve aspecten hebben veelal betrekking op fysieke achteruitgang.

Of het ouder worden ook een sociaal verlies inhoudt, komt verder in 'sociale netwerken' aan bod: in het kader van het voorkomen van eenzaamheid als voorwaarde tot succesvol verouderen, bevroegen we de omvang en de structuur van hun sociaal netwerk en de mate van tevredenheid hiermee.

Als **positief** noemen velen het mentaal rustiger worden, het meer kunnen relativieren, het zich niet meer zo nodig moeten 'bewijzen' tegenover de maatschappij en de omgeving, en het meer kunnen loslaten en aanvaarden van voorbijge mislukkingen. Twee mannen vertellen het belangrijk te vinden aan jongeren dingen te kunnen doorgeven, dingen die deze jongeren sociaal-historisch gezien nooit hebben meegemaakt.

Karel wijst op het gevaar van relativieren: "*het is wel een goed gevoel, zo van 'het moet allemaal zo niet meer', maar ik moet er ook voor oppassen dat ik niet de betrokkenheid bij de dingen verlies, dat ik niet téveel ga relativieren*". Bert heeft het over het snappen van de echte kern van het leven: "*Je begint een onderscheid te maken tussen wat oppervlakkig is en wat niet en waar het eigenlijk écht om gaat. Alles wordt veel intenser, veel intiemer, horizontaal veel kleinschaliger en verticaal veel dieper. Je hoeft niet meer zo nodig naar het andere eind van de wereld om iets intens te beleven*".

Als **negatief** noemen de meeste mannen een aantal lichamelijke ongemakken op, zoals krakende botten, jicht, rugpijnen, het sneller vermoeid zijn. Deze ongemakken zijn niet van die aard dat ze

de mannen in kwestie beperken in hun dagelijkse leven. Drie mannen ondervinden lichamelijk helemaal geen last.

Andere genoemde negatieve aspecten zijn meer en meer confrontatie met de dood, het niet meer zo passioneel verliefd worden als vroeger en het sarcastischer zijn.

Een aantal mannen vindt het moeilijk toe te geven hun jeugdigheid te verliezen en hiermee hun fysieke kracht en hun onbevangenheid tegenover nieuwe dingen. Zij hebben af en toe last van momenten van neerslachtigheid: *"Ik wil niet ouder worden, niemand wil ouder worden... ik kan met dipjes zitten hoor, en dat heeft alles te maken met het ouder worden, niet met het homo-zijn"* (Sylvain).

Drie mannen hadden het psychologisch moeilijk met ouder worden rond de leeftijd van 45 jaar. Ze benoemen het als een soort 'midlife crisis' waarin ze zich realiseerden een aantal dromen niet meer te kunnen waarmaken of niet overweg te kunnen met bepaalde eigenschappen bij zichzelf.

Enkelen doen bewust regelmatig aan sport om fit te blijven en zien dit ook als een manier om zich tegen fysieke aftakeling te verzetten.

Veel mannen hebben schrik voor een ouder worden dat gepaard gaat met ziekte of aftakeling. Bij een aantal onder hen leeft dit zeer sterk omdat ze werden geconfronteerd met zorgafhankelijkheid en dood in hun directe omgeving (ouders, vrienden, bij drie respondenten ook de partner).

Cyriel (78 jaar) is niet zorgafhankelijk maar stelt zich de vraag hoe het zou zijn voor z'n jongere partner indien dit wel het geval zou zijn.

De meeste mannen in een vaste relatie praten hier soms over met hun partner en zijn er vrij zeker van elkaar wederzijds te zullen steunen mocht zorgafhankelijkheid optreden.

Eventuele zorgafhankelijkheid houdt ook de mannen zonder vaste partner sterk bezig.

De behoefte aan een partner wordt eerder ingegeven door een nood aan emotionele, eerder dan aan praktische steun. Arsène, sinds 6 maand een vaste relatie: *"Op een gegeven moment begon ik te denken 'alleen zijn is maar alleen', ik wil iemand die naast mij staat, emotioneel, niet persé iemand die mij verzorgt"*.

3.3.1 Verband met het homo-zijn

Zes mannen oordelen dat er absoluut geen of zeker geen direct verband is tussen hun ouder worden en hun homoseksualiteit.

De overigen voelen zich vooral gesterkt door het homo-zijn en vinden zichzelf hierdoor nu op een positievere manier ouder worden. Ze vinden dat ze nu meer zelfvertrouwen hebben. Het gaat vooral om de mannen die zich later outen en/of later een homoseksuele levensstijl begonnen te ontwikkelen. Louis heeft z'n homoseksualiteit aanvaard op z'n 30ste levensjaar, waarna een echtscheiding volgde: *"Ik kan mij niet voorstellen dat ik mij gelukkig zou voelen als ik met die geaardheid zou blijven worstelen zijn. Het er voor uit komen heeft een invloed gehad op de rest*

van mijn leven en heeft mij gesterkt". Lucien heeft zich recent geout: "Ik beleef dat op een fantastische manier natuurlijk, nu ik de ontdekking van mijn leven heb gedaan...".

Dirk stelt dat er zéker een verband bestaat: "Ik beleef mijn leven nu op een andere manier en dus mijn ouder worden ook. Wel ben ik bang voor de eenzaamheid. Je moet moeite blijven doen om mensen te zien. Dit loopt denk ik als je kinderen hebt en getrouwd bent misschien toch wel meer vanzelf".

Een aantal mannen haalden het verband met hun ouder worden en de zorg voor hun uiterlijk aan. Ze vergelijken zichzelf hierbij met hetero's die daar volgens hen minder belang aan hechten en de zorg voor hun uiterlijk/kleding eerder overlaten aan hun vrouw.

3.3.2 Succesvol ouder worden: sociale netwerken

3.3.2.1 Omvang en structuur

De sociale netwerken van de ondervraagden zijn overwegend voldoende uitgebreid en divers samengesteld.

Respondenten benoemen familieleden, vrienden, kennissen en collega's als de mensen waarmee zij momenteel het meeste sociaal contact hebben en die meestal op de hoogte zijn van hun homoseksualiteit.

De familieleden niet meegerekend, hebben de meeste respondenten een gemengd (homo/hetero) netwerk. Een aantal vinden hierbij de meeste diepgaande contacten toch terug bij mensen uit het homomilieu. Het merendeel maakt binnen hun heteronetwerk geen onderscheid tussen heteromannen of -vrouwen. Eén man heeft vooral sociaal contact met vrouwen.

Drie mannen hebben momenteel bijna overwegend sociaal contact met homomannen. Eén man (56 jaar) vindt dit steeds nadrukkelijker worden naarmate hij ouder wordt. Tot zijn vrienden- en kenniscgroep rekent hij ook lesbische vrouwen.

Zes mannen stellen dat zij overwegend sociaal contact met hetero's onderhouden. Hierbij worden vaak de collega's op het werk waar men goed mee overweg kan gerekend. Het gaat hier vooral om zij die gehuwd waren of zijn. Een paar zeggen momenteel hun best te doen om meer homovrienden te maken, omdat zij deze tijdens hun huwelijk te lang hebben moeten missen. Twee mannen beschouwen hun ex-vrouw als hun beste vriendin.

Eén man stelt dat een aantal vriendschapsbanden met hetero's na zijn echtscheiding zijn verslapt. Een andere man stelt dat hij nu minder naar hetero-activiteiten gaat: "... ik moet mezelf toch nog altijd even overwinnen. Maar eens je ergens binnen bent dan is dat eigenlijk gedaan want mensen beschouwen je niet als homo, ze beschouwen je gewoon als een vriend die ze al jaren kennen en die toevallig getrouwd en ook homo is".

Mannen in een vaste relatie rekenen meestal ook de familieleden van hun partner tot hun sociaal netwerk. Ze doen vaak activiteiten samen met hun partner. Deze gezamenlijke activiteiten vinden niet altijd plaats binnen de homosubcultuur; de meeste gaan het liefst naar 'gemengde' activiteiten. Een aantal zegt ook expliciet een aantal activiteiten gescheiden van hun partner te houden. Dit is voor hen gerelateerd aan het behouden van een stuk vrijheid binnen de relatie. Nog gaat het hierbij om contacten die reeds voor de homorelatie werden aangegaan en nu verder alleen worden onderhouden.

Acht mannen zijn lid van een vereniging. Het gaat overwegend om homoverenigingen. Eén man wiens partner recent overleed, bouwde via het homoverenigingsleven opnieuw een aantal sociale contacten uit.

In de omvang van de sociale contacten is bij sommige respondenten een evolutie te bespeuren, die zij positief waarderen. Antoine die zich pas na z'n 30ste heeft geout: *"Ik kende veel mensen maar uiteindelijk was dit een vlucht voor mezelf. Sinds mijn coming-out zijn die contacten quasi onmiddellijk weggevallen. Nu ben ik gewoon mezelf, ook al ben ik dan niet meer met alles en iedereen bezig"*.

3.3.2.2 Tevredenheid met het sociale netwerk

De meeste mannen vinden dat ze bevredigende sociale contacten hebben. Ze voelen zich niet eenzaam doordat ze nog beroepsactief zijn en/of deelnemen aan het (homo)verenigingsleven.

Louis (gepensioneerd): *"...mijn dagen zijn goed gevuld, ik ben bezig met de dingen die ik graag doe, heb mij ingewerkt in een paar (holebi)verenigingen ...ik heb niet de indruk dat ik door m'n ouder worden met minder mensen contact heb..."*.

Een paar (alleenstaande) mannen maakt zich wel zorgen om het feit dat hun sociale contacten zullen verminderen wanneer ze op pensioen gaan. Eén man (61 jaar) wil nog niet stoppen met werken: *"Dan zit ik hier alleen hé. Ik heb veel sociaal contact op mijn werk en dat heb ik nodig, ik heb dat echt nodig"*.

Eén alleenstaande man voelt zich eenzaam en stelt al z'n sociale contacten verloren te hebben in de loop van zijn (ondertussen beëindigde) homorelatie. Hij vindt het moeilijk deze contacten terug op te bouwen en ziet het gezien zijn leeftijd niet meer zitten zich nog aan te sluiten bij een (homo)vereniging.

3.3.3 Agisme

Geen enkele respondent geeft aan zich op basis van zijn leeftijd gediscrimineerd gevoeld te hebben.

3.4 Contact zoeken en partnerkeuze

In dit luik trachten we na te gaan *of en op welke manier* de oudere homoman momenteel of zeer recent geleden contacten met andere homomannen legt. Er werd gevraagd naar het doel (seks, vriendschap, relatie) van deze contacten en de criteria die men hanteert. We willen weten hoe zij dit beleven nu ze ouder worden en vragen naar eventuele discriminatie in de homosubcultuur.

3.4.1 Contact zoeken: hoe – doel

Drie mannen stellen niet meer doelbewust op zoek te gaan naar contacten met andere homomannen. De overige doen dit wel:

Respondenten gingen recent of gaan op zoek naar *seksuele* contacten in homosauna's (6), op publieke ontmoetingsplaatsen (3), in leerbars (2) en homobars (1). Sommigen hebben meerdere kanalen tegelijkertijd, maar de meeste beperken zich tot één van deze gelegenheden.

Ondanks de sterke gerichtheid op seks in deze gelegenheden, blijkt uit de relatiehistorie van sommige mannen dat uit deze seksuele contacten meer dan eens vriendschapsbanden en zelfs vaste relaties zijn voortgekomen.

Twee van de acht mannen die contact zoeken via het internet doen dit uitsluitend met de bedoeling tot afspraken voor seks te komen. Drie gebruikers stellen internet alleen te gebruiken met de bedoeling een relatie en/of vriendschappelijke contacten te vinden. De overige doen dit zowel met het oogmerk seksuele-, vriendschappelijke contacten, en een relatie aan te gaan. Twee mannen die internet gebruiken hadden ook seks via de webcam (virtuele seks). Twee mannen hadden recent ook betaalcontacten.

Het zoeken naar een relatie en/of vriendschap verloopt vooral via internet. Eén man is via het verenigingsleven op zoek naar een relatie.

3.4.2 Beleving

De homomannen die niet meer doelbewust op zoek gaan naar contacten, hebben nooit veel voor 'uitgaan' gevoeld of vinden dat het niet meer hoeft. Dit laatste heeft te maken met het ouder worden, of nog door het feit dat ze in een vaste relatie zitten en/of reeds een uitgebreid sociaal netwerk kennen. De mannen die lid zijn/actief zijn in het verenigingsleven, hebben in die vereniging vooral vriendschappelijke (sociale) contacten.

Eric vond het belangrijk zo snel mogelijk uit het homomilieu te kunnen stappen: *"In het begin heb je nood/behoefte om je in het homomilieu te begeven, om uit te gaan, om te weten dat je niet de enige bent in die situatie, om een beetje naar voorbeelden te kunnen kijken. Die periode is voor mij afgesloten, ik heb daar geen nood meer aan"*.

3.4.2.1 Het homo-uitgaansleven

Homosauna's, publieke ontmoetingsplaatsen, leerbars en homobars worden bezocht met de bedoeling er seksueel contact te hebben.

Homosauna's worden gewaardeerd omwille van de anonimiteit die er geldt, en dit vooral door mannen in een vaste relatie of met een druk sociaal leven. Ook vinden zij het een gemakkelijke manier om seks te bekomen: *"Ik moet er geen verhalen rond ophangen, geen mensen op restaurant uitnodigen, geen uren zitten praten om die persoon in m'n bed te krijgen. De mensen die je er tegenkomt komen voor hetzelfde dus je maakt elkaar geen blaasjes wijs. Ik ben er tevreden mee"* (Herman).

Zij stellen duidelijk er geen emotionele/vriendschapsbanden te zullen aanknopen of zeker niet met die bedoeling naar ginds te trekken. Antoine: *"...echte vriendschappen in de sauna... dan ga ik op de rem staan. Toch niet met mannen waarmee je een sekscontact hebt gehad. Wel daarbuiten, in het verenigingsleven. Dat zijn aparte werelden die best niet dooreen lopen"*. Hetzelfde geldt voor Herman die zijn sociaal netwerk als zeer uitgebreid beschrijft: *"Ik ben niet op zoek naar sociale contacten, soms heb ik nood aan seksuele contacten. Het is niet in de sauna dat ik iemand zal tegenkomen waarmee ik een relatie wil beginnen. Maar dat is ook niet de bedoeling hé, als je naar de sauna gaat is dat om seks te hebben, niet om een partner te vinden"*.

Een aantal mannen dat naar de sauna gaat heeft het moeilijker met die anonimiteit. Dirk: *"Als ik seks met iemand gehad heb is voor mij het mooiste dat ik ook met die persoon gepraat heb. Als je niets eens weet of ze Frans- of Nederlandstalig zijn... daar vind ik niks aan"*.

Twee mannen (zonder vaste relatie) koesteren n.a.v. sekscontacten wel eens verwachtingen t.a.v. mannen waarmee ze twee of meer keer seks hadden. Na een bevredigend seksueel contact en een goed gesprek nadien, hebben ze het gevoel dat er a.h.w. een (emotionele) band ontstaat en koesteren ze de hoop dat er 'meer inzit'. Uiteindelijk bleek dit nog nooit op een relatie uitgedraaid te zijn, wat zij jammer vonden .

Een aantal mannen die vroeger wel eens homosauna's bezocht, spreekt zich daarover negatief uit. Zij misprijzen de anonimiteit die er geldt. Louis: *"Een sauna, dat is platvloers zoeken naar even een moment van seksueel genot met de kans dat je je achteraf zelf vernederd voelt. Degene waarmee je seks hebt heeft daar misschien wel van genoten maar ik bleef daar achter en dacht van 'en ik nu?'"*

De treurnis en de pijn die ze achteraf voelden maken het niet meer de moeite waard om nog (geregeld) de sauna op te zoeken. Een aantal vindt sauna's vies en laag bij de grond. Een paar mannen zou nooit naar darkrooms gaan omdat ze willen weten 'welk vlees ze in de kuip hebben'.

Één respondent bezoekt regelmatig de sauna om er sekscontacten te hebben, maar probeert dit te beperken tot een paar keer per maand: *"Ik wil niet dat het een verslaving wordt"*.

Mannen die naar leerbars gaan stellen op zoek te zijn naar 'échte' mannen. In vergelijking met vroeger frequenteren zij deze scene nu minder.

Publieke ontmoetingsplaatsen worden door sommigen gemeden omdat ze volgens hen gevaarlijk en niet te vertrouwen zijn. Arsène: *"Ik heb geen zin om een mes tussen mijn ribben te krijgen"*.

Voor hen die betaalcontacten hadden geldt de uitspraak 'als de nood het hoogst is...'. Ze worden zoveel mogelijk vermeden, omdat ze veel kosten. Een aantal mannen stelt nooit te zullen betalen voor seks, ook niet als ze wanhopig zouden zijn.

Lang niet alle respondenten staan positief tegenover de homosubcultuur in het algemeen. Twee vinden dat er meer dan vroeger een gebrek aan tolerantie heerst. Vincent: *"Je komt in één specifiek deel terecht. Iemand die leerbars bezoekt zal bijvoorbeeld nooit overeenkomen met een travestiet. Dat zijn dingen die nu totaal gescheiden zijn, vroeger was dat niet het geval"*.

Een aantal respondenten menen dat het homo-uitgaansleven zeer oppervlakkig is en homomannen er niet zorgzaam met elkaar omspringen. Ze zijn van mening dat er in het uitgaansleven weinig stabiele relaties voorkomen.

Rudi werkte jarenlang in het milieu: *"In het homomilieu lachen ze wel naar u, maar in uw rug steken ze een groot mes"*.

3.4.2.2 Andere sekscontacten

Vijf mannen spreken geregeld af met mannen bij hen thuis, alleen om seksueel contact te hebben. Het gaat hierbij om steeds dezelfde personen.

3.4.2.3 Internet

De mannen die internet gebruiken om in contact te treden met andere homomannen ervaren dit als positief omdat zij via dit medium hun (seksuele en relationele) wensen kunnen kenbaar maken en omdat het een goed middel is tegen de eenzaamheid ('altijd een babbel'). Nog anderen stellen het praktische voordeel boven alles (het zich niet hoeven verplaatsen). Internet biedt ook de mogelijkheid mensen 'uit te vragen' en hun manier van reageren af te tasten, alvorens daadwerkelijk met iemand af te spreken.

Één respondent meent dat de anonimiteit, de 'gezichtsloosheid' deels een voordeel is.

De weinigen die recent virtuele seks hadden, vonden dit zeer onbevredigend.

Onder de internetgebruikers maken de meeste ook kanttekeningen bij het medium. Een aantal zijn gedêgouteerd door de sterke gerichtheid op sekscontacten. Albert mist een degelijke chatlijn waar het niet alleen om seks draait. De meeste vinden ook dat er veel 'nep'profielen tussen staan en nemen het daarom niet al altijd even ernstig. Frank: *"Ik vind dit nogal een fakegedoe. Meestal gaat het over seks en is de eerste zin 'hallo', de tweede zin 'stats': hoe oud ben je, hoe groot ben je, hoeveel weeg je en hoe groot is je penis? Stel je hebt toch een behoorlijk gesprek met iemand en je maakt een afspraak dan komen ze 9 op de 10 keer niet opdagen"*.

De meeste mannen die internet gebruiken om contacten te zoeken vinden zichzelf streng tot zeer streng in de selectie van contacten. De helft van de actieve gebruikers wil een 'gezicht' zien alvorens met iemand te chatten of wenst verschillende chatgesprekken waarin ze de andere kunnen 'uitvragen' vooraleer af te spreken.

De gehuwde mannen stellen dat internet de drang naar mannenseks tijdens hun heteroseksueel huwelijksleven heeft versterkt en uiteindelijk het leggen van contacten met homomannen vergemakkelijkt heeft. Eén van hen heeft zich nooit in de homosubcultuur begeven en vond een relatie via internet. Lucien, die zich pas kort geleden heeft geout, zocht in eerste instantie contacten met homomannen via internet en leerde via iemand op de chatbox de sauna kennen. Hij zegt momenteel bezig te zijn aan een soort verkenningstocht.

Chatcontacten betekenen voor een aantal gehuwde en echtgescheiden mannen vaak ook een bron van steun in het aanvaarden van hun homoseksualiteit en/of in het doorspartelen van de moeilijke echtscheidingsperiode.

Een paar respondenten bezoekt regelmatig de contactsites maar twijfelt nog om zelf een profiel aan te maken.

Twee mannen beschikken wel over internet maar gebruiken dit voor andere doeleinden dan het zoeken naar homocontacten. Ze volgen via internet wel de informatie over het holebi-wezen.

De overigen hebben geen internet omdat ze er geen interesse in hebben of zichzelf te oud vinden om er nog aan te beginnen. Arsène: *"Internet interesseert mij niet. En ik heb er iets tegen om op die manier contacten te zoeken: ik moet de persoon in kwestie zien, een foto is niet genoeg. Ik ben in de verste verste van mijn gedachten niet van plan er ooit nog mee te beginnen"*.

3.4.2.4 Verenigingsleven

Één man zoekt via het verenigingsleven naar een relatie en knoopte er al heel wat vriendschapsbanden aan. Het homo-uitgaansleven spreekt hem absoluut niet aan, het verenigingsleven des te meer omwille van het accent op vriendschap en niet op seks.

3.4.3 Agisme in het homo-uitgaansleven

Veel respondenten vinden dat ze in het homo-uitgaansleven gezien hun leeftijd een zekere afstand voelen, ze 'zwakker in de markt liggen', en het moeilijker is om sekscontacten te krijgen. Een aantal voelde dit al aan op de leeftijd van 30, 35 of 40 jaar.

Rudi: *"...ze zeggen er vaak: 'zie die ouwe jannet daar lopen'... toen ik jong was had ik vlugger een sekscontact in vergelijking met nu. Eens je over de 30 bent ben je oud"*.

Arsène heeft dit nooit ervaren: *"Ik weet ook dat ik er geen 30 meer uitzie maar heb nooit problemen gehad om iemand te versieren. Ik ben nogal spontaan en denk dat dit er ook veel aan doet"*.

Eén man heeft uitsluitend contacten met mannen van eind de 30 en begin de 40 jaar.

Een paar respondenten meent dat het gevoel sneller oud te worden vooral tussen de oren zit. Denken dat je oud wordt/bent maakt dat men zich afsluit voor contacten.

Victor: *"Ik vind het moeilijker een relatie te vinden naarmate ik ouder word: maar ik denk dat dit misschien wel ergens in mijn hoofd zit".*

Het merendeel ervaart dit niet als leeftijdsdiscriminatie. Antoine: *"Je doet dat zelf eigenlijk ook: als er in de sauna een man rondloopt van 70 dan loop ik daar a.h.w. ook aan voorbij. In die zin snap ik dat een knappe gast van 20 ook aan mij voorbijloopt".*

Karel: *"Ik denk niet dat dit typisch is voor homo's, wel door het feit dat homo's een minderheid zijn en het sowieso al moeilijker is om partners te vinden waardoor het effect van het ouder worden bij oudere homo's misschien nog duidelijker wordt".*

Een aantal respondenten vertelt over ouderen als doelgroep voor jongeren (seksuele contacten), maar zegt erbij deze jongeren niet vaak tegen te komen.

De bezoekers van contactsites ondervinden dat veel chatters op hun profiel een leeftijdsbeperking vermelden. Velen doen dit impliciet: 'geen opa's' of 'ik heb al een vader'. Ook hier beleven de respondenten dit niet als echt discriminatie. Soms zijn de reacties wel grof en kwetsend. Albert: *"Op het internet zegt men gewoonweg 'wordt het geen tijd dat je een koord koopt om je op te hangen?', of 'ouwe zak'. In het begin deed dat pijn, maar nu reageer ik daar gewoonweg op".*

3.4.4 Partnerkeuze: criteria

In dit deel vroegen we aan de respondenten waaraan ze belang hechten bij de keuze van een partner. We maakten de opsplitsing tussen criteria voor een seksuele en voor een vaste partner.

3.4.4.1 Seksuele partner

Voor losse sekscontacten stellen 2 mannen dat ze zeker iemand jonger willen. Één man zegt erbij dat hij nu ook weer niet de vader moet kunnen zijn van zijn sekspartner, maar toch iemand jonger.

Voor drie mannen speelt de leeftijd geen rol; zij zouden gerust een sekscontact kunnen hebben met mannen van 65 tot 70 jaar, en beschouwen hun spectrum qua leeftijd als groot.

De mannen hechten veel belang aan de lichamelijke aantrekkelijkheid van hun sekspartner. Sommigen hebben het over pure lichamelijke aantrekkelijkheid op zich. Anderen specificeren dit meer: geen (kleine) corpulente mannen (3), geen afgeborstelde, gebruinde types (1), geen 'verwijfde' types (3), niet te veel opsmuk en parfum (1), verzorgd (1). Één man vindt dat de sekspartner ook sympathiek moet zijn.

3.4.4.2 Vaste partner

Twee mannen wensen een jongere partner voor een relatie. Het leeftijdsverschil mag groot zijn en 10 jaar of meer bedragen. Rudi: *"Toen ik jong was keek ik op naar iemand die ouder was, omdat ik van die persoon wou leren. Toen ik zelf ouder werd keek ik uit naar iemand jonger, om dingen aan door te geven".*

De overige mannen willen vooral een leeftijdsgenoot, of iemand waarmee ze niet al te veel in leeftijd verschillen. Een jongere partner wil men nl. niet belasten met latere eventuele zorgafhankelijkheid. Ook het fysiek niet meer kunnen volgen en het intellectueel verder staan als oudere zouden een relatie met een jongere partner in de weg kunnen staan.

Als overige criteria voor een vaste relatie werden genoemd: een zekere opleiding, geen harde blik, humor hebben, goed kunnen praten met de partner. Bert: *"Iemand met 'body', dat betekent én lichaam én geest. Hij mag mankementjes hebben, het moet geen adonis zijn. Het is de inhoud die telt, hoe lief hij is, en iemand die zichzelf niet meer moet bewijzen"*.

Eric leerde z'n huidige en voorbije homorelaties via het internet kennen: *"In het begin zoek je voor de seks, en dat is belangrijk in het leven, maar dat zijn andere dingen ook: mijn kinderen, mijn sociaal leven en daar ga je dan een relatie aan toetsen. Je maakt a.h.w. een abstractie van je goede relatie met je vrouw. Ik heb daarom de lat wat hoger gelegd"*.

3.4.5 Problemen in het leggen van contacten

We vonden in het algemeen geen problemen die mannen in de weg staan om contacten te leggen. Één man vindt zichzelf te oud en te dik en voelt hierdoor een drempelvrees om een sauna binnen te stappen.

Zoals boven beschreven, voelen de mannen omwille van hun leeftijd wel een zekere afstand tussen henzelf en jongere homomannen, vooral als het op seksuele contacten aankomt. De meerderheid heeft daar niet echt problemen mee.

Een aantal mannen, die zich pas recent in het homo-uitgaansleven begeven, voelen zich in hun 'verkenningstocht' vaak gesteund door andere mannen.

Geen enkele man geeft aan ooit een seksueel ongewenste ervaring te hebben meegemaakt. Ze wijten dit aan het feit het homo-uitgaansleven niet (meer) te frequenteren of heel streng te zijn in de selectie van mogelijke contacten. Een strenge selectie geldt vooral voor de contacten gelegd via internet.

De meesten stellen ook duidelijk grenzen te kunnen stellen en niet in te gaan op seksuele vragen waar zij niet achter staan: *"Het kan natuurlijk wel zijn dat je in een los contact merkt dat de ander dingen wil doen waar ik mij niet goed bij voel, en dan stop je er gewoon mee, ik kan neen zeggen"* (Antoine).

De mannen die negatief staan tegenover homosauuna's, hebben zich door de onpersoonlijkheid die er volgens hen heerst achteraf wel slecht gevoeld, of zelfs vernederd. Dit was dan ook een reden om geen sauna's meer te bezoeken.

3.5 Relaties

3.5.1 Relatiehistorie

'Hoe ziet de relatiehistorie van de ouder wordende homoman eruit?' We vroegen hem hiertoe iets te vertellen over zijn eventuele heterohuwelijk en over zijn relaties met mannen (hoeveel, welke, partnerrelaties, losse seksuele contacten). Hoe heeft hij deze beleefd? Hoe zijn deze relaties geëindigd?

Geen enkele man is ooit gehuwd/gehuwd geweest met een partner van hetzelfde geslacht.

3.5.1.1 Heteroseksueel huwelijk

Vier mannen trouwden om aan de 'verwachtingen' van hun omgeving te voldoen. Zij stapten in een heteroseksueel huwelijk omdat er geen andere mogelijkheid bestond. Twee onder hen vonden dit ook een (elegante) manier om het ouderlijk huis te kunnen verlaten.

Sylvain: *"Had ik het geweten', dat telt niet. Gezien de omstandigheden heb ik op het juiste moment de juiste beslissing genomen. Vooral de sociale druk, ik kon niet anders. Neen, ik zou dat niet aangekund hebben, neen".*

Karel maakte een positieve keuze voor een heteroseksueel huwelijk. Het koppel besliste tot een manier van samenleven waarin beiden elkaar seksuele vrijheid gunden, zonder hierbij emotionele, sentimentele relaties aan te gaan: *"Ik heb een goede relatie gehad. Ik had het naar mijn zin en dat was veel waard voor mij. Ik heb daar eigenlijk geen problemen mee gehad om die afstand naar andere mannen toe te bewaren". "Ik heb het geluk gehad mijn homoseksualiteit binnen die relatie in relatieve openheid te kunnen beleven".*

De mannen die gehuwd *bleven* trouwden doorgaans met hun vrouw uit liefde, of waren verliefd op haar. Één man was eigenlijk liever niet getrouwd maar gaan samenwonen. Achteraf gezien had dit volgens hem met z'n homoseksuele gevoelens te maken.

Geen enkele man beleef(t)(de) z'n heteroseksueel huwelijk de facto als negatief. Vooral de mannen die uit liefde met hun vrouw trouwden vertellen over een goed huwelijk en zijn fier op hun gezin. De seksuele relatie met hun vrouw was tot op zekere hoogte bevredigend, in het begin van de relatie werd ze veelal als fantastisch beleefd. Dit deed een aantal mannen aanvankelijk denken dat hun homoseksualiteit iets van voorbijgaande aard was. Eric dacht: *"Inderdaad, hetgeen in de boekjes geschreven staat over homoseksualiteit is juist, het is een fenomeen van voorbijgaande aard en dat is nu voorbij".*

Vroeg of laat ondervonden allen op seksueel vlak toch een groot gemis. De mannen die een dubbelleven leidden voelden zich vaak schuldig tegenover hun vrouw omwille van de stiekeme contacten maar ook omdat ze haar op seksueel gebied vaak tekort deden: *"Zolang ze het niet wist hield ik haar op afstand, ook seksueel. Ik voelde me hierover heel schuldig, en ook omdat ik nooit eerlijk kon zijn. Ik heb dat 36 jaar voor haar verborgen gehouden" (Cyriel).*

Bij de acht mannen met een heteroseksueel huwelijk leidde de bekendmaking bij drie onder hen tot een echtscheiding. Van de mannen die momenteel gehuwd zijn gingen er twee mannen na hun coming-out uiteindelijk alleen wonen. Één man is aan het scheiden, na een proces van een tiental jaar waarin hij en zijn vrouw zochten naar een manier om zijn homoseksuele gevoelens binnen het huwelijk te integreren. Eén man woont nog samen met zijn vrouw en heeft een vaste partner die ook thuis komt: *"Mijn vrouw en ik willen wel verder met elkaar maar of dat op lange termijn mogelijk is dat weet ik niet"*.

3.5.1.2 Homoseksuele relaties

Heel wat mannen hadden voor hun eerste vaste relatie losse contacten. Acht mannen benoemen dit als 'zeer veel'. Rudi had een eerste vaste relatie op z'n 30ste: *"Ik heb écht geprofiteerd van m'n leven, ik wou eerst ervaring opdoen en vond dat ik nog tijd genoeg had om mij te settelen"*.

Bij twee mannen zijn losse contacten nooit de regel geweest.

Één man had nog nooit vaste relatie. Voor drie mannen geldt één vaste relatie (huidige of enige relatie).

Twee mannen hadden gedurende lange tijd (7 en 8 jaar) een 'vaste vriendschap' (zonder sekscontacten) met een homoman.

Zes mannen woonden ooit samen, waarvan twee mannen twee keer. Één man kocht samen met z'n (ex)partner een huis. De respondenten van wie de partner overleden is, woonden gedurende 12 en 25 jaar samen met die partner.

Zeven mannen hebben verschillende korte relaties achter de rug die minder dan 1 jaar duurden.

Acht mannen hadden een relatie van meer dan 1 jaar zonder samen te wonen, waarvan één man een verborgen relatie van 13 jaar.

De relaties volgden elkaar vrij snel op. Twee mannen hadden tussen hun relaties 3 en 4 jaar geen enkele partner, wel losse sekscontacten. Zeven mannen hadden tussen vaste relaties in losse sekscontacten.

Vier mannen waren tijdens hun vaste relaties *nooit* seksueel trouw.

Onder de gehuwde mannen heeft één man nooit losse contacten gehad, wel een paar korte relaties en momenteel een vaste relatie. Een andere man had een paar lange relaties en momenteel ook een vaste partner. Één man heeft enkel losse sekscontacten, soms met dezelfde partners.

Van de gescheiden mannen en de weduenaar is de huidige homoseksuele partner meestal de eerste vaste partner. Bij één man gaat het om een tweede langdurige vaste relatie. Één man had diverse langdurige vaste relaties.

Beleving van de voorbije relaties

Een paar mannen vinden hun ex-partner(s) jaloers en egoïstisch. Twee mannen kregen ooit slaag. Een paar relaties knapten af omdat de partners te ver van elkaar af woonden. Binnen één relatie waren er ernstige communicatieproblemen.

Sommige relaties liepen stuk op het leeftijdsverschil (3). De jongere partner van Frank wou z'n jeugd beleven, op zaterdagavond uitgaan met vrienden, terwijl dit voor Frank niet meer belangrijk was. De oudere partner van Albert begon zich teveel als een vader voor hem op te stellen.

Drie mannen hebben het overlijden van hun partner meegemaakt. Twee mannen stonden hun partner bij tijdens zijn jarenlang ziekteproces.

De manier waarop vorige partnerrelaties werden beleefd, is voor sommigen ook bepalend voor de relatie(s) die zij momenteel aangaan:

Herman is na een aantal vaste relaties tot het besluit gekomen geen vaste koppelrelatie meer te zullen aangaan: *"Ik heb dat eigenlijk niet nodig. Een koppelrelatie is voor mij steeds meer dwangmatig geworden en sluit mij op in iets dat ik niet noodzakelijk wil"*.

Eric wou z'n ex-partner niet betrekken in zijn verdriet; voor hem was dit een signaal om de relatie stop te zetten.

Frank heeft z'n verlatingsangst moeten overwinnen: *"Partners moesten altijd bewijzen dat ze mij graag zagen. Ik kon haast nooit geloven dat mensen mij graag zagen. Dat kan enorm, enorm veel energie vreten van beide partijen. Dat is wat ik moeten leren heb"*.

3.5.2 Huidige partnerstatus

In dit luik vroegen we aan de respondenten wat er goed/slecht is aan het hebben van een/geen vaste partner en wat zij van hun huidige/toekomstige relatie(s) verwachten. In het geval van een vaste relatie vroegen we naar het belang van vaste vriendschap versus seksualiteit/intimiteit, en naar de vorm die aan de relatie wordt gegeven.

Onder de mannen zonder vaste partner bevroegen wij ook de vorm die zij aan een eventueel toekomstige relatie zouden geven.

3.5.2.1 Vaste relatie

Elf mannen hebben momenteel een vaste partner. De relaties duren enkele maanden tot 21 jaar, waarvan de helft langer dan 5 jaar.

Drie mannen wonen samen met hun partner.

A. Positieve aspecten.

Op de vraag wat de respondenten goed vinden aan hun/een vaste relatie werd heel uitgebreid en heel divers geantwoord.

Gemeenschappelijk komen een aantal uitspraken als '2 handen op één buik', 'histoire sans parole' voor, waarmee de respondenten bedoelen dat ze op dezelfde golflengte zitten met hun partner, het klikt wat betreft interesses en gedachtegang. De partner van Vincent is net als Vincent hiv+, wat volgens hem een zeer sterke band schept.

De vaste relatie wordt gezien als bron van affectie, gezelschap, en steun:

Guy: *"Deze relatie past goed bij mij, ik bloei er helemaal in open, ik ervaar de intensiviteit ervan, het praten, het samen zijn, de intimiteit en de seks,..."*.

Cyriel: *"Ik vind aan mijn relatie eigenlijk niks negatiefs. Het is een droom. We houden beiden van rust en intimiteit. We praten over heel intieme zaken, ook over hoe we elkaar willen knuffelen, wat we graag hebben"*.

Eric: *"Je bent belangrijk voor iemand en omgekeerd. Alles alleen doen is niet bepaald leuk. Nu weet ik dat er iemand klaar staat voor mij, in goede en kwade dagen, en omgekeerd. Dat is ook de reden waarom mensen een relatie willen"*.

Een aantal respondenten geven aan dat hun relatie hen meer zelfvertrouwen geeft.

De mannen vinden het belangrijk dat ze elkaar kunnen vertrouwen, op de ander te kunnen rekenen en eerlijk tegen elkaar te zijn. Vertrouwen wordt gezien als de basis voor het elkaar vrijheid geven.

Drie mannen willen deels een eigen vriendenkring behouden en ondernemen een aantal activiteiten zonder hun partner daarbij te betrekken. Sommigen hebben behoefte aan af en toe alleen zijn.

Sylvain heeft een vaste relatie maar wil niet samenwonen: *"Hij heeft z'n eigen stek nodig en ik ook. Op die manier kunnen we het veel beter volhouden dan andere koppels"*.

In een relatie wil men vooral zichzelf kunnen zijn. Rudi vindt het belangrijk dat zijn partner hem neemt zoals hij is en omgekeerd: *"Je mag iemand niet veranderen volledig naar jouw idee want dan ben je iemand aan het creëren. Daar gaan veel relaties aan kapot"*.

Arsène: *"Ik denk dat ik de man gevonden heb die ik graag zie. Ik kan bij hem écht mezelf zijn, ik heb mij nooit geschaamd om te wenen en dingen tegen hem gezegd die ik tegen een ander niet zou zeggen. En dat vind ik belangrijk, mezelf zijn, geen cinema te moeten spelen. In mijn andere relaties had ik dat niet"*.

Vier mannen zijn in relatie met een partner die aanzienlijk jonger is. Twee onder hen willen deze jongere partner vooral dingen doorgeven en leren. Het gaat om waarden als verantwoordelijkheid, orde en netheid, maar ook om het doorgeven van kennis.

Twee respondenten vinden het rustgevende aan een/hun vaste relatie heel positief.

Antoine: *"Ik kan niet tegen écht alleen zijn, vroeger niet en nu eigenlijk nog niet goed. Door mijn relatie is dat verbeterd. Je weet van 'er komt iemand thuis'"*.

Karel heeft voor het eerst sinds 6 maand een vaste relatie en zegt terzake heel weinig ervaring te hebben, de 'relatiestiel' nog te moeten leren. Over zijn relatie: *"Achteraf gezien... toen ik alleen was, er was toch een zekere onrust, of momenten waarop je onder zware stress staat en daarmee"*

nergens terecht kon. Nu is die onrust ergens weg. Ik voel me perfect in evenwicht". "Ik denk dat ik de meest open en lieve man van m'n leven ben tegengekomen en ik zie die gewoon graag, ja, waarom?"

B. Negatieve aspecten

In vergelijking met de positieve, werden heel wat minder negatieve aspecten aan de vaste relatie door de respondenten opgesomd.

Één respondent (sedert kort een vaste relatie) had nog geen conflicten met zijn partner.

De respondenten botsen wel vaak met hun partner, maar relativiseren deze conflicten; ze zeggen allen nog niet over 'fundamentele' zaken met elkaar in conflict te zijn gegaan.

Karel: *"Ons botsen is relatief geweest. En gelukkig komen er nu de wrijvingen en irritaties, die zijn er sowieso en die moet je kunnen integreren in je relatie, ergens tot een goede mix kneden".*

Eric: *"Je hebt beiden je karakter, je ambities en dan botst het sowieso eigenlijk. Hij is bv veel punctueler dan mij".*

Tussen partners botst het wel over de verdeling van huishoudelijke taken. Een paar mannen werd ooit verliefd op iemand anders, maar konden dit uitpraten. De enkele keren dat jaloezie voorkwam, werd dit eveneens uitgepraat.

Fasediscrepancie

Sommige respondenten willen meer tijd met hun partner doorbrengen en/of gaan samenwonen, terwijl hun partner dit (nog) niet wil. Sylvain is het wel eens met z'n partner om nooit te gaan samenwonen: *"Het botst minder: als het mij teveel wordt gaat hij naar z'n eigen stek".*

Communicatie en conflicthantering

Alle respondenten vinden het uitermate belangrijk conflicten te kunnen uitpraten. Frank: *"Vroeger kropte ik alles op, ik heb moeten leren dingen uitpraten. Nu wil ik weten wat er aan de hand is, dan is het tenminste duidelijk".*

Sommigen stellen communicatie als een voorwaarde voor het voortduren van de relatie.

Problemen met seksualiteit/intimiteit: zie hiervoor 3.6.2..

GH; verschillen in de manier waarop partners naar de buitenwereld met hun relaties omgaan.

Er kwamen geen dergelijke problemen in de interviews naar voren, tenminste niet wat de huidige relaties betreft.

C. Verwachtingen

De verwachtingen die de homomannen in een vaste relatie uiten, hebben veelal betrekking op het voortduren van die relatie. Vier respondenten deden uitspraken in de zin van 'tot de dood ons scheidt', 'voor de rest van ons leven'. De meeste hebben het gevoel dat hun partner dit ook zo aanvoelt.

Anderen stellen dat ze zich momenteel in een stabiele relatie bevinden en geen aanwijzingen, geen redenen hebben om te denken dat het niet zou blijven duren.

Sommige respondenten verwachten ook, eenmaal op pensioen, meer tijd samen met hun partner te kunnen doorbrengen. Een aantal wil gaan samenwonen of is er net nog niet aan toe, omdat ze (ondertussen) aan het alleen wonen gewoon zijn geraakt, op hun privacy gesteld zijn, of niet opnieuw de problemen zoals met hun echtscheiding willen meemaken mocht aan de relatie een einde komen.

Een aantal respondenten denkt geen nieuwe relatie meer te beginnen/zoeken mocht aan de huidige een einde zou komen, of hooguit een lat-relatie.

Frank zit in een relatie die hij als 'tijdelijk' benoemt. Hij zegt hierna niet meer op zoek te zullen gaan naar een nieuwe relatie: *"Hoe ouder ik word hoe moeilijker ik word, hoe meer ik sta op rust voor mezelf. Misschien een lat-relatie, meer niet. Maar je kunt zoveel verwachten en plannen in het leven en mijn ervaring is dat het dan toch anders uitdraait. Ik ga niet actief op zoek gaan"*.

Willy: *"Het zou wel eens kunnen dat de aanpassing aan een nieuwe relatie te moeilijk wordt. Je hebt je op mijn leeftijd gesetteld in een aantal dingen"*.

Sylvain: *"Als het deze relatie niet meer is dan stop ik ermee. We hebben samen iets opgebouwd en ik ga niet opnieuw beginnen"*.

D. Seksualiteit/intimiteit...vaste vriendschap

Van de elf in een vaste relatie stellen zes mannen dat binnen deze relatie de nadruk evenveel ligt op seksualiteit/intimiteit als op de kameraadschap. Vier van de zes hebben een monogame relatie. De andere twee, eveneens in een monogame relatie, vinden seksualiteit in hun relatie eerder bijkomstig. Dit is geleidelijk aan zo gegroeid.

"Het was vroeger intenser, nieuwer en overweldigender. Maar als je een lange relatie hebt is het normaal dat die dingen een andere plaats krijgen, ik vind het een relatief bijkomend facet nu" (Willy).

Drie mannen in een open vaste relatie menen dat hun relatie eerder gebaseerd is op vriendschap, die gepaard gaat met uitingen van intimiteit. De seksualiteit met de partner is naarmate de relatie langer duurt verminderd. *"Wij maken het onderscheid tussen het graag zien en het seksuele gebeuren. Ik zie hem graag maar daarom moet ik nog geen seks met hem hebben. Er kunnen weken voorbij gaan zonder dat wij seks hebben. Maar knuffelen, dat is geen probleem"* (Sylvain).

E. Relatievorm

Van de elf partnerrelaties zijn er zes vast monogaam. Dit werd in vijf relaties ook zo afgesproken. Vier mannen stellen open en eerlijk te zijn en dit ook van hun partner te verwachten, mocht ooit de behoefte komen daar verandering in te brengen. Karel: *"Ik zou afspraken maken: wat ik nooit ga doen is een dubbelleven leiden of in een hypocriete situatie belanden"*.

Eén man zou er nu al minder strikt aan houden en zijn jongere partner meer seksuele vrijheid gunnen, net omwille van het leeftijdsverschil.

Één respondent wil absoluut geen open relatie en besprak dit al met zijn partner.

De vijf mannen met een vaste open relatie hebben dit niet expliciet afgesproken en verondersteld wordt dat de partner hetzelfde doet.

3.5.2.2 Geen vaste relatie

A. ~~Positieve aspecten~~

Als éniq positief aspect aan het hebben van geen vaste relatie werd door een aantal respondenten het hebben van meer privacy aangehaald.

Één man heeft geen vaste partner maar wel een vaste vriendschapsrelatie; met deze man onderneemt hij veel activiteiten, ze geven veel om elkaar maar hebben geen seks met elkaar: *'Ik heb iemand waarop ik kan vertrouwen maar die mij tegelijkertijd niet gevangen neemt, gewoon het samenzijn als we er beiden zin in hebben en het ons uitkomt'*.

B. ~~Negatieve aspecten~~

Het geen vaste relatie hebben is voor de meeste respondenten onbevredigend. Het voelt als een gemis, een gemis aan het kunnen delen van dingen met iemand, aan het kunnen rekenen op iemand, aan seksualiteit/intimiteit. Bert: *"Een relatie willen heeft te maken met het niet meer alleen willen zijn, het verlangen naar seks en het willen delen van dingen"*. Dirk benoemt het als een gemis aan geborgenheid, ook lichamelijke geborgenheid en tederheid bij één persoon.

Één respondent heeft vaak last van eenzaamheid en wijt dit aan het geen vaste partner hebben.

C. ~~Verwachtingen~~

De mannen zonder vaste relatie wensen, één respondent uitgezonderd, allen ooit nog een relatie.

De meeste hechten veel belang aan het behoud van hun vrijheid, een relatie mag niet uitgroeien tot iets waarin men zich gevangen voelt: *"Een goede balans... tussen mekaar vrijheid geven maar langs de andere kant toch ook dingen hebben die je met elkaar verbinden. Het mag niet uitgroeien tot iets waarin we ons opgesloten voelen, er moet voldoende ruimte zijn om zichzelf te zijn en om toch iets voor elkaar te kunnen betekenen"* (Louis).

Drie mannen zouden eerder een lat-relatie willen. Zij zijn gehuwd of gescheiden of komen uit een langdurige homorelatie. Ze settelden zich ondertussen in het alleen zijn (wonen) en/of willen niet meer dezelfde lijdensweg meemaken als toen aan hun vorige relatie of huwelijk een einde kwam.

"Goed aan een relatie is het niet meer alleen zijn. Aan de andere kant begin ik mij daar nu wel in te stellen, in het alleen zijn. Een lat-relatie zou ik wel zien zitten, niet onmiddellijk om te gaan samenwonen, dan zou het al iemand heel speciaal moeten zijn". (Victor).

"Ik verlang eigenlijk toch wel naar dié partner, niet om mee samen te wonen want ik heb nu zo lang samengewoond en je moet je dan toch altijd aanpassen. Wel een lat-relatie, met iemand die ik kan vertrouwen, waar ik morgen kan naar bellen en zeggen mag ik afkomen want ik heb nood aan een babbel, aan seks, aan gewoon gezellig tv kijken..." (Lucien).

De twee mannen die hun partner jarenlang hebben zien aftakelen en uiteindelijk weten overlijden, zijn behoedzaam in het aangaan van een nieuwe relatie: *"Ik heb nu meegemaakt wat het betekent een goede relatie te hebben, en ik heb ook meegemaakt wat het betekent als je vriend sterft. En ik vraag me af 'zou ik dat nog een tweede keer aankunnen?'"* (Louis).

D. Gewenste relatievorm

We vroegen ook aan de homomannen zonder vaste partnerrelatie welke vorm een eventuele toekomstige relatie zou krijgen.

Vier antwoorden vast monogaam. Één man stelt hierbij duidelijk dat hij geen 'losse fladders' van de partner zou tolereren, omwille van het risico op hiv besmetting. De meeste zouden deze monogamie ook afspreken.

Twee mannen zouden begrijpen dat hun partner nog losse contacten wil. Nog zou een respondent monogamie laten afhangen van de seksuele frequentie binnen de vaste relatie: *"Je moet een regelmaat hebben van contacten met dezelfde partner. Als die er niet is dan wordt het moeilijk; persoonlijk heb ik nood aan veel seksualiteit, lichamelijkeheid".*

3.6 Seksualiteit/intimiteit

Voor dit luik vroegen we aan de respondenten welk belang zij vroeger en nu hechten aan seksualiteit/intimiteit. We vroegen ook wat zij eventueel veranderd willen zien in hun huidige seksuele/intieme leven.

We gingen de bekendheid met hiv en andere soa na, alsook de mate waarin er veilig gevreeën wordt in de huidige relaties of contacten.

3.6.1 Belang seksualiteit/intimiteit vroeger – nu

De respondenten maakten in antwoord op deze vraag een onderscheid tussen het belang gehecht aan seksualiteit en aan intimiteit.

Heel wat mannen omschrijven seksualiteit ten eerste algemeen als een fundamentele behoefte, een oerdrift, iets dat bij het leven hoort. Ze zouden zich het leven zonder niet kunnen voorstellen.

Bijna de helft van de mannen stelt dat zij seksualiteit nog altijd even belangrijk vindt als vroeger, in die zin dat hun behoefte aan seksualiteit hetzelfde is gebleven of zelfs gegroeid.

"Mijn libido is niet verminderd, ook niet met het ouder worden" (Herman).

Rudi heeft een jongere partner: *"Ik heb altijd een hoog libido gehad, en nu nog ondanks mijn leeftijd. En dat wordt nog aangewakkerd als je met iemand jonger gaat".*

Een aantal mannen hecht nu veel meer belang aan seksualiteit door hun huidige vaste relatie. Vincent had voor zijn huidige relatie weinig (seksuele) partners: *"Nu merk ik pas hoe belangrijk seksualiteit is omdat ik nooit echt een relatie kon uitbouwen... en het is nog nooit zo goed geweest als nu."* Guy, sinds kort een vaste homorelatie: *"Seksualiteit is nu zoveel belangrijker voor mij, ik beleef het zo anders, veel intenser, dat is niet te vergelijken met vroeger. Ook, als ik mijn 1^e*

seksuele ervaringen met mannen vergelijk met nu, dat is een hemelsbreed verschil. De 1^e keer was gewoon rap en gedaan”.

De overige mannen vinden dat hun behoefte aan seksualiteit verminderd is, zich vertalend in een daling van de seksuele frequentie.

Frank: *“De behoefte en de frequentie zijn verminderd. Het kan zijn dat ik 2, 3 keer per dag seks nodig heb, maar ook weken dat ik er echt geen nood aan heb. Vroeger was het bijna een dagdagelijkse behoefte”.*

Voor drie mannen onder hen betekent dit dat ze zich minder sterk op seksuele contacten focussen, wat een opluchting kan betekenen: *“De behoefte, de frequentie is afgenomen. Het is niet slecht van niet meer zo gefocuseerd te zijn op dat seksuele want er zijn echt periodes geweest waar dat heel veel tijd en energie vroeg” (Karel).*

Een aantal respondenten die gehuwd zijn/waren beleven hun seksualiteit nu anders:

Sylvain over de seksualiteit binnen z'n huwelijk: *“Iedere keer als ik ‘verplicht’ was om seks te hebben, voelde ik mij verkracht. Ofwel moet je u zelf laten klaarkomen”.*

Cyriel: *“Ik voelde me seksueel gevangen. In de tijd dat ik het verborgen hield had ik seksueel contact met mijn vrouw maar zocht veel meer mijn eigen belevenis, het was te weinig bedoeld om haar seksueel te bevredigen, ik ben daarin tekortgeschoten. Met mijn partner nu beleef ik dat helemaal anders”.*

Lucien: *“In de seks met mannen wou ik net als met m'n vrouw een actieve rol spelen, maar dat is nu een beetje verschoven naar het passieve waarvan ik ondervind dat dit ook wel aangenaam kan zijn”.*

De meerderheid van de mannen hechtte doorheen hun leven altijd veel belang aan intimiteit en die behoefte is bij hen niet verminderd. Onder intimiteit wordt veelal lichamelijke tederheid, strelen en knuffelen verstaan; voor sommigen komt daar ook het gevoel bij gewoon zichzelf te kunnen zijn, op dezelfde golflengte te zitten met iemand. Het beperkt zich vaak niet alleen tot de relatie met de eventuele partner, maar is ook belangrijk in de omgang met familie en vrienden.

“Sowieso zijn intimiteit, tederheid en ‘mentale’ intimiteit altijd een rode draad door mijn leven geweest” (Bert).

“En onze beste vrienden en vriendinnen die worden ook geknuffeld, wij zijn beiden knuffelbeesten hoor” (Sylvain).

Voor de vaste (monogame en open) relaties geldt dat intimiteit vaak aan belang wint daar waar de behoefte aan seksualiteit vermindert. Een aantal respondenten stelt dat hun behoefte aan intimiteit is gegroeid met het ouder worden en/of in de loop van hun relatie: *“De behoefte aan seks was vroeger veel groter dan nu. Waar ik vroeger alleen afstevende op dat lichaam hecht ik nu veel meer belang aan een knuffel, een lief woord, een kus, veel meer dan aan dat klaarkomen, dat hoeft er niet meer altijd bij te zijn. Ik denk dat dat met mijn leeftijd te maken heeft maar ook met mijn relatie, je beleeft er andere dingen mee” (Arsène).*

3.6.2 Wat wil men veranderd zien in zijn huidig seksueel/intiem leven?

Vier respondenten zeggen tevreden te zijn met hun huidig seksueel/intiem leven. Één man hiervan vindt dat het (ook) op seksueel/intiem vlak 100% klikt met z'n partner. Vijf mannen stellen dat hun seksueel/intiem leven nog steeds bevredigend is. Ze realiseren zich dat de daling van hun libido een normaal leeftijdsverschijnsel is en hebben het daar niet moeilijk mee: *"De zin, de frequentie neemt af, het is een normaal verschijnsel dat zal blijven afnemen maar ik heb het daar niet moeilijk mee"* (Karel).

De meeste mannen in een vaste relatie kunnen met hun partner over eventuele seksuele/intieme problemen praten en vinden deze communicatie zeer belangrijk. Sommigen zien seksualiteit/intimiteit ook als iets dat moet groeien binnen de relatie.

"Op seksueel vlak moet je naar elkaar toegroeien. En je moet er ook 'open en bloot' durven over praten" (Rudi).

Voor de overige respondenten kan het seksueel/intiem beter.

Drie respondenten wijten dit aan het gemis van een vaste partner, die hun seksueel/intiem leven meer zou kunnen vervullen. Ze zoeken eigenlijk seksualiteit en intimiteit bij één en dezelfde persoon en staan over het algemeen niet positief tegenover het homo-uitgangsvan leven waarin volgens hen seksualiteit teveel gescheiden is van intimiteit:

"Ik ben helemaal niet tevreden over m'n seksleven. Omdat daar helemaal geen gevoel bij te pas komt, enkel en alleen de fysieke genoegdoening. Wat mij degouteert op het ogenblik is die naamloze seks" (Albert).

"Seks om de seks is er bij mij niet bij en ik ga het ook nooit doen. Ik snap niet dat homo's daar helemaal geen problemen mee hebben. Voor ik seks heb met iemand is er een soort incubatieperiode nodig" (Bert).

Sommige mannen hebben de indruk dat de partner meer behoefte heeft aan seksueel contact dan zijzelf. Ze vinden dat daar binnen de relatie kan over gepraat worden en het verschil in behoefte wordt vaak gecompenseerd door uitingen van intimiteit:

"Zijn libido is veel sterker dan het mijne, maar hij knuffelt en streelt even graag en dat is ongelooflijk tof, daar heb ik veel aan".

Willy wijt dit aan het leeftijdsverschil met zijn jongere partner: *"Wat ik dan zou willen veranderen is dat hij tevredener zou zijn, omdat hij misschien te weinig aan zijn trekken komt en dat voor mij minder belangrijk is geworden".*

Bij vier mannen komen (soms) erectiestoornissen voor. Bij twee onder hen gaat dit gepaard met het uitblijven van een zaadlozing. De ene man wijt dit aan de bijwerkingen van medicatie die hij moet innemen, de andere aan een operatie aan de prostaat.

Één man heeft een verminderd seksueel verlangen, deels veroorzaakt door medicatiebijwerkingen.

Bij vier van de vijf mannen leidt dit niet tot ontevredenheid over het huidig seksueel/intiem leven.

Twee mannen zouden een dokter raadplegen indien dat wel het geval zou zijn.

Bovendien kunnen de vier mannen het belang van seksualiteit meer relativiseren, en/of over de stoornis praten met hun partner, en/of er meer intimiteit voor in de plaats stellen:

"Ik kan medicatie nemen om die bijwerkingen tegen te gaan, maar ik heb daar geen behoefte aan want ik vind het nog altijd zeer bevredigend. Moest ik nu totaal geen erecties meer krijgen dan zou ik hulp gaan zoeken. Maar ik hecht nu ook veel meer belang aan een knuffel, een kus, meer dan aan het échte klaarkomen" (Arsène).

De 5e man heeft het er moeilijker mee en neemt, als hij zeker weet dat het tot een seksueel contact komt, vooraf een middel in tegen erectiestoornissen (Viagra).

Één man vindt het jammer (maar niet onoverkomelijk) dat bepaalde seksuele fantasieën/wensen door z'n partner niet altijd worden aangevoeld: *"Soms heb ik graag dat hij m'n tepels streelt, maar dat voelt hij niet altijd aan. Dat moet je dan gaan benoemen en dat kan ook, maar je zou graag hebben dat hij dat aanvoelt..."*.

3.6.3 Verband relatietevredenheid en tevredenheid over het seksuele/intiem leven binnen de relatie

Deze vraag stelden we zowel aan de mannen met en zonder vaste relatie.

De meerderheid van de mannen stelt dat hun relatietevredenheid niet (zou) afhang(t)(en) van hun tevredenheid over het seksuele/intieme gebeuren binnen die relatie.

Onder hen treffen we mannen aan voor wie seksualiteit een belangrijk facet van hun relatie is, maar die het voortduren van hun relatie niet *alleen* zouden laten afhangen van het wegvallen of verminderen van de seksuele/intieme activiteit: *"... minder seks... het is niet zo dat ik ga zeggen van 'mijn relatie is naar de vaantjes en ik wil een nieuwe partner, ik denk dat het wel wat dieper ligt dan dat..."* (Eric). Een aantal mannen stelt dat, zelfs als de seksualiteit volledig zou wegvallen, ze bij hun partner blijven: *"Deze hangen niet samen. Zelfs als valt de seksualiteit volledig uit, door de ouderdom of door gezondheidsproblemen, ik blijf bij hem, 100% zeker, ik blijf voor hem gaan"*. (Arsène). Een aantal zou in dat geval wel afspraken maken rond seksuele vrijheid voor één van de partners.

Indien de seksualiteit (deels) zou wegvallen zou de intimiteit binnen de relatie primeren: *"...intimiteit en tederheid zouden primeren op de seks. En desnoods masturbeer je vaker, maar die relatie... die moet goed blijven"* (Lucien).

Onder de mannen voor wie er geen verband bestaat, kunnen we, met uitzondering van één respondent, alle mannen met een vaste open relatie rekenen. Sommigen geven expliciet aan dat het hebben van losse contacten de reden is waarom hun relatietevredenheid los staat van hun tevredenheid over het seksuele/intieme leven binnen hun vaste relatie: *"Ik heb dus die andere contacten wel en daar kan ik mij seksueel in uitleven, dat moet je er natuurlijk wel bijnemen"* (Sylvain).

De mannen wiens partner jarenlang is ziek geweest, stellen eveneens dat er geen verband bestaat. Één man heeft in deze periode zeer weinig tot geen seksualiteit beleefd en voelde niet de behoefte

losse sekscontacten aan te gaan. De andere man zegt dat seksualiteit nog steeds aan de orde was, maar anders beleefd werd.

Een paar mannen stellen dat er wél een verband bestaat. Dit heeft te maken met de huidige tevredenheid over het seksueel/intiem leven en het zich niet kunnen voorstellen dat hieraan een einde komt. Nog zouden seksuele wensen waarmee men bij de partner niet mee terecht kan, uiteindelijk kunnen resulteren in een relatiebreuk: *"...ik blijf dan met die verlangens zitten. Op termijn is dat niet bevredigend. Mijn relatie zou daarop kunnen stukspringen. Maar ik zou niet vreemdgaan"* (Bert).

3.6.4 Soa

3.6.4.1 Bekendheid met hiv en andere soa

Onder de respondenten is één man sedert meer dan 20 jaar besmet met hiv. Één man had ooit een soa maar herinnert zich niet meer dewelke.

De hiv-positieve man ondergaat een anti-retrovirale behandeling en ondervindt daarvan momenteel geen bijwerkingen. Toen hij het nieuws pas te horen kreeg had hij het gevoel dat zijn wereld instortte. *"Op dat moment kwamen ook de 1e berichten over de 'homokanker', dat was erg, heel erg. En ik heb op een zeker ogenblik geen vrienden meer gehad, ik had 7 vrienden die ik op één jaar tijd allemaal hebben weten sterven"*. De aanvaarding van zijn seropositieve status is niet van een leien dakje gelopen. *"Eigenlijk ben ik het maar echt beginnen aanvaarden toen in de jaren '90 de medicatie opkwam die het leven toch meer draaglijk maakte, er waren toen letterlijk tekenen van leven, het hoefde niet noodzakelijk meer de dood te betekenen"*.

Nogal wat mannen kennen homoseksuelen die hiv+ zijn of aan aids gestorven.

Voor het uitbreken van de hiv-epidemie vrijden 5 respondenten onveilig. Ze slikten sperma in en/of neukten zonder condoom. Zodra ze hoorden over hiv zijn ze allen onmiddellijk veilig beginnen vrijen en prijzen zichzelf gelukkig niet besmet te zijn geraakt: *"Voor ik hoorde van aids slikte ik sperma in. Van zodra ik het vernam was dat bij mij direct gedaan, maar het gevaar had kunnen bestaan dat ik het toen al had, want ik deed het altijd onveilig voordien. Ik heb gewoon geluk gehad"*.

Zes mannen hadden op het moment van de hiv-epidemie nog geen homoseksuele contacten, omdat zij laat zijn beginnen experimenteren, in een heteroseksueel huwelijk zaten of nog, in een vaste monogame homorelatie.

Vijf mannen ondergaan jaarlijks, 2 keer per jaar, of per 6 of per 3 maand een bloedonderzoek waarbij ze zich (tevens) laten testen op hiv. Een paar mannen liet zich inenten tegen hepatitis. Twee mannen lieten zich testen op hiv omdat ze vermoedden besmet te zijn. Ze vertellen over de enorme angst en onzekerheid die aan de periode voor de uitslag voorafgaat. Bij één man gebeurde dit vier keer: *"Dat is werkelijk een afschuwelijke ervaring om dan 3 maand te moeten wachten*

vooraleer voor het verdict te gaan en daarna ben je natuurlijk dolgelukkig en zeg je van 'nooit meer'..." (Herman).

De meeste mannen in een vaste relatie hebben zich aan het begin van de relatie niet laten testen en verlangden dit ook niet van hun partner. Één respondent zou het niet aan zijn partner vragen, maar het éisen, en tot zolang de testuitslag niet bekend is met de nieuwe partner veilig vrijen.

Een aantal mannen wordt in het homo-uitgangsleven geconfronteerd met onveilig vrijgedrag van andere mannen en laat zich daarover zeer negatief uit. Ze stellen zich de vraag waarom preventiecampagnes hun doel niet bereiken:

"Je hebt er die er op aan dringen om zonder condoom te vrijen. Ik vind hoe langer de ziekte in het land is hoe meer mensen onveilig vrijen. Vallen al die campagnes in dovemansoren misschien, of is dat al een zodanige gewoonte geworden?" (Arsène).

Hiertegenover staat de ervaring van een andere man die zich nog niet lang in het homo-uitgaansleven begeeft: *"Dat veilig vrijen is bij mij gegroeid. Ik besepte het eigenlijk niet goed. Verschillende sekspartners hebben mij daarop gewezen". "... het voordeel van de chat is dat je eens kunt vragen: zou dit of dat kwaad kunnen?"*

Een aantal haalt uit naar de 'barebacking' cultuur waarbij homomannen bewust zonder condoom neuken: *"Ik heb er een gloeiende hekel aan barebackers. Het is een gedegenererde uitwas van een soort groepsgevoel, de minderheid binnen de minderheid willen zijn"* (Karel).

3.6.4.2 Veilig vrijen in de huidige relatie en/of de losse contacten

Alle mannen zeggen belang te hechten aan veilig vrijen.

De zes mannen in een vaste monogame relatie zijn zeker van elkaar en gebruiken tijdens de seksuele contacten met hun partner geen condoom.

"Nu zit ik een vaste relatie en zijn we monogaam... ik ben ook zeker van hem".

Van de vijf mannen in een vaste open relatie vrijen de meeste onbeschermd met hun vaste partner. In de sekscontacten buiten de relatie gebruikt één man condooms. Twee anderen zeggen in deze contacten niet insertief te neuken of geen sperma in te slikken en alzo geen risico te lopen. De seropositieve man vrijt onbeschermd met andere sero+ mannen, of nog, veilig met seronegatieve mannen, maar dit laatste komt niet vaak voor. Één man zegt zijn best te doen om steeds veilig te vrijen, maar geeft toe dat dit niet altijd vanzelfsprekend is.

Van de zeven mannen zonder vaste relatie zijn er 3 mannen die principieel op condoomgebruik staan/zouden staan. Één man zegt niet te neuken. Een andere man vrijde tot nu altijd veilig, maar vindt dat niet altijd gemakkelijk. Nog een andere man blijft het er moeilijk mee hebben en geeft toe op het veilig vrijen al enkele keren een uitzondering te hebben gemaakt.

Een zesde man heeft een paar 'vaste' sekspartners die regelmatig bij hem thuiskomen, en waarvan hij zeker is dat ze seronegatief zijn.

De respondenten die (ooit) niet veilig vrijden of het hiermee moeilijk hebben wijten dit vooral aan momenten waarop men seksueel danig opgewonden is ('in het heetst van de strijd'), en het omdoen van een condoom als een 'spelbreker' wordt gezien, ook al had men een condoom bij zich. Het gebeurde ook al dat er geen bij zich had en te opgewonden was om er een te gaan halen (sauna). Nog heeft niet veilig vrijen volgens de respondenten soms ook te maken met het feit dat de sekspartner een condoom niet vanzelfsprekend vindt:

"Het is rationeel helemaal ingeburgerd maar soms heb ik het nog moeilijk en het is al gebeurd dat ik in het heetst van de strijd zeg van 'foert'. Als de ander mij een condoom geeft dan ga ik dat direct doen. Het is meer als het voor hem niet vanzelfsprekend is... ja dan durf ik zeggen foert".

"Die toestand... zodanig opgewonden dat alles je kan gestolen worden, het is moeilijk daar niet aan toe te geven..."

4 Discussie

4.1 Inleiding

In het vorige hoofdstuk bespraken we uitvoerig de resultaten van onze data-analyse. In dit hoofdstuk vatten we onze bevindingen samen en vergelijken we ze met de bevindingen uit de literatuur. Hierna maken we een kritische noot.

4.2 Vergelijking van de resultaten met de literatuur

4.2.1 De homoseksuele identiteitsontwikkeling

Het ontdekken van de homoseksuele gevoelens verliep voor de meeste homomannen a.h.v. de eerste homoseksuele contacten. Dit stemt overeen met de bevindingen van Schuyf (1996).

Er werd een groot verschil gemeld in de leeftijd waarop deze eerste homoseksuele contacten plaatsvonden: de meerderheid van de mannen had dit contact later dan de gemiddelde leeftijd van 16,8 jaar die gevonden werd door Hospers e.a. (2005).

Het merendeel van de mannen dat op latere leeftijd een eerste homoseksueel contact aanging, beseften hun seksuele identiteit nog niet ten volle. Ze worstelden met hun seksualiteit en een groot deel onder hen ging ondertussen een heteroseksuele relatie of heteroseksueel huwelijk aan. De eerste homoseksuele contacten betekenden voor hen een bevestiging van hun homoseksuele voorkeur. Een aantal mannen beseften al voor hun heteroseksueel huwelijk dat ze homoseksueel waren, maar zijn onder druk van hun omgeving getrouwd.

Het valt op dat de mannen die voor de leeftijd van 16 jaar hun eerste homoseksuele contacten aangingen, hun homoseksualiteit doorgaans als een normaal verschijnsel beschouwden en naar eigen zeggen geen aanvaardingsproces ondergingen.

We vonden inderdaad terug dat negatieve reacties op de ontdekking te maken hebben met het negatieve beeld dat men vanuit zijn opvoeding meekreeg over homoseksualiteit (Schuyf, 1996, Burggraave, 1992). Nog kregen we bevestigd dat zij die negatief op de ontdekking reageerden, uiteindelijk een langer aanvaardingsproces doormaakten tijdens hetwelk ze vaak ambivalent omgingen met hun homoseksualiteit. Sommigen lieten zich in dit proces bijstaan door professionele hulp. Deze ambivalentie leidde net zoals Sengers (1971, in Burggraave, 1992) stelt, voor sommigen tot een dubbelleven. Het gaat hierbij vooral om de mannen die op dat moment in een heteroseksuele relatie zaten.

Alle mannen accepteerden uiteindelijk voor zichzelf hun homoseksualiteit, en bevinden zich nu in een homoseksuele partnerrelatie en/of beleven enkel nog homoseksuele contacten.

Alle respondenten maakten hun geaardheid ooit bekend aan anderen. De meesten hadden toen al een eerste homoseksueel contact achter de rug.

Zoals Vincke e.a. (1991) stellen gebeurt de bekendmaking selectief, maar we vonden niet terug dat broers en zussen meer op de hoogte zijn. De gehuwde of nu gescheiden mannen uitgezonderd, vertelden allen het eerst aan hun ouders, al dan niet gedwongen, of nog aan een vertrouwenspersoon. De gehuwde/gescheiden mannen vertelden het eerst aan hun vrouw, en in samenspraak met hun vrouw aan de eventuele kinderen. Deze groep is het meest selectief in de personen aan wie ze het bekendmaken. Aan hun ouders maakten ze het veelal niet meer bekend. We vonden eveneens net als Vincke e.a. (1991) dat de bekendheid in de vriendenkring en op de werkkring lager ligt. Hierbij geldt veelal dat men veronderstelt dat als iemand het weet, iedereen het weet. Vooral in de werkkring geldt dat men het niet nodig vindt om het te zeggen, vanuit het idee dat een hetero zijn geaardheid ook niet expliciet bekend maakt. Dit geldt niet in het geval van twee mannen, die het bekend maakten bij wijze van anticipatie op negatieve reacties.

We vonden niet terug dat vaders de voorkeur minder aanvaardden dan moeders, wel hadden moeders veelal een vermoeden.

Zowel de ouders als de echtgenotes reageerden in eerste instantie doorgaans negatief en hoopten/gaven de raad dat het wel zou overgaan.

De aanvaarding van de homoseksualiteit door de ouders verliep verder veelal stilzwijgend, en er werd vaak nadien nooit meer over gesproken.

Voor de echtgenotes kwam de bekendmaking totaal onverwacht, behalve bij één man waarvan de vrouwelijke partner voor het huwelijk al op de hoogte was van de seksuele voorkeur van haar man en afspraken rond seksuele vrijheid werden gemaakt.

De echtgenotes maakten/maken een aanvaardingsproces door. Uiteindelijk blijkt in dit onderzoek de aanvaardingsgraad bij de (ex)-echtgenotes hoger te zijn. Mogelijks heeft het feit dat ondertussen sedert het onderzoek van Vincke e.a. (1991) de meer-beschikbaarheid van informatie rond homoseksualiteit hiertoe bijgedragen. Verschillende organisaties richtten praatgroepen op voor homoseksuelen en hun echtgenotes. Ze werden bijgewoond door een paar respondenten en hun echtgenotes.

De bekendmaking leidde bij drie mannen tot een echtscheiding, andere mannen bleven getrouwd maar gingen alleen wonen. Één man woont nog bij z'n vrouw en tracht een manier te vinden om zowel z'n homorelatie als z'n relatie met z'n vrouw te handhaven.

De bekendmaking heeft vrijwel bij geen enkele man tot het doorknippen van familiebanden geleid; in een aantal gevallen wil men dat de contacten met de kinderen iets minder stroef zouden verlopen.

Vrienden en kennissen reageerden doorgaans niet negatief, maar ook niet uitgesproken positief. Op het werk komen het meest negatieve reacties voor, wat overeen stemt met de bevindingen uit het onderzoek van Vincke e.a. (1991).

Negatieve reacties werden niet bepalend gevonden voor het verdere omgaan met de homoseksualiteit.

Net als in Godemont & Dewaele (2003) vonden we dat de openheid over de geaardheid impliciet is. Meer openheid gaat inderdaad vaak gepaard met de coming-out en voor de gehuwde/gescheiden mannen met het afsluiten van hun dubbellevens.

In tegenstelling tot van de Meerendonk e.a. (2003) wordt de homoseksualiteit op het ogenblik van het interview door de mannen niet als sterk problematisch bevonden. Wat bij een paar gehuwde mannen wel weerslag heeft op de openheid, is het feit dat men vrouw en kinderen niet wil kwetsen.

4.2.2 Samenleving en homoseksualiteit

De 'cultuur van stilzwijgen' (Schuyf, 1996) rond seksualiteit en homoseksualiteit ten tijde van het ontdekken van de homoseksuele gevoelens werd bevestigd door bijna alle mannen. Rond homoseksualiteit hing in de omgeving (thuis, via de opvoeding, katholicisme) een zeer negatieve beeldvorming. De onbespreekbaarheid in de omgeving heeft de homoseksuele identiteitsontwikkeling gestremd: meer dan de helft onderdrukten hun gevoelens of hielden ze verborgen, en sommigen trouwden onder expliciete of impliciete druk van hun omgeving met een vrouw. Al deze mannen kijken terug op een 'geschiedenis van verbergen'. Een aantal mannen ging desondanks wél snel over tot aanvaarding van hun homoseksualiteit en begon ernaar te leven.

De evolutie in de houding van de samenleving t.a.v. homoseksualiteit wordt doorgaans positief ingeschat, maar een aantal mannen maakt hierbij wel kanttekeningen. Zij die een langer aanvaardingsproces doormaakten, stellen bijna allemaal dat hun leven als homoseksueel gemakkelijker had gelopen indien toen de openheid en tolerantie van nu gold.

Dit laatste geldt niet voor een aantal gehuwde mannen. Het gaat hierbij vooral om mannen die uit liefde met hun vrouw trouwden en vrij tevreden op hun huwelijk terugblikken. Wel geven ze toe dat door de opkomst van internet de beschikbare informatie over homoseksualiteit en de mogelijkheden tot contacten leggen met andere homomannen zijn vergroot, wat de drang naar mannenseks (nog) heeft versterkt en uiteindelijk leidde tot de eerste homoseksuele contacten als bevestiging van hun voorkeur.

Het merendeel van de mannen ondervond doorheen hun leven geen onderdrukking op basis van hun homo-zijn. De 'multi jeopardy hypothese' van (Ferraro & Farmer, 1996, in Whitbourne, 2001) werd dus niet bevestigd. Sommige mannen wijten dit aan het feit dat ze zich niet 'verwijfd' voordoen of zich niet in sociale lagen begeven waar een overwegend negatieve houding t.a.v. homoseksualiteit heerst.

Bij een aantal kunnen we wel tot heteroseksisme en schijntolerantie besluiten. Schijntolerantie kan afgeleid worden uit de reacties van sommige echtgenotes en ouders. Heteroseksisme betreft in het geval van deze mannen vooral het bewust verborgen houden van de seksuele voorkeur. Bij geen van de mannen leidde heteroseksisme tot geïnternaliseerde homofobie. Immers, allen zijn (impliciet) open over hun voorkeur, velen zijn betrokken bij het verenigingsleven. Men slaagt erin afstand te nemen van negatieve reacties of er constructief mee om te gaan.

Dit doet ons ook besluiten dat de meeste respondenten momenteel beantwoorden aan het affirmatieve type van Friend's (1990) typologie van oudere homoseksuelen. Bij een aantal gold

deze affirmatieve opstelling onmiddellijk. Anderen doorliepen eerst het passing stadium. We vonden ook dat meer dan de helft van de respondenten zich door hun homoseksualiteit gesterkt weet en op deze manier zichzelf op een positievere manier voelt ouder worden, wat ook pleit voor een affirmatieve opstelling. Het onderzoek is net als bij Godemont & Dewaele (2004) vertekend wat het stereotypische type betreft, gezien de eerder besproken methodologische beperkingen.

4.2.3 Beleving van het ouder worden

De beleving van het eigen ouder worden is voor de mannen in dit onderzoek zowel positief als negatief gekleurd, zoals Westerhof (2003) vooropstelt, en deze hebben inderdaad betrekking op verschillende domeinen. Meer relativiseringszin, rustiger worden en levenservaring zijn de meest genoemde positieve aspecten, die worden geassocieerd met voortgaande groei. De negatieve aspecten hebben veelal betrekking op de fysieke achteruitgang. Een aantal had het psychologisch wel moeilijk met het ouder worden rond de leeftijd van 45 jaar. Gezien de meeste respondenten tot de categorie van jongbejaarden behoren en een aantal theoretisch gezien nog niet 'bejaard' zijn (<55 jaar), is het niet verwonderlijk dat de fysieke beperkingen gering zijn en een aantal helemaal geen fysieke achteruitgang beleeft. Het eventueel zorgafhankelijk kunnen worden op latere leeftijd is voor het merendeel wel iets dat hen bezighoudt en waarover zij met hun eventuele partner praten.

We vonden net als in Godemont & Dewaele (2004) en Schuyf (1996) dat de sociale netwerken voldoende tot zeer groot en gevarieerd zijn. Ze zijn overwegend gemengd (homo/hetero). We vonden geen exclusieve homonetwerken onder alleenstaande homomannen die zich op latere leeftijd outten. Wel tracht een aantal onder hen bewust meer homo's onder hun vrienden te maken, omdat ze deze tijdens hun eventuele huwelijksleven moesten missen.

De homomannen in een relatie doen inderdaad niet alles samen met hun partner, en een aantal houdt sommige activiteiten heel strikt gescheiden. Hun sociale netwerken zijn net als in Godemont & Dewaele (2004) eerder gemengd. Nog werd in overeenstemming met dit onderzoek gevonden dat een aantal gescheiden mannen nog vaak (emotionele) steun vindt bij hun ex-vrouw. We vonden evenwel geen enkele man die steun zoekt bij een gespreksgroep, met uitzondering van zij die samen met hun (ex-)vrouw hulp zochten voor haar aanvaardingsproces en hier ook zelf iets aan hadden.

De vraag of het ouder worden als homoseksueel een sociaal verlies inhoudt kan in dit onderzoek niet volledig beantwoord worden: immers, wij bevroegen wel de omvang en de diversiteit van de sociale netwerken, maar niet de effectiviteit ervan. We vroegen naar de tevredenheid met het sociale netwerk en hieruit kunnen we afleiden dat de meesten bevredigende sociale contacten onderhouden. Om dezelfde redenen kunnen we ook de bevindingen van Cahill e.a. (2000) dat oudere holebi's i.t.t. heteroseksuelen vaak een gebrek aan ondersteunende familienetwerken (o.a. geen kinderen) hebben, niet volledig weerleggen: we vonden dat de familiebanden bij alle mannen nog intact waren en dat zij hierover ook (redelijk) tevreden zijn, maar bevroegen niet rechtstreeks of zij als voldoende ondersteunend werden beleefd.

Het feit dat de meerderheid een uitgebreid en gevarieerd netwerk heeft en hier ook mee tevreden is, heeft in dit onderzoek te maken met het feit dat de meerderheid nog beroepsactief is en/of zich betrokken weet bij het verenigingsleven. Een aantal maakt zich wel zorgen maken rond het feit dat, eens gepensioneerd, een aanzienlijk aandeel van de professionele contacten zullen wegvallen.

Net als in het onderzoek van Schuyf (1996) ervaren de ondervraagden homomannen in dit onderzoek geen leeftijdsdiscriminatie.

4.2.4 Contact zoeken en partnerkeuze

De mannen uit dit onderzoek die recent op zoek gingen naar contacten met andere homomannen, doen dit met de bedoeling een seksuele partner, een partner voor een vaste relatie of vriendschappelijke contacten te vinden. Sekspartners worden het meest in sauna's en op publieke ontmoetingsplaatsen gezocht. Een aantal doet hiervoor enkel beroep op internet.

Internet wordt het meest gebruikt voor het vinden van een vaste partner en/of vriendschap. Slechts één man wendt zich enkel tot het verenigingsleven voor een relatie. De mannen die actief zijn in het verenigingsleven hebben er vooral vriendschappelijke en sociale contacten. Het zijn vooral deze mannen, naast zij die in een vaste relatie zitten, die niet meer doelbewust op zoek gaan naar contacten. Het feit dat zij ouder worden speelt hierin ook mee.

De mannen in een vaste relatie en/of met een druk sociaal leven (werk, vereniging) die op zoek gaan naar sekscontacten, waarderen vooral de anonimiteit die geldt in homosauna's. Seksuele contacten scheiden zij strikt van hun (sociale, vriendschappelijke) contacten en vaste relatie. Zoals Sandfort (1998) stelt staan in het bijzonder de homoseksuele mannen die het homo-uitgangsvan leven frequent aandoen minder afwijzend tegenover seks met derden en worden deze contacten niet als bedreigend ervaren, doordat emotionele intimiteit wordt uitgesloten. Echter niet alle mannen die frequent deelnemen aan het homo-uitgangsvan leven gaan probleemloos met die scheiding om: een aantal heeft het moeilijker met de anonimiteit maar blijven toch de sauna's bezoeken, in tegenstelling tot nog anderen die er zich ronduit negatief over uitlaten. Het misprijzen betreft hoofdzakelijk de seksgerichtheid die in sauna's en op andere ontmoetingsplaatsen heerst. Velen voelden zich hierdoor vernederd en besloten ze niet meer te frequenteren. Een aantal hekelen de oppervlakkige mentaliteit in het homo-uitgangsvan leven en stellen dat er weinig stabiele relaties voorkomen.

Wij vonden dat bijna de helft van de mannen contact zoeken via internet; en een aantal twijfelt nog om een contactprofiel aan te maken. Het medium wordt door hen zowel positief als negatief gewaardeerd en de meesten vinden zichzelf streng in de selectie van contacten. Het kunnen 'selecteren' wordt als een voordeel gezien: men kan foto's opvragen en a.h.v. chatgesprekken de ander 'uitvragen' en zijn reacties aftasten, teneinde 'fake'profielen op te sporen. Nepprofielen worden gezien als een nadeel van het medium, net als de gerichtheid van de chatters op seks. Sommige respondenten wensen dan ook een degelijke chatlijn met meer controle op de ernst van een aantal gebruikers.

Het hoge aantal internetgebruikers uit dit onderzoek, lijkt ons, gezien de leeftijd van onze deelnemers, een verrassende bevinding. We concluderen dat ook de oudere homomannen mee-evolueren met de huidige communicatietoepassingen. Hierbij geldt dat ze dit uit persoonlijke interesse, uit vrije wil doen. Ze vinden hierin vrij gemakkelijk hun weg en gebruiken het medium kritisch.

Het internet vergroot de beschikbaarheid van informatie rond homoseksualiteit. Voor de meeste mannen in een heteroseksueel huwelijk heeft internet de coming-out versneld door de gemakkelijheid waarmee men via het middel in contact kan komen met andere homomannen en door het vergroten van de drang naar mannenseks. Een aantal van deze mannen vond al hun partnerrelaties via deze weg en kon rekenen op steun tijdens hun eigen aanvaardingsproces en tijdens hun echtscheiding.

Het fenomeen van 'versnelde veroudering' (Godemont & Dewaele, 2004; Schiavi, 1999) werd niet teruggevonden. De meeste mannen ervaren als oudere homoseksueel wel een zekere afstand t.a.v. jongere homomannen, zowel in het uitgangseven als op het internet, maar voelen zich hierdoor niet 'afgeschreven' of gediscrimineerd.

In de partnerkeuze geldt, zoals Harry (1988) stelt, dat de criteria voor een seksuele en vaste partner verschillen. De lichamelijke aantrekkelijkheid staat bij een seksuele partner voorop en de meeste willen seksueel een jongere partner. Een vaste partner wordt inderdaad beoordeeld op zijn persoonlijkheid, sociale vaardigheden en opleiding. Het belang van lichamelijke aantrekkelijkheid voor een vaste partner kwam in dit onderzoek niet naar voor. Wel geldt ook dat men doorgaans op zoek gaat naar een leeftijdsgenoot, omwille van het behoud van de gelijkwaardigheid tussen partners. Een aantal mannen vormt hierop een uitzondering en wil een jongere vaste partner.

In het algemeen vonden we geen problemen die het leggen van contacten in de weg kunnen staan. Zij die zich later outten vonden eerder steun in het homomilieu dan dat zij het slachtoffer werden van misbruik. De respondenten menen goed hun grenzen te kunnen stellen in seksuele ervaringen. Hier geldt ook weer dat de partners via internet streng geselecteerd worden en men niet al te vlug tot (seks)afspraken wil komen. Hierdoor worden eventuele ontgoochelingen bij voorbaat uitgesloten. De meesten hebben dit wel moeten leren uit ondervinding.

4.2.5 Relaties

Relatiehistorie

Geen enkele man is gehuwd/gehuwd geweest met een partner van hetzelfde geslacht.

Een heteroseksueel huwelijk wordt door één groep aangegaan om aan de druk van de omgeving (thuis, opvoeding, kerk) te voldoen. Deze groep is later gescheiden. Één gescheiden man maakte een positieve keuze voor het huwelijk. Een tweede groep is getrouwd met hun vrouw uit liefde of verliefdheid en is nog steeds getrouwd. Één man is aan het scheiden en één man woont nog bij z'n vrouw in.

Geen enkele man beleef(t)(de) z'n huwelijk als de facto negatief. Vroeg of laat voelden zij op seksueel vlak een groot gemis. Tijdens het huwelijk hielden zij hun homoseksuele gevoelens verborgen en leefden vaak een dubbelleven. Zoals Burggraave (1992) stelt, maakten de meeste mannen hun voorkeur aan hun vrouw bekend nadat ze geen weerstand meer konden bieden aan de drang naar mannenseks, of ook uit schuldgevoel vanwege de stiekeme homoseksuele contacten. De bekendmaking leidde in drie van de acht gevallen tot een echtscheiding. Een aantal mannen zijn nog gehuwd maar wonen alleen.

Het aantal homorelaties onder de respondenten varieert enorm. Het minst variëren ze onder de gehuwde en de gescheiden mannen. Één gehuwde man had nooit losse contacten, een ander nooit een vaste relatie. De beperkte 'relatiehistorie' van deze mannen kan te maken hebben met het feit dat zij zich later outten. Alle gehuwde mannen leerden hun relaties via het internet kennen.

Voorbije relaties liepen om diverse redenen spaak. De manier waarop de vorige relaties werden beleefd, is uitdrukkelijk bepalend voor de manier waarop sommigen momenteel hun relaties aangaan.

Huidige partnerstatus

De meerderheid van de respondenten zitten in een stabiele vaste relatie, waarvan de helft gedurende meer dan 5 jaar. Dit komt ongeveer overeen met de bevindingen van Vincke e.a. (1991), die stelt dat bijna de helft van de vaste relaties al 5 jaar of langer samen zijn. Wij vonden niet dat de tendens om samen te wonen sterker is naarmate de relaties langer duren: slechts drie mannen bevinden zich in die situatie.

Positief aan het hebben van een vaste relatie is de samenhangigheid, het delen van interesses en ideeën. De vaste relatie wordt net zoals in Vincke e.a. (1991) gezien als bron van affectie, gezelschap en steun. In aanvulling vonden wij dat een relatie meer zelfvertrouwen geeft en dat in relaties heel veel belang gehecht wordt aan vertrouwen als basis voor het elkaar geven van vrijheid. Dit ligt in het verlengde van het feit dat een aantal mannen in een vaste relatie sommige activiteiten (strikt) gescheiden ondernemen van hun partner.

Weinig negatieve aspecten aan de huidige vaste relatie werden opgesomd. Het feit dat er in vergelijking opmerkelijk veel meer positieve aspecten werden genoemd zou er kunnen op wijzen dat de relatie bevredigend is, wat ook door de respondenten vaak nadrukkelijk werd gesteld. In navolging van Vincke e.a. (1991), zou dit er *kunnen* op wijzen dat relaties onder homomannen vlugger ontbonden worden van zodra ze geen voldoening meer schenken. We merken hierbij op dat in dit onderzoek deze vraag aan de respondenten niet werd gesteld en dat op de negatieve aspecten misschien niet voldoende werd doorgevraagd, wat een tekortkoming kan betekenen.

De meeste respondenten geven aan wel te botsen, maar niet over fundamentele kwesties. Allen vinden het belangrijk conflicten te kunnen uitpraten, voor sommige wordt dit nadrukkelijk gesteld als een voorwaarde om de relatie te laten voortduren.

Er is bij enkele mannen sprake van fasesdiscrepancie zoals beschreven door Schippers (1989), in die zin dat zij, in tegenstelling tot de partner, meer tijd samen willen doorbrengen of samenwonen.

Relatieproblemen voortkomend uit GH of uit de manier waarop partners naar de buitenwereld met hun relatie omgaan (Sandfort, 1998), werden niet teruggevonden.

De verwachtingen die homomannen in een vaste relatie over die vaste relatie uitten, betreffen vooral het voortduren van die relatie. De meeste respondenten zeggen zich in een stabiele relatie te bevinden en veronderstellen dat deze relatie ook de laatste zal zijn.

Wel verwachten een aantal, eenmaal niet meer beroepsactief, meer tijd samen met de partner te kunnen doorbrengen. Onder hen die niet samenwonen wil een aantal dit op termijn wel, anderen twijfelen omdat ze ondertussen aan het alleen wonen gewoon raakten of toch schrik hebben voor een breuk die dan dezelfde lijdensweg als de scheiding na hun heteroseksueel huwelijk zou teweegbrengen.

Een aantal respondenten denkt geen relatie meer te beginnen/zoeken mocht aan de huidige vaste relatie een einde komen, of hooguit een lat-relatie. Sommigen brengen dit in verband met hun leeftijd.

Meer dan de helft van de vaste relaties zijn monogaam. De anderen in een vaste open relatie bespraken hun seksuele ontrouw niét met hun partner, of althans niet expliciet. Men veronderstelt hierbij of leidt af dat de partner seksueel ook niet trouw is. Opvallend is wel dat onder hen met een vaste monogame relatie de meesten dit wél zouden afspreken indien de behoefte zou ontstaan om daar verandering in te brengen. Onze gevonden gegevens m.b.t. het bespreken van de openheid corresponderen dus niet met de bevindingen van Vincke e.a. (1991), waar de openheid al van het begin van de relatie werd besproken.

We moeten voorzichtig zijn om te stellen dat, zoals Bochow (2004, in Sergeant, 2005), naarmate de vaste relaties langer duren zij meer open worden. We vonden onder de open vaste relaties dat de meeste relaties langer duren dan 5 jaar; onder de momenteel monogame relaties duren een aantal korter dan 2 jaar. Een aantal mannen uit deze laatste groep of zij die met hun partner aanzienlijk in leeftijd verschillen, wensen seksuele (on)trouw op termijn eventueel wel ter bespreking te stellen, wat misschien een indicatie kan betekenen voor de bevindingen van Bochow.

In meer dan de helft van de vaste relaties ligt de nadruk evenveel op seksualiteit/intimiteit als op vriendschap. We vonden geen enkele respondent die seksualiteit/intimiteit en vriendschap volledig gescheiden houdt in hun relatie.

We kunnen in het algemeen eigenlijk niet concluderen dat deze homomannen de emotionele aspecten van hun relatie sterker waarderen dan de seksuele/intieme aspecten, zoals Deenen (1994) vond. Wel wordt enorm veel waarde gehecht aan intimiteit en tederheid op zich; deze worden bij sommigen strikt gescheiden van de seksualiteit, wat verder uit de discussie van de gegevens over seksualiteit/intimiteit zal blijken.

De mannen zonder vaste relatie haalden als enig positieve aspect aan deze partnerstatus het hebben van meer privacy aan, in vergelijking met indien ze wel een vaste relatie zouden hebben. Doorgaans wordt de status als onbevredigend beleefd, vanwege het gemis aan het kunnen samen dingen delen, aan steun en aan seksualiteit/intimiteit.

Bijna alle mannen zonder een vaste relatie wensen ooit nog een relatie. Een aantal zou opteren voor een lat-relatie. De meeste willen hun toekomstige relatie monogaam en ook hier geldt dat zij dit zouden afspreken.

Een tekortkoming in dit onderzoek is dat niet helemaal duidelijk op te maken valt in welke mate de behoefte aan een relatie voortkomt uit het feit dat men ouder wordt.

4.2.6 Seksualiteit/intimiteit

De respondenten maakten in antwoord op dit thema een onderscheid tussen het belang gehecht aan seksualiteit en aan intimiteit.

Bijna de helft van de mannen stelt dat zij seksualiteit nog altijd even belangrijk vindt als vroeger, in die zin dat de behoefte hetzelfde is gebleven of zelfs is gegroeid. Dit komt overeen met de bevinding dat heel wat mannen in een vaste relatie seksualiteit evenzeer waarderen als de vriendschappelijke band met hun partner. Voor de mannen die momenteel minder belang aan seksualiteit hechten, geldt dat zij hieraan door het ouder worden minder behoefte hebben, wat zich vertaalt in een daling van de seksuele frequentie. Door een aantal onder hen die vroeger enorm gefocussed waren op sekscontacten wordt dit positief gewaardeerd.

Als we de dimensies van Wens (1989) bekijken, kunnen we stellen dat vooral de vroegere seksuele ervaringen, de relatiehistorie, de huidige partnerstatus en het gebrek aan conflicten in de vaste relatie van belang zijn voor de manier waarop de mannen uit dit onderzoek heden hun seksualiteit beleven. Op de invloed van de seksuele bevrijding en de hiv-epidemie wordt verder teruggekomen.

De vroegere seksuele ervaringen en de relatiehistorie spelen vooral een rol bij de gehuwde/gescheiden mannen.

Alle respondenten in een vaste relatie waarderen hun relatie als positief; ze kennen weinig conflicten. Tegelijkertijd vonden we dat de meerderheid onder hen het huidig seksueel/intiem leven als bevredigend tot zeer bevredigend beleeft. Zij kunnen seksuele wensen of tekortkomingen bespreken met hun partner. Zij die een verschil in behoefte aan seks voelen in vergelijking met hun partner, praten hierover en vaak wordt het ervaren 'gebrek' gecompenseerd door uitingen van intimiteit. In vaste relaties geldt dat intimiteit vaak aan belang wint daar waar de behoefte aan seksualiteit vermindert. Intimiteit is doorgaans voor de meeste mannen een rode draad doorheen hun leven en wordt vaak niet alleen geuit naar de partner, maar ook naar familie en vrienden.

Voor de overigen geldt dat het gemis aan een partner een bevredigend seksueel leven in de weg staat. Het gaat vooral om de mannen die zich negatief uitlaten over de scheiding tussen seksualiteit en intimiteit in het homo-uitgaansleven.

Seksuele disfuncties komen voor, al dan niet door het nemen van medicatie. Ze leiden doorgaans niet tot ontevredenheid over het seksueel/intiem leven; mocht dit wel het geval zijn zouden de betrokkenen hulp gaan zoeken.

Hoewel het belang van seksualiteit in de relatie hoog wordt ingeschat, stelt de meerderheid van de mannen toch niet dat hun relatietevredenheid afhangt van hun tevredenheid over hun seksueel/intiem leven. Onder hen kunnen we bijna alle mannen in een vaste open relatie rekenen.

Ze zouden het laten voortduren van hun relatie niet alleen van dit aspect laten afhangen en de intimiteit binnen de relatie (nog) meer gaan waarderen.

De paar mannen die vinden dat er wel een verband bestaat zijn doorgaans meer dan tevreden over hun huidig seksueel/intiem leven.

We vonden niet terug dat mannen doorheen hun leven een verruiming van hun seksualiteit nastreefden (Sergeant, 2005). De mannen die de leerscene frequenteren, stellen dat dit nu steeds minder voorkomt.

Ook vonden we geen consumptieve patronen in de seksualiteitsbeleving terug, zoals beschreven door Sergeant (2005).

De seksuele/intimiteitsproblemen (Schippers, 1989) kwamen ook niet naar voren.

Soa

Onder de respondenten telden we één hiv-positieve man. Één man had ooit een soa.

De kennis op zich werd in dit onderzoek niet bevraagd, wat een tekortkoming betekent. Wel kwam naar voren dat heel wat mannen andere homoseksuelen kennen die hiv+ zijn of die aan aids stierven.

Een aantal mannen die voor het uitbreken van de hiv-epidemie onveilig vrijden prijst zichzelf gelukkig niet besmet geraakt te zijn en we vonden bij hen inderdaad sindsdien een verandering in hun vrijgedrag. Wij vonden bij geen van de mannen na de epidemie een verandering in hun relatievorming terug, zoals Schippers (1989) en Schiavi (1999) bemerken. We kunnen ook niet stellen dat ze 'bezorgd gezond' zijn (Schippers, 1989). Zij laten zich wel geregeld testen maar hiermee gaat geen angst gepaard, omdat bijna allen vinden dat ze momenteel veilig vrijen. Hierbij geldt, zoals Hospers (2005) vond, dat niet altijd een condoom gebruikt wordt. We vonden een aantal 'harm reduction' strategieën terug zoals beschreven door Sergeant (2005). Het gaat om seroselectie tussen hiv-positieve partners (één respondent) en om seroselectie tussen hiv-negatieve partners waarbij tussen de vaste partners condooms worden weggelaten en enkel beschermd of niet geneukt wordt met andere mannen. Een paar mannen is van mening dat niet insertief neuken voldoende veilig is.

Sommigen worden geconfronteerd met het onveilig vrijgedrag van andere homomannen en laten zich daar zeer negatief over uit. Ze stellen zich de vraag hoe het komt dat preventiecampagnes hun doel niet bereiken.

De meeste mannen staan principieel op veilig vrijen, maar een aantal geeft toe dat dit niet altijd gemakkelijk is, of nog er reeds uitzonderingen te hebben op gemaakt. Hierbij geldt niet dat zij vinden dat een besmetting met hiv of een andere soa eerder een probleem is van jongeren, zoals beschreven door Klaï e.a. (2006). Wel valt op dat men zich minder zorgen maakt om een soa (hiv uitgezonderd) op te lopen, omdat men vindt dat deze goed behandelbaar zijn.

De momenten waarop men er (bijna) niet in slaagt veilig te vrijen, hebben te maken met een verregaande toestand van seksuele opwinding, waarbij het omdoen van een condoom wordt gezien als een onderbreking van het vrijen. Nog heeft dit wel eens te maken met het feit dat de sekspartner een condoom niet vanzelfsprekend vindt.

De mannen met erectieproblemen bevinden zich doorgaans in een monogame relatie, waarbinnen condoomgebruik niet aan de orde is.

Kritische noot

Het valt op dat de meeste respondenten een positieve homo-identiteit hebben ontwikkeld en niet problematisch met hun homoseksualiteit omgaan. Bij deze willen wij nogmaals wijzen op de methodologische beperkingen inzake de representativiteit van de doelgroep, waardoor onze bevindingen absoluut niet mogen gegeneraliseerd worden.

Onze respondentengroep bestond in hoofdzaak uit 'jongbejaarden' en mannen jonger dan 55 jaar (en ouder dan 50 jaar). Dit kan een verklaring bieden voor het feit dat een aantal bevindingen, zoals rond de sociale netwerken, niet konden worden teruggevonden in dit onderzoek. De voorgaande Belgische en Nederlandse onderzoeken waarnaar in de inleiding werd verwezen, bevatten veelal een 'oudere' groep senioren voor wie het als homoseksueel worden wél een groter aantal psychosociale risico's bleek in te houden.

De thema's 'contact zoeken' en 'partnerkeuze, relaties en seksualiteit/intimiteit' waren meer exploratief van aard dan de voorgaande, en de kwaliteit van de antwoorden zijn in niet geringe mate afhankelijk van de mate van doorvragen op het aangebrachte. De onervarenheid van de onderzoekster kan ertoe geleid hebben dat, zoals boven aangestipt, bepaalde informatie niet werd bekomen doordat onvoldoende werd doorgevraagd.

Conclusie

De homoseksuele identiteitsontwikkeling verliep voor het merendeel van de homomannen die nu 50+ zijn niet vanzelfsprekend: de tijd die men nodig had om zichzelf als homoseksueel te ervaren stond in hoofdzaak in verhouding met de mate van onbespreekbaarheid in de omgeving. Dit leidde in een aantal gevallen tot een ambivalente houding tegenover de geaardheid. Op het moment van het interview hadden alle mannen een positieve homo-identiteit ontwikkeld en is men impliciet open over zijn homoseksualiteit.

Allen maakten 'het' ooit bekend aan voor hen belangrijke anderen, die uiteindelijk de geaardheid aanvaardden. Het meest problematisch verliep de bekendmaking aan de echtgenote in het geval van een heteroseksueel huwelijk. Voor een aantal mannen leidde dit tot een echtscheiding.

De bekendmaking leidde niet tot het doorknippen van familiebanden, en negatieve reacties door anderen hebben geen invloed meer op de manier waarop men momenteel met de homoseksualiteit omgaat.

De homoman van 50+ ontdekte zijn homoseksuele gevoelens overwegend in een klimaat van heteroseksuele vanzelfsprekendheid en van stilzwijgen rond (homo)seksualiteit. Velen trachten hun gevoelens hierdoor van zich af te zetten of onderdrukten deze.

De evolutie in de houding van de samenleving tegenover homoseksualiteit wordt door de homoman van 50+ positief ingeschat, sommigen maken hierbij wel kanttekeningen. Heteroseksisme en schijntolerantie komen voor.

De homoman van 50+ beleeft zijn ouder worden vooral als voortgaande groei en minder als fysieke achteruitgang. Zijn sociale netwerken zijn voldoende uitgebreid en divers en hij is er doorgaans tevreden over. Dit kan erop wijzen dat hij het ouder worden niet zozeer als een sociaal verlies beleeft.

Het verband tussen homo-zijn en ouder worden bestaat er voor sommigen in dat zij zich door hun coming-out gesterkt voelen en hierdoor het ouder worden ook positiever beleven.

Discriminatie op basis van leeftijd werd niet teruggevonden.

De homoman van 50+ zoekt doorgaans naar vriendschappelijke en seksuele contacten en naar een partner via het homo-uitgaansleven en via het internet. Lang niet alle mannen staan positief tegenover het homo-uitgaansleven, omwille van haar gerichtheid op seks. Het fenomeen van 'versnelde veroudering' werd niet teruggevonden.

Heel wat mannen gebruiken internet om contacten te zoeken, en dit voor de verschillende doeleinden. Het medium wordt positief gewaardeerd maar tegelijkertijd ook kritisch gehanteerd. Vooral voor de mannen die pas later hun coming-out deden, geldt dat internet het leggen van contacten met andere homomannen heeft vergemakkelijkt en onrechtstreeks de aanvaarding/bekendmaking heeft bespoedigd.

Een seksuele partner wordt beoordeeld op lichamelijke aantrekkelijkheid, een vaste partner vooral op persoonlijkheid, sociale vaardigheden en opleiding. De meeste mannen wensen gelijkwaardigheid in hun vaste relatie en zouden een al te groot leeftijdsverschil vermijden.

Het heteroseksueel huwelijk wordt niet de facto als negatief gewaardeerd, maar het seksueel niet meer bevredigend zijn heeft bij de meesten vroeg of laat tot een scheiding geleid.

De huidige partnerstatus van de homoman van 50+ varieert. Vaste relaties zijn doorgaans stabiel en worden in hoofdzaak gezien als bron van steun, affectie en gezelschap. In vergelijking met het aantal positieve aspecten vinden de mannen heel wat minder aspecten negatief aan hun partnerstatus. In de vaste relaties ligt de nadruk doorgaans evenveel op seksualiteit/intimiteit als op vaste vriendschap.

Verwachtingen omtrent de vaste relatie betreffen hoofdzakelijk het blijven duren van de relatie. De meeste mannen zijn hierover vrij zeker. Meer dan de helft van de vaste relaties zijn monogaam. Zij in een vaste open relatie spraken deze relatievorm niét expliciet met hun partner af.

De status van geen vaste partner wordt doorgaans als onbevredigend beleefd, vanwege het gemis aan het samen dingen delen, aan steun en aan seksualiteit/intimiteit.

De helft van de homomannen van 50+ vindt seksualiteit nog even belangrijk als vroeger. Onder hen die dit niet vinden, is de behoefte aan seksualiteit gedaald. Toenemende intimiteit onder de partners kan deze dalende behoefte compenseren. Een onbevredigend seksueel leven heeft veelal te maken met het gemis aan een partner. Seksuele disfuncties komen voor, maar zijn niet in die mate dat de mannen in kwestie hun seksueel/intiem leven hierdoor minder gaan waarderen. Niettegenstaande het belang van seksualiteit/intimiteit in de relatie hoog wordt ingeschat, stelt de meerderheid geen verband tussen de tevredenheid over de relatie en de tevredenheid over dit seksueel/intiem leven.

De bekendheid met hiv is vrij groot, in die zin dat nogal wat mannen hiv-positieven kennen en ook weten sterven hebben. De hiv-epidemie leidde tot een verandering in het seksueel gedrag onder zij die voorheen onveilig vrijden. Een aantal 'harm reduction' strategieën kwamen naar voren. De meeste mannen staan principieel op veilig vrijen; een aantal geeft toe dat dit niet altijd gemakkelijk is en heeft er al uitzonderingen op gemaakt. Veilig vrijen is moeilijk wanneer men in een verregaande toestand van opwinding verkeert en het omdoen van een condoom als spelbreker wordt gezien.

Literatuurlijst

Baert, H. & Cockx, F. (2002). *Expertenrapport: holebi's en een gelijke kansen (beleid) – Verslag van een zoektocht naar toekomstige onderzoekspistes*. Antwerpen/Leuven: Universiteit Antwerpen – Limburgs Universitair Centrum, Steunpunt Gelijkekansenbeleid/KULeuven, Centrum voor Sociale Pedagogiek.

Bouarfa, S. (2005). *Voorstel van resolutie tot erkenning van de specifieke problematiek van oudere holebi's in België*. Belgische Senaat. 3-703/4. Zitting 2004-2005.

Burggraeve, R. (1992). *Zinvol seksueel leven onderweg*. Concrete probleemvelden en belevingswijzen. Leuven/Amersfoort: Acco.

Cahill, S., South, K. & Spade, J. (2000). Outing Age: Public Policy Issues Affecting Gay, Lesbian, Bisexual and Transgender Elders. <http://www.thetaskforce.org/downloads/outingage.pdf>, afgehaald op 22-12-2005.

CASS, V. (1996). Sexual orientation identity formation: A western phenomenon. In R. P. Cabaj en T. S. Stein (Eds.), *Textbook of homosexuality and mental health* (pp. 227-252). Washington DC, London: American Psychiatry Press.

Cockx, F. & Baert, H. (2003): Vlaams holebi-onderzoek: status questionis en perspectieven. *Tijdschrift voor sociologie*, 24(2-3): 165-185.

Deenen, A., Gijs, L., van Naerssen, X. (1994). Intimacy and Sexuality in Gay Male Couples. *Archives of Sexual Behavior*. 23(4).

De Graaf, H. & Sandfort, T. (2000). *De maatschappelijke positie van homoseksuele mannen en lesbische vrouwen*. Delft: Uitgeverij Eburon.

Dewaele, A. & Michielsens, M. (2003). *Structurele en culturele belemmeringen en succesfactoren in het leven van holebi's: een verkenning*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid UA.

Friend, R. (1990). Older lesbian and gay people: A theory of successful aging. *Journal of Homosexuality*, 20, 99-118.

Godemont, J. & Dewaele, A. (2004). *Geen roos zonder doornen. Oudere holebi's, hun sociale omgeving en specifieke behoeften. Een verkennend onderzoek naar de visie van oudere holebi's in Vlaanderen*. Antwerpen: Steunpunt Gelijkekansenbeleid UA – LUC.

Hospers, H., Dörfler, Zuilhof, W. (2004). *Monitoronderzoek Amsterdam 2004. Factsheets*. www.monitoronderzoekonline.nl. Afgehaald op 3-4-2006.

- Klaï, T., Van de Velde, I., Van den Eynde, S. (2006). Ouderen en Seksualiteit. *UVV-info* (maart-april), 32-37.
- Sandfort, T. & Bos, H. (1998). *Homoseksualiteit in gezondheidsperspectief*. In: Leerboek seksuologie. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Schiavi, R. (1999). *Aging and male sexuality*. Cambridge: Cambridge Univ. Press.
- Schippers, J. (1989). *Voorkeur voor mannen. Theorie en praktijk van de hulpverlening aan homoseksuele mannen*. 's Gravenhage/Amsterdam: SDU uitgeverij/Schorerstichting.
- Sergeant, M. (2005). *Onderbouwing programma holebi's*. (onuitgegeven beleidsdocument, Sensoa).
- Schuyf, J. (1996). *Oud Roze: De positie van lesbische en homoseksuele ouderen in Nederland*. Utrecht: Interfacultaire Werkgroep Homostudies.
- Schuyf, J. (1997). *Gevoelsgenoten van een zekere leeftijd: levensverhalen van oudere homoseksuele vrouwen en mannen*. Amsterdam: Schorer Boeken.
- Slob, A.K., Vink, C.W., Moors, J.P.C., Everaerd, W. (1998). *Leerboek Seksuologie*. Houten/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Stevens, P., Vincke, J. (1999). *Een beleidsgerichte algemene survey van Vlaamse homoseksuele mannen en lesbische vrouwen*. Gent: Universiteit Gent.
- van de Meerendonk, B., Adriaensen, R. & Van Wesenbeek, I. (2003). *Op weg naar een vrolijke herfst? Zorgbehoeften van en zorgverlening aan lesbische en homoseksuele ouderen in Nederland*. Utrecht/Amsterdam: Rutgers Nisso Groep/Schorerstichting.
- Van Hove, H. (2005). Oudere lesbische vrouwen. *Factsheet Rol en Samenwerking* vzw. 41-mei.
- Vincke, J. (2006). In: *De Morgen* (17 mei).
- Vincke, J., Mak, R. & Bolton, R. (1991). *Mannen met mannen. Welzijn, relaties en seksualiteit*. Gent: CGSO.
- Vincke, J., Dewaele, A., Van den Berghe, W., Cox, N. (2006). *Zzip. Een statistisch onderzoek met het oog op het verzamelen van basismateriaal over de doelgroep holebi's*. Gent: Min. Van de Vlaamse Gemeenschap – Gelijke kansen in Vlaanderen.

Westerhof, G.J. (2003). De beleving van het eigen ouder worden: multidimensionaliteit en multidirectionaliteit in relatie tot succesvol ouder worden en welbevinden. *Tijdschrift voor Gerontologie en Geriatrie*, 34(3), 96-104.

Whitbourne, S. K. (2001). *Adult Development & Aging: Biopsychosocial perspectives*. New York: John Wiley & Sons, Inc..

Wetenschappelijk Instituut Volksgezondheid (2006). *HIV/AIDS in België. Toestand op 31 december 2005*. <http://www.iph.fgov.be/epidemiology/aids>. Afgehaald op 2-7-2006.

Lijst van bijlagen

Bijlage 1: Lijst kanalen tot respondentenwerving

Bijlage 2: Oproep tot deelname

Bijlage 3: Profiel van de respondenten

Bijlage 4: Scenario van het interview

BIJLAGE 1: Kanalen tot respondentenwerving

Verspreiden folders en affiches en/of publiceerden een oproep tot deelname op hun website:

Holebifederatie

Het Roze Huis vzw - ARK (& Café Den Draak) Antwerpen

Holebi Overleg Brussel – Regenbooghuis Brussel

Homo 40+/De Roze Rimpel

Casa Rosa vzw

Sacha (Holebiwerking voor Brussel en Vlaams-Brabant)

Driekant (Leuvense holebi-werking)

Publiceerden een oproep tot deelname op hun website:

Effeta Brugge

Gaylive

Gayworld

Gay2day

Gaybelgium

Seniornet

BIJLAGE 2: Oproepen tot deelname

Oproep websites:

Gezocht: **Homomannen +50 jaar voor een interview over hun relatie- en seksualiteitsbeleving**

Hebben ouder wordende homomannen andere noden omtrent relaties en seksualiteit? Sensoa, het Vlaamse service- en expertisecentrum over seksuele gezondheid en hiv, wil daar graag meer over weten en zet een onderzoeksproject op, in samenwerking met de Vrije Universiteit Brussel (VUB). Sensoa is op zoek naar homomannen van 50 jaar of ouder, die anoniem geïnterviewd willen worden. Bedoeling is een open gesprek aan te gaan over een aantal thema's, zoals uw coming-out, uw beleving van het ouder worden en uw verwachtingen rond relaties, seksualiteit en intimiteit.

De interviews vinden plaats tussen januari en april 2006, op de plaats die u zelf verkiest. Ze worden afgenomen door een licentiaatstudente psychologie (Vrije Universiteit Brussel) die de bekomen informatie in haar eindverhandeling zal verwerken. Elke deelnemer ontvangt een kopie van het onderzoeksrapport. Alle gegevens worden uiteraard 100% vertrouwelijk behandeld.

Uw verhaal geeft ons meer zicht op de specifieke vragen die onder de doelgroep leven. Deze inzichten zullen aan de basis liggen van verdere concrete werkpunten die wij in onze programmatie wensen op te nemen.

Contacteer ons via homoplusvijftig@vub.ac.be. Dank voor uw reactie!

Gezocht: Vlaamse homomannen +50 jaar

Voor een interview over relaties, intimiteit en seksualiteit

DOEL:

Meer inzicht verwerven in de wensen en noden die oudere homomannen in de relationele- en seksuele sfeer ervaren.

Sensoa zal verder werken aan concrete adviezen ten gunste van de doelgroep op basis van de resultaten van dit onderzoek.

WERKWIJZE:

Via interviews afgenomen door een licentiaatstudente psychologie (Vrije Universiteit Brussel).

De interviews vinden plaats tussen januari en april 2006, op de plaats die men zelf verkiest.

Alle gegevens worden strikt vertrouwelijk en anoniem behandeld.

Elke deelnemer ontvangt een kopie van het onderzoeksrapport.

CONTACT (VOOR 17 APRIL '06): homoplusvijftig@vub.ac.be

of

Sensoa: Mark Sergeant, Programmaverantwoordelijke holebi's

Kipdorpvest 48a te 2000 Antwerpen – tel. 03 238 68 68 – fax 03 248 42 90

www.sensoa.be

BIJLAGE 3: Profiel van de respondenten

Tabel 3.1.: Respondenten naar leeftijd

Leeftijd	Aantal
51	3
52	2
53	1
55	2
56	2
57	1
58	1
59	2
61	2
62	1
78	1

Tabel 3.2.: Respondenten naar woonplaats (provincie)

Woonplaats (provincie)	Aantal
Antwerpen	7
Brussel hoofdstad	1
Limburg	1
Oost-Vlaanderen	4
Vlaams-Brabant	3
West-Vlaanderen	2

Tabel 3.3.: Respondenten naar hoogst behaalde diploma

Hoogst behaalde diploma	Aantal
Hoger secundair onderwijs	4
Technisch onderwijs	4
Hoger niet universitair onderwijs	3
Kandidatuur universitair onderwijs	1
Universitair onderwijs	5
Postuniversitair onderwijs	1

Tabel 3.4.: Respondenten naar huidige beroepsstatus

Huidige beroepsstatus	Aantal
Ambtenaar	1
Arbeider	1
Bediende	7
Gepensioneerd	2
Hoger kader	1
Onderwijs	1
Vrij beroep	1
Werkloos	2
Zelfstandige	2

Tabel 3.5.: Respondenten naar huidige partnerstatus, gezinssamenstelling, ouderschap en burgerlijke staat¹.

	Huidige partnerstatus								
	Geen vaste partner				Vaste partner				
	Gezinssamenstelling								
	Alleenwonend		Samenwonend		Alleenwonend		Samenwonend		
	Ouderschap								
Burgerlijke staat	Geen kinderen	Kinderen	Geen kinderen	Kinderen	Geen kinderen	Kinderen	Geen kinderen	Kinderen	
Nooit gehuwd	2	1	1	0	3	0	3	0	10
Gehuwd	0	1	0	0	0	1	0	1	3
Wettelijk gescheiden	1	1	0	0	0	2	0	0	4
Weduwnaar	0	0	0	0	0	1	0	0	1
	3	3	1	0	3	4	3	1	
	6		1		7		4		
	7		1		11		4		19

¹ Geen van de respondenten is/was gehuwd met iemand van hetzelfde geslacht

BIJLAGE 4: Scenario van het interview

Inleiding

De bedoeling is inzicht te krijgen in de manier waarop u als homoman uw relaties, uw seksualiteit/intimiteit beleeft nu u ouder wordt. Hiertoe zal ik u een paar vragen stellen die *ondermeer* teruggaan naar het moment waarop u ontdekte gevoelens voor mannen te hebben.

Tijdens het interview wil ik luisteren naar uw verhaal en op de dingen die u naar voor brengt dieper ingaan. Ik heb hiertoe een aantal vragen vooraf voorbereid, ze dienen als 'leidraad' doorheen dit gesprek.

Graag had ik, als u dat goedvindt, het interview geregistreerd op band. Achteraf dien ik het namelijk woordelijk uit te tikken. Ik garandeer u een strikt vertrouwelijke behandeling van de informatie die u mij verstrekt. Het eindwerk zal enkel korte en volledig geanonimiseerde delen uit dit gesprek bevatten.

Vooraleer aan het eigenlijke interview te beginnen, had ik u graag nog een paar korte vragen gesteld aangaande uw leeftijd, partnerstatus, ... :

In welk jaar bent u geboren?

Wat is het hoogste diploma dat u behaalde?

Wat is uw huidig beroep?

Wat is uw huidige partnerstatus? (*geen vaste partner of vaste partner*)

Wat is uw burgerlijke staat?

Was u ooit gehuwd/bent u gehuwd met iemand van hetzelfde geslacht?

Heeft u kinderen (gehad)?

Uit wie is uw gezin samengesteld?

Heeft u nog vragen voor we beginnen?

Topiclijst

HOMOSEKSUELE IDENTITEITSONTWIKKELING

Vertelt u eens iets over hoe het was om te ontdekken dat u gevoelens voor mannen heeft.

Steunvraag 1: *Aanvaarding door zichzelf*

Hoe reageerde u op deze ontdekking en hoe staat u er nu tegenover?

Steunvraag 2: *Aanvaarding door (significante) anderen*

Hoe heeft u deze gevoelens publiekelijk bekend gemaakt?

Wat waren de reacties?

Steunvraag 3: *Mate van openheid*

Hoe open bent u momenteel over uw homoseksualiteit?

SAMENLEVING EN HOMOSEKSUALITEIT

Hoe beleefde u de houding van de samenleving t.a.v. (uw) homoseksualiteit?

Steunvraag 1: *Evolutie in de houding van de samenleving t.a.v. homoseksualiteit*

Hoe zou u de evolutie in deze houding omschrijven?

Welke gevolgen heeft deze evolutie op uw leven gehad?

Steunvraag 2: *Discriminatie*

In welke mate ondervond u doorheen uw leven discriminatie o.b.v. uw homo-zijn? Voorbeelden geven.

BELEVING VAN HET OUDER WORDEN

Hoe beleeft u het ouder worden?

Opmerking voor de I: aandacht voor de fysieke, sociale en psychologische gevolgen van het ouder worden. Ingaan op de aangebrachte pluspunten en/of belemmeringen.

Steunvraag 1: *Invloed van homoseksualiteit op het ouder worden*

Wat is volgens u het verband tussen uw homo-zijn en ouder worden?

Steunvraag 2: *Voorkomen van eenzaamheid*

Met welke mensen heeft u nu het meeste contact?

Bent u tevreden over deze sociale contacten?

Steunvraag 3: *Agisme*

In welke mate ervaart u discriminatie o.b.v. uw leeftijd? Voorbeelden geven.

CONTACT ZOEKEN EN PARTNERKEUZE

Vertelt u eens iets over uw recente ondervindingen met het zoeken naar nieuwe contacten. (hoe, waar, doel)

Steunvraag 1: *Partnerkeuze*

Waarom hecht u belang bij uw partnerkeuze?

Steunvraag 2: *Aanvaarding als oudere persoon in de homosubcultuur*

Wat is uw ondervinding met discriminatie bij het zoeken naar contacten?

Steunvraag 3: *Internet*

Wat is uw ondervinding met contacten leggen via het internet?

RELATIES

Relatiehistorie

Vertelt u eens over de partnerrelaties tijdens uw leven.

Steunvraag 1: *Heterorelatie(s) (indien de respondent gehuwd is of was).*

Hoe heeft u uw huwelijk beleefd/beleeft u uw huwelijk?

Opmerking voor de I: in welke mate heeft de homoseksualiteit invloed gehad op een eventuele echtscheiding, en heeft deze echtscheiding geleid tot een gedwongen bekendmaking van de homoseksualiteit?

Steunvraag 2: *Homorelatie(s) – aard, aantal en duurzaamheid*

Kunt u iets over uw relatie(s) met mannen vertellen? (hoeveel, hoelang, samenwonen, losse contacten, vaste monogame of vast open relaties?)

Steunvraag 3: *Eindigen van deze relatie(s)*

Vertelt u eens over hoe deze relaties geëindigd zijn.

Huidige partnerstatus

Hoe beleeft u uw huidige partnerstatus?

Steunvraag 1:

Wat is er goed/slecht aan het hebben van een vaste partner/geen vaste partner?

Steunvraag 2: *verwachtingen*

Wat verwacht u van uw huidige en/of toekomstige relatie(s)?

Indien men geen vaste partner heeft en ook geen relatie wenst: waarom niet?

Opmerking voor de I: aandacht voor het gevoel van zekerheid over het voortduren van de relatie.

Steunvraag 3:

Waarop ligt de nadruk binnen uw relatie (vaste vriendschap of seksualiteit/intimiteit)?

Of – indien geen relatie en men deze nog wenst: waarop zou de nadruk liggen binnen uw toekomstige relatie(s)?

Steunvraag 4: *seksuele trouw in de relatie*

Wat is de vorm die aan de relatie wordt gegeven naar seksuele trouw?

Opmerking I: aandacht voor wat binnen de relatie centraal staat: vaste vriendschap of seksualiteit/intimiteit?

Steunvraag 5: *afspraken rond seksuele trouw*

In welke mate werd dit al dan niet met uw partner afgesproken?

SEKSUALITEIT/INTIMITEIT

Vertelt u eens over hoe belangrijk seksualiteit/intimiteit vroeger voor u was en nu is.

Opmerking voor de I: aandacht voor het verschil in noden, voor de mate waarin al dan niet anders wordt omgegaan met seksuele/intieme behoeften wordt omgegaan.

Steunvraag 1:

Wat wil u eventueel veranderd zien in uw huidig seksueel/intiem leven?

Opmerking voor de I: Wat zijn de problemen die hij heeft om de seksualiteit/intimiteit te beleven die hij verlangt? Aandacht voor seksuele disfuncties.

Steunvraag 2:

Wat is volgens u het verband tussen uw relatietevredenheid en de tevredenheid over uw seksueel/intiem leven?

Steunvraag 3:

In hoeverre bent u bekend met hiv en andere soa?

Steunvraag 5:

Hoe staat het met veilig vrijen in de huidige relaties of contacten?

Steunvraag 6:

Op welke momenten heeft u het moeilijk om veilig te vrijen?